

16

FOLIA HISTORICA

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

**FOLIA
HISTORICA 16.**

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM

MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

Főszerkesztő:

Kovács Tibor

Szerkesztőbizottság:

Rózsa György
Körmöczi Katalin
Németh Gábor

Szerkesztő:

Haider Edit

Fényképek:

Dabasi András
Kardos Judit
Kolozs Ágnes
Makky György

Rajz:

Sipos Enikő

ISSN 0133-6622

© Magyar Nemzeti Múzeum, 1991

TARTALOMJEGYZÉK

SIPOS Enikő–LOEDING, Dominique: Szentlelkes misemondó készlet Kassáról – Három toldozott miseruha	7
CENNERNÉ, WILHELMB Gizella: A grafikus portré a XVIII. századi magyarországi művészetben	53
KÖRMÖCZI Katalin: A vértanú Szacs vay Imre relikviái	71
HERMANN Róbert: Kormánybiztosok Görgői táborában II. (Luzsényszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége)	93
BASICS Beatrix: A honfoglalás és a magyar állam létrejöttének időszakát ábrázoló grafikák a Magyar Történelmi Képcsarnokban	125
CENNERNÉ, WILHELMB Gizella: Magyar–román testvériesülési emléklap Brassóból 1871-ből	143
TEMESVÁRY Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VIII.	151
KOVÁCS Tibor: A Magyar Nemzeti Múzeum 1987. évi tevékenysége	187
KOVÁCS Tibor: A Magyar Nemzeti Múzeum 1988. évi tevékenysége	217

INHALT

Enikő SIPOS–Dominique LOEDING: Messgewänder mit Heiliggeisttauben	7
Gizella CENNERNÉ WILHELMB: Das grafische Porträt in der ungarländischen Kunst des 18. Jahrhunderts	53
Katalin KÖRMÖCZI: Reliquien des Märtyrers Imre Szacs vay	71
Róbert HERMANN: Regierungskommissare im Lager von Görgei (Die Tätigkeit von Pál Luzsénszky und Ferdinánd Ragályi)	93
Beatrix BASICS: Die ungarische Landnahme und die Entstehung des ungarischen Staates in graphischer Darstellung in der Ungarischen Bildergalerie	125
Gizella CENNERNÉ WILHELMB: Gedenkblatt auf dem ungarisch–rumänischen Verbrüderungsfest in Cronstadt 1871	143
Ferenc TEMESVÁRY: Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik VIII.	151
Tibor KOVÁCS: Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1987	187
Tibor KOVÁCS: Über die Tätigkeit des Ungarischen Nationalmuseum im Jahre 1988	217

CONTENTS

Enikő SIPOS–Dominique LOEDING: Celebrating Set with Representation of the Holy Spirit. Three Patched up Chasubles from Kassa	7
Gizella CENNERNÉ WILHELMB: The Graphical Portrait in Hungarian Art in the XVIIIth century	53
Katalin KÖRMÖCZI: Relics of the Martyr Szacsvay Imre	71
Róber HERMANN: Government Comissionaries in Görgei's Camp (Comissary Activity of Pál Luzsénszky and Ferdinánd Ragályi)	93
Gizella CENNERNÉ WILHELMB: Hungarian–Rumanian Fraternity Memorial Leaf from Brasso 1871	125
Beatrix BASICS: Graphics about the Hungarian Conquest and the Age of Birth of the Hungarian State	143
Ferenc TEMESVÁRY: Chapters of the History of the Hungarian Arms Factory VIII.	151
Tibor KOVÁCS: Report on the Activity of the Hungarian National Museum in 1987	187
Tibor KOVÁCS: Report on the Activity of the Hungarian National Museum in 1988	217

Szentlelkes misemondó készlet Kassáról – Három toldozott miseruha –

Három miseruhát ismerünk, melyeknek alapszövetét a Szentlélek heraldikus rajzú galambjai díszítik (1, 2, 3. kép). Kettő közülük a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdona, a harmadik, az azonos anyagú stólával és manipulussal együtt a kassai Kelet-szlovákiai Múzeumban van.¹ Mindhárom miseruha darabokból összeállított, részben kipótoltt, azonos alapszövetére különböző korú, láthatólag egyéb darabokról származó hímezéseket varrtak. Mindegyik kazula a kassai Szt. Erzsébet templom birtokából került jelenlegi őrzési helyére.

A kassai Szt. Erzsébet-egyház kincstárának középkori gazdagságáról a fennmaradt leltárak tanúskodnak. Különösen szembeötlő az egyházi öltözetek gazdagsága. Semmi nyoma viszont annak, hogy hol készülhettek a paramentumok. Az erre vonatkozó elszámolások vagy egyéb adatok valószínűleg megsemmisültek. Bizonyos, hogy a három miseruha egy nagyobb paramentum-együttes feldarabolása árán készült. Ugyanis Kassa város székesegyházának 1516-os leltárában még szerepel ötödikként a tételek között „*Item quinta casula rubea cum columbis cum omnibus attinencys et dalmaticis*” (egy vörös kazula galambokkal, minden hozzávalókkal és dalmatikákkal).²

A következő, 1552-ből megmaradt összeírásban már nincs nyoma a vörös galambokkal díszített öltözékeknek, amik századokkal később ugyanonnan kerültek elő. Tehát feltehetőleg alakot változtattak, lévén a galamb mintás szövet unikum. Mivel logikusnak látszik, hogy nem csak az alapszövetet, hanem a hímezéseket is ugyanonnan vették, a leírások alapján megkíséreltük meghatározni, hogy azok mely más, a leltárban felsorolt darabokról kerülhettek a három „új” miseruhára. A szűkszavú leírások nem tették lehetővé a kérdés eldöntését, csak az világos, hogy az átszabás 1516. után történt, feltehetően a következő ismert leltár (1552) készülte előtt. Ennek a feltételezésnek nem mondanak ellent a másodlagosan felhasznált hímezések sem.

Az átszabások, átalakítások, másodlagos felhasználások jobb értelmezésére a Magyar Nemzeti Múzeum 53.147. leltári számú kazulájának restaurálása során nyílt lehetőség. Egyúttal elvégeztük a szükséges anyagvizsgálatokat párdarabjának, az 53.148. leltári számú miseruhának az anyagán is. Az áthelyezett részekről, az összeillesztések nyomairól a restaurálás leírásánál fogunk bővebben szólni.

Hímzések

A kazula hátoldalának kolumnáját Árpád-házi Szt. Erzsébet, Szt. János evangelista és Szt. Margit hímzett figuráival díszítették. Elején hímzett sávban Mária, karján a gyermek Jézussal.³

A kolumna négy, egymással össze nem tartozó hímzéstöredékből áll. Valamennyit megcsonkították, mielőtt összeillesztették volna. Méretük és architektonikus keretük különböző.

Szt. Erzsébet tört szegélyű talapzaton áll. Dúsan redőzött palástját, aureoláját és a talapzat szegélyét egykor gyöngy díszítette. A figurát kontúrvonala mentén körbevágták, kézfejéből is levágva egy kisebb darabot, így applikálták a hímzett háttérbe. Arányaiban ez a figura a legnagyobb. Talapzata kb. 1,5 cm-re nyúlik be az alatta következő hímzés felső részébe. 1430–1440. körüli.

Szt. Erzsébet mögötti hímzett háttér. A töredéken eredetileg architektonikus keretben egy másik szent volt. Fejének kontúrrajza jól látszik Erzsébet feje mögött. A hímzés úgy készült, hogy a figura kontúrvonalakkal határolt feltjét üresen hagyták. Körülötte, közvetlenül az alapszövetre hímezték a háttér forgórózsza motívumait és az architektonikus keretet, majd a külön elkészített figurát a háttérre applikálták. A módszer nem ismeretlen. Azonos módon készült a nemrég restaurált tököli ornátus pluviáléján a pajzs hímzése is (III. Frigyes császár jelvényeivel; 1448-ból. MNM leltáriszámú 53.128. 1–2.). Itt is igen jól látszik, hogy a figura rajzát mintegy sablonként használja a hímző. Ugyanavval a „sablonnal” rajzolja fel a háttér vásznára a figura fő kontúrvonalait, mint amit magának a figurának az elkészítéséhez használt. A két rajz ugyanis tökéletesen fedi egymást. A forgórózsák előrajzolásához egy korongot alkalmaz, amit nagyjából szabályos távolságokra rak le és ír körül (4. kép). Ezt igazolja a nem mindig pontosan egymásba visszatérő, hol elvékonyodó, hol megvastagodó vonalvezetés.⁴

A hímzés hátoldalán megmaradt fércöltések mérete és elhelyezkedése bizonyítja, hogy ezek nem tartozhattak az Erzsébet-figurához. Ugyancsak érdekes, hogy a hímzés jobb és bal oldala nincs a szokásos

keretezéssel lezárva. A hímezés eredetileg mind a négy irányban folytatódtott. A forgórózsás háttérben domborhímezés és aranyhímezés maradványai vannak. Igen valószínű, hogy a töredék egykor kereszt formájú volt.

Szt. János evangelista ívekkel tagolt oszlopos fülkében áll. Jobb kezében attribútuma a méreggel telt kehely. Egy Danzigból a Mária templomból származó, ma Nürnbergben őrzött miseruhán a miénkhez feltűnően hasonló János figura látható. A különbség annyi, hogy a danzigi példányon János elnéz a kehelytől, és a fülke architektúrája is más. Nem idomul a figurához, sőt a tartópillérek egyike befejezetlenül lóg, mert különben kettészelné az evangelista alakját. Az architektonikus keret kevésbé tagolt, a figura nehezen fér bele (12., 12./A kép). Utóbbi példányt Leonie von Wilckens 1400, Sigrid-Müller-Christensen 1410 körül készültnek⁵ tartja (5. kép). A mi darabunk keltezése ugyancsak bizonytalan, az azonban megállapítható, hogy kompozíciója arányosabb a másik példányénál.⁶ A hasonlóság nem lehet véletlen. Ebben az időben már vannak rajzolt mintalapok, mintakönyvek. Ezekben az alakokat környezet nélkül ábrázolták, hogy a hímező a változó igények szerint használhassa fel őket. A hímezők másolják egymás mintáit. Ezt példázza az a peres ügy, ami Etienne le Bièvre, a burgundi hercegek hímezőjével kapcsolatosan zajlott a XIV–XV. század fordulóján. Etienne mester két segédjét megvádolja, hogy egy vászonra készített triptychont, amit másolni adott oda nekik, azok elloptak. A vászon triptichon a hímezés előrajza volt, „portraiture”, amit a mester Merész Fülöp burgundi herceg részére készített. Ebben az időben a hímező mesterségbeli felkészültségéhez az alakrajzolás is hozzátartozik. Az, hogy festő, vagy szobrász szolgáltatassa a rajzot, csak a XV. század második felében kezdődik el bizonyíthatóan.⁷ Véleményünk szerint a két János-figura feltűnő hasonlóságának is ez lehet a magyarázata. A nürnbergi példány hímezője lemásolta a figurát, de vagy a már megkezdett munkához, vagy a megrendelő kívánságához, esetleg mindkettőhöz alkalmazkodva bizonyos részleteket megváltoztatott. Ezt látszik alátámasztani a befejezetlenül hagyott, a figura szempontjából igen alkalmatlan helyen lévő pillér,⁸ valamint az a tény, hogy a két miseruhán a két Szt. János-figura kontúrvonalai fotóról átrajzolva tökéletesen fedik egymást.

Antiochiai Szt. Margit. Kissé jobbra fordul, kezében tartott attribútumára, a sárkányra tekint. Méretét, színeit és hímezésmódját tekintve az előbbi figurával mutat rokonságot – talán ugyanannak a hímezőnek a munkája lehet – de mivel háttérük különbözik, így mégsem tekinthetjük összetartozó daraboknak, mint ahogyan korábban gondoltuk. Összetartozó hímezések esetén a hátterek struktúrája azonos.

Az előlap Madonnájának hímezése teljesen lekopott, így jól megfigyelhető az igen finom részletező előrajz. Ennek alapján Kovács Éva nem tartja kizártnak, hogy korábbi, mint a kolumna hímezései.⁹ A XIV. század végén készülhetett. A Madonna baldachin alatt áll. A gyermek Jézus kezében almát tart, testét a varratlan köntös borítja, mely a legenda szerint vele nőtt. A hímezéseket Wehli Tünde Észak-Magyarországon, közelebből Kassán készülteknek tartja.¹⁰

A hímezések alapján mindhárom kazulát a XV. század elejére datálja a szakirodalom. Azonos keltezésüket megkérdőjelezi, hogy többszörös átalakítás, másodlagos felhasználás eredményeképpen kerültek a bársony alapszövetre.

A szövet

Nyilván korábbi, mint első említése. A fehérrel mintázott vörös bársonybrokátot csillagos háttérben a Szentlélek fejfelé szálló galambjai díszítik. Az egykorú bársonyok között egyedülálló motívumai alapján a szövet egyéni megrendelő számára készült textília.

Kovács Éva a szövetet a XIV. század második felére datálja. A szövetet díszítő mustra, a lángsugarakkal körülvett galamb a Szentlélek Rend devizája. *A devizák* alkalmi vagy életre szóló, személyes, vagy örökölt jelvények, melyekkel használati tárgyakat, ruhákat, dísztárgyakat, épületeket díszítettek. Ezek divatja szűkebb körre korlátozódik, mint a heraldika. Paraszt vagy kézműves nem talál ki magának ilyesmit, míg címere vagy pecsétja Nyugat-Európában gyakran van.¹¹

A devizák textileken többnyire hímezve fordulnak elő, mint pl. Luxemburgi Zsigmond plasztikus, domborhímezett sárkány jelvénye (München, Bayerisches Nationalmuseum), vagy a lángkereszt jelvényével hímezett szövet (Bécs, Kunsthistorisches Museum).¹² Ismerünk azonban szövötteteket is. Ezek biztosan meghatározható példái a mi Szentlélek devizás bársonyunkon kívül *Ernst der Eiserne osztrák herceg sírruhájának* töredéke. Arannyal mintázott selyembársony alapon a IV. Vencel-féle csomózott kendőjelvény látható. 1424 előtti velencei? származású szövet.¹³

Egy Luzernből származó (Bern, Historisches Museum) fekete-vörös bársony alapú, arannyal brossírozott szövöttoredéket is ismerünk. Eredetileg pluviálé lehetett, amelyről a hímezett szegély hiányzik. Kovács Éva véleménye szerint a szövet mustrája egy bilincsdeviza. A minta jelvényjellegét a régi leírás is felismeri, de nyakláncnak tartja. A darab XIV. századi.¹⁴ Egy másik devizákkal díszített szövet a *bécsi Diözesanmuseum miseruhájának szövete*. A vörös bársony alapon az egyik jelvény építő kö-

vet tartó emelőszerkezet. H. Fillitz XV. század eleji francia szövetnek írja le. G. Schmidt szerint eredetileg egy konfraternitáshoz tartozhatott.¹⁵

Következő példánk a *lyoni Musée historique des tissus-ban* található. Arannyal brosszírozott vörös bársony kazula. Mai formája átszabás eredménye. Rajta VI. Károly francia király rekettye jelvénye van a Bourbon övvel (inv. 25.688.). XIV. század végi olasz szövetnek tartják. Az öv kék alapon fehér „ESPERANCE” betűkkel készült, a rekettye arany.¹⁶

A teljesség kedvéért említjük a közismert Visconti-Sforza jelvényt ábrázoló galambos „A BONDROIT” jelszós szövetet, mely a milánói Museo Poldi Pezzoli-ban van.¹⁷

A devizás szövetek egy késői példája a *VII. Henry angol király (1485–1509) által a Westminster Abbey-nak hagyományozott paramentum-együttes*. Az 1509-ben adományozott, számos palástból és miseruhából álló felszerelésből ma már csak néhány darab maradt Lancashirben a Stonyhurst College birtokában. Az itt őrzött palást brokátbársonya VII. Henry anyjának, Lady Margarte Beaufort-nak kapurácsot ábrázoló devizájával és a Tudor- rózsákkal van díszítve. A hozzá tartozó miseruha szövetének mintája azonos, de néhány részletet a palástéhoz képest kisebb méretben szőttek meg. Az nyilván jobban megfelelt a kisebb méretű miseruha számára. Elejére a Szentlélek galamb devizáját hímezték, hiszen a király maga is a szentlélek Lovagrend tagja volt. A bársonyok 1500 körül készültek Firenzében és Luccában.¹⁸

A devizás szövetek egyértelműen az udvari művészet köré tartoznak s megengedik a feltevést, hogy Párisban is készültek. Vannak frásos adatok devizás szövetek alkalmi megrendeléséről.¹⁹ Mindezek ismeretében Szentlélek devizás bársonyunk is ide sorolható.

Szentlélek lovagrend és Szentlélek konfraternitás

A *lovagrendet* 1352-ben alapította Tarantói Lajos és Nápolyi (Anjou) Johanna. Rendjük jelvényeinek legismertebb formája a fénysugarakkal körülvett lefelé szálló galamb (6. kép), vagy az arannyal, selyemmel, gyönggyel készült csomó, amit a rend lovagjai *surcout*-jukra hímezve viseltek. Erről kapta a rend másik nevét: „A Csomó Rendje”. A rend eredeti szabályait illusztráló miniatúrákon a csomó és a galamb jelvény együtt fordul elő.²⁰

A *konfraternitások* testvéri egyesületek, melyeket a szegények és betegek megsegítésére, a zarándokok támogatására létesítettek a középkorban. Közülük legfontosabbak a Szentlélek konfraternitások. Az elsőt a XII. század elején alapította Guy de Montpellier. Kórházai Európa szin-

te minden nagyobb városában megtalálhatók voltak. Néhány közülük ma is működik, pl. „Ospedale di Santo Spirito” annak eredeti központjában Rómában, vagy a Heilige Geist-Hospital Lübeckben, ma már csak mint őrök otthona.

Jelvényük, a fénysugarakkal körülvett galamb vagy Szt. Antal T-tau keresztje, ami a korábbi alapítású Szt. Antal konfraternitással való kapcsolatukra utal. Helytől és időtől függően további, önmagukban is jelentéssel bíró jelvény-együttesekkel kapcsolódnak össze, mint pl. a gyakori fodorfelhő motívum, a lángnyelvek, s az ugyancsak Szt. Antallal kapcsolatos csengők, disznók.

Számos festményt ismerünk a XV–XVI. századból, melyeken a különböző segítő szervezetek tagjait jelvényeikkel ábrázolják. Számunkra az egyik legérdekesebb az a festménysorozat, melyet Bernt Notke a tallini Szentlélek templom oltárához készített 1483-ban. A táblák közül három Árpád-házi Szt. Erzsébet életéből vett jeleneteket ábrázol. Az egyik a férje, Tübingiai Lajos két jelvényt is visel. Az egyik a Szentlélek konfraternitás tagjainak láncá. A másik – amely szintén a konfraternitásvaló kapcsolatát jelzi – felhőből jövő lángnyelveket és esőcseppeket, esetleg manna ábrázol. Ez a harisnyája oldalán látható.

A lübecki Szentlélek kórház templomát is Szt. Erzsébet életét ábrázoló, 23 összetartozó kép díszíti. Nyilvánvaló a kapcsolat a betegápoló, kórházalapító szent és a Szentlélek Rend között. Erzsébet férjével ispotályokat alapított. Megözvegyülvén belépett a harmadrendiek (beginák) közé, s mint kórház vezetője halt meg.

Nincs módunkban a devizák, rendjelek bonyolult kapcsolataiba behatolni, de utalunk itt Stella Mary Newton nagyszerű feldolgozására, a Szentlélek Rend és a betegápoló konfraternitásoknak a jelvényekben is jelentkező összefüggésére.²¹

Különösen érdekes és a paramentum-együttes szempontjából igen fontos, hogy Szentléleknek szentelt kórház s mellette templom a XII. századtól Kassán is működött. Léte levéltári adatok sorával igazolható, „*Hospitale pauperum de Cassa*”, „*Domus Hospitalis in honorem S. Spiritus Cassoviae*”, „*Xenodochium civile*” elnevezésekkel említik.²²

A kassai ispotályra vonatkozó első adat IV. Márton pápának (1281–1285) a kassai titkos levéltárban őrzött leirata. Ebben Arnold kassai plébános panaszára megbízza az esztergomi érseket, hogy döntsön a Johanniták által a szegények ispotályával szemben támasztott igények ügyében.²³

Nagy Lajos 1366-ban kiadott okleveléből tudjuk, hogy Kassán a városfalon kívül épült ispotályt és templomát a kassai polgárok alapították a betegek ápolására.²⁴ Erról az ősi templomról Zsigmond király egy

oklevele így ír: „*In hospitali Ecclesiae Sancti Spiritus in honorem ejusdem Sancti Spiritus in dicta Ecclesia aedificato et constructo ...*” A Szentlélek templomának ispotályában, melyet az említett templomnál ugyanazon Szentlélek tiszteletére építettek és berendeztek.²⁵

A templom, mely a Szt. Erzsébet egyházhhoz tartozott, a XV. század elején összedőlt. Feltételezhető, hogy felszerelése átkerült a Szt. Erzsébet templomba. A szövet jellegénél fogva a devizás szövetekhez tartozik, belőle egy teljes paramentum-együttes készült. Mivel a devizás szövetek általában egyedi megrendelésre készültek, megrendelőik fontos és előkelő személyiségek voltak, igen valószínű, hogy a kassai paramentum-együttes is ilyen eredetű.

Nagy Lajos (1342–1382) is, Luxemburgi Zsigmond (1387–1432) is feltűnő érdeklődést mutattak Kassa iránt. Hivatkozva a királyhú város nekik tett szolgálataira, valósággal elhalmozták a kassaiakat privilégiumokkal.²⁶ Mindezek ismeretében megengedhető az a feltételezés, hogy az adományozó Nagy Lajos vagy Zsigmond lehetett. Annál is inkább, mert a Szentlélek Lovagrend alapítói, Nápolyi Johanna és Tarantói Lajos a magyar királyokkal hol ellenséges, hol békés viszonyban lévő rokonok, akik például szolgálhattak a Szentlélek Rend ilyenfajta átplántálására. Arra a másik lehetőségre ugyanis, hogy a misemondó készlet Pünkösdi használatra készült volna, nem ismerünk analógiákat, nem szólva a szövet unikum voltáról és műfajának előkelőségéről.

1526-ban a Szt. Erzsébet templom kincseinek jelentős részét átadják a királyi biztosoknak a török elleni harc céljára. Ezért szükségessé válhatott minden megmaradt felszerelés javítása, pótlása, használhatóvá tétele.²⁷ Talán ekkor készült a három kazula s került Szt. Erzsébet figurája egyiknek a hátoldalára. Központi elhelyezését a templom patrocíniuma indokolja.

A Magyar Nemzeti Múzeum 53.147. leltári számú kazulájának állapota, restaurálása

A szakszerű restaurálás érdekében vizsgáltuk a miseruhák szöveteinek, fonalainak szerkezetét. Megkíséreltük meghatározni a javítások, átalakítások lehetséges időpontját. A pontos szabásrajz mellett rajzok készültek a különböző részek, illetve szövetrétegek összeállításának módjairól. A restaurálás menetét, valamint az anyagvizsgálatok eredményeit számos fénykép is dokumentálja.

Az alapszövet a hímzések, a bélés és a paszománt szerkezeti vizsgálata:

Az 53.147. leltári számú miseruha két különböző anyagból szabtott. Az egyik (az előlap felső része) vöröses színű unibársony, a másik a Szentlélek devizás bársonybrokát. (A hátlap a vállrészek és az előlap alja.) (7. kép) Az unibársony 5, a bársonybrokát 9 kisebb-nagyobb darabból toldott.

Mind az előlapot mint a hátlapot hímzéssel díszítették. A hátlap hímzett keresztjéből csak annak függőleges szára maradt meg. A vízszintes karok helyét és nagyságát a bársonyon megmaradt lenyomat és néhány megmaradt varrófonal mutatja.

Béleléséhez erős lenvásznat használtak. A miseruha szélének kontúrvonalában paszományszegélyt varrtak fel. A vizsgálatok eredményeképpen mintegy öt jelentősebb átalakítási, javítási periódust lehetett meghatározni:

1. Egy nagyobb méretű anyag feldarabolása vagy egy paramentum részekre bontása. Az így nyert anyagból legalább három kazula, egy stóla és két manipulus elkészítése feltehetőleg 1516–1552 között.

2. A kazulakereszt vízszintes karjának eltávolítása. Szt. Erzsébetet ábrázoló hímzéstöredék felvarrása a columna felső részére.

3. A kazula elkopott előlapjának átalakítása. Ennek során toldták be az unibársonyt, felvarrták a Madonnát ábrázoló hímzéstöredéket, valamint a paszományszegélyt. Ezek a változtatások nagy valószínűséggel a XIX. század végén történhettek.

4. A kazulát több helyen lazacszínű atlaszkötésű pamutanyaggal foltozták meg (1950 körül).

5. Javítások, pótlások barnás árnyalatú lenvászon és atlaszkötésű pamut anyagokkal 1970 körül.²⁸

Az unibársony

Fakóvörös pamutbársony, vászonkötésű.

A bársonybrokát

Aranyozott ezüsttel brossírozott láncbársony. Szövetsűrűsége: 71/36 cm. A szövet szélessége: 64 cm. A zöld, 4 cm széles szövetszél egy centiméteren 62 láncfonal található, a szegély lezárását két vastagabb, ugyancsak zöld fonal képezi (1. rajz):

- alaplánc: selyem, sodratlan, barnásvörös
- 1. flórlánc: selyem, sodratlan, élénkvörös

- 2. flórlánc: selyem, sodratlan, fehér
- kötőlánc: selyem, sodratlan, ma sárgásbarna
- szövetszél: selyem, sodratlan, zöld
- vetülek: selyem, sodratlan, vörös
- brossírvetülek: aranyozott ezüst leoni fonal „S” sodratú. Bélfona selyem, sárga „Z” sodratú (17. kép).

Vörös bársony alapon a mustra – a Szentlélek galambjai csillagokkal körülveve – fehér. Aranyfonallal brossírozták a lábakat és a glóriás fejeket. Az aranyszálak fölé fekete és fehér fonallal behímezték a galambok szemét. A brossírozáshoz két különböző vastagságú fonalat használtak. Az 53.148. leltári számú miseruhán mindkettő jól megmaradt egymás mellett, míg az 53.147. leltári számú miseruhánál a brossírozás 90%-ban kikopott (8, 9. kép). Ez a nagymértékű kopás annyira meglepetésszerű volt, hogy eleinte arra gondoltunk, hogy a két kazulánál két különböző anyagról van szó. Ezt a benyomást még erősítette az a tény, hogy a galambok mérete sem azonos teljesen. Az 53.147. leltári számú miseruhán 19 cm, a másikon csak 18 cm. Ez a feltevés azonban a későbbi vizsgálatok során egyértelműen tévesnek bizonyult.

Ugyanis:

- a szövetszélek azonosak
- a brossírozó vetülek mindkét kazulán előfordulnak, de eltérő vastagságban, valamint az 53.147. leltári számú kazula egy vízszahajtott részén találtunk egy olyan részletet, ahol a fejek brossírozása nem kopott ki, és ez megegyezett a másik miseruhán találhatókkal méretben és technikában egyaránt
- a két kazula galambjainak nagyságbeli különbsége az eltérő tárolási körülményekből fakad. Az 53.147.-es az évtizedekig tartó függesztés miatt megnyúlt.

A hímzések

A kazula elején található hímzés alapja lenvászon (szövetsűrűség: 14/14 cm). A hímzés hasított öltéssel, színes sodratlan selyemmel készült. Széleit méhviasz és sellak keverékével itatták át a vágott szélek kifoszlásának megakadályozására.

A formák fokozottabb kiemelésé érdekében a koronát az országalmát és a dicsfény kontúrjait vastag lenfonalból készítették, ami egykor

gyöngyözve lehetett. A darab két hosszanti oldalát kb. 0,5 cm széles aranyozott ezüst domborhímezés keretelte, mely teljesen lekopott. Ma már csak az alátétanyagot képező fehér bőr csík maradt meg, melynek előállítását a nyugat-európai források magyar specialitásként említik.²⁹ A nagymértékű kopás miatt jól látszik a szürkésfekete előrajz is.

A *hátlap hímezett columnája* négy részből áll: a részek között egy-egy haránt irányú varrás van. A hímezések alapszöveve lenvászon (szövet-sűrűség: 28/18 cm), melyre a figurákat és azok architectonikus keretelését színes selyemmel, hasított öltéssel hímezték. Az aureolák, valamint a hátterek „forgórózsza” motívumai aranyozott ezüst fonállal, „Anlege”-technikával készültek.³⁰ A fémszálak lefogó fonala minden esetben vörös selyem. Szt. Erzsébet figurájának talapzatát, a szent palástját és aureoláját szegélyező vastag lenfonal szintén a hajdani gyöngyözés maradványa lehet. A két alsó hímezéstörredék hosszanti oldalához 0,5 cm széles bőrcsíkot erősítettek, mely a fémszálal domborhímezésű szegély alátét anyaga.

A vágott széleken itt is jól megfigyelhető a sellakos viasz szegély. A hímezések előrajza színes. Barnás árnyalattal rajzolták meg a forgórózsák helyét, sötétszürkével az architectonikus elemeket, arcokat, kezeket. Egy világosabb vöröset a szájak és arcok jelzésére használtak. Sötétvörösrel a hímezés szélén a sellakos viasz felvitelének helyét vagy egyszerűen csak a lezárást jelölték.

A kolumna összeállítása

Amint azt már korábban említettük a kolumna négy össze nem tartozó részből áll:

- Szt. Erzsébet hímezett figurája
- Szt. Erzsébet mögötti háttér hímezése
- Szt. János hímezett figurája
- Szt. Margit hímezett figurája.

A törredékek össze nem tartozását bizonyítja:

1. Szt. Erzsébet figurája nagyobb léptékű mint a másik két szenté.
2. Szt. Erzsébet mögötti háttéren, a színoldalon jól kivehető egy másik figura fejének vonalrajza. A hímezés visszaján világosan látszanak azok az öltések, amelyekkel eredetileg a háttérhez applikáltak egy a jelenleginél kisebb figurát.³¹ Ezt később eltávolították, hogy Szt. Erzsébetet a helyére tehessék (10. kép).

3. Jelenlegi formájában a háttér felső része is átalakítás eredménye. Itt eredetileg egy háromdimenziós baldachin lehetett. A most látható törredék három darabból szabott, lenvászon alapon, kék taftselyemből. A

két kisebb darab szabássonjegye nem idomul pontosan a középső darabhoz (11. kép; 2. rajz).

4. Szt. János és Szt. Margit között a varrás durván szétvágja a hímzéseket, egyúttal megrövidítve azokat (12. kép).

Az anyagokkal nagyon takarékosan bántak. Többször is felhasználták azokat – még akkor is, ha már kopottak voltak –, olyan helyeken ahol nem látszott.³²

Ez nem csak a drága Szentlélek motívumos bársony esetében volt így, hanem a hímzések alapját képező közönséges lenvászonnál is. Jól példázza a Szt. Erzsébet mögötti háttér vászon alapja, mely két nagyjából egyforma darabból van összetoldva. Felső vége a baldachin mögött, több kisebb-nagyobb vászondarabkából áll, melyeken keresztül fut az előrajz, bizonyítva, hogy a toldások a hímzés alapjának elkészítésekor a hímzés előtt történtek (13. kép).

Az anyagok takarékos felhasználására egy érdekes adat is utal. Johannes Butzbach (1478–1526) vándorkönyvecskéjében leírja egy szabóműhelyben töltött tanoncéveit, ahol a legények saját használatra, titokban anyag maradványokat gyűjtöttek össze:

„...ami pedig az idegen kelmék maradványait illeti, amelyeket a szabónál semmire sem tartanak és a műhelyek sarkában nagy kosarak vannak tele velük, mégis tolvajlásnak tűnt számomra ezeknek a daraboknak a megtartása; s mindez a lelkiismeretemnek nem kis bosszúságot okozott miként napról napra több undort keltett bennem a kézművesség iránt s kétséget támasztott bennem üdvösségemet illetően. S mégis általános szokás volt az asztal alatt egy ládát vagy kosarat tartani, amit „Auge” = szem-nek hívtak. Abba dobálták a kelmedarabokat, ha pedig a mester gyanút fogott azt mondták, hogy csak egy szem eltakarására elég talán. Ezalatt persze nem saját szemüket hanem az eldugott kosarat értették.”³³

A szabássonjegyek viaszos szegéséről

A XV. század kezdetétől a XVI. századig terjedő időszak textil tárgyainak vizsgálatokor gyakran tapasztaljuk, hogy a szabássonjegyeket két-három mm szélesen viasszal itatják át. A viaszmaradványok mind a Szentlélek devizás bársony, mind a hímzéstöredékek vágott szélein egyaránt megtalálhatók. Nem tudjuk meddig volt szokásban ez a módszer, de az általunk tárgyalt időszakban széles körben elterjedt lehetett. Írásos adatok is fennmaradtak, melyek az általános használatra utalnak. A kassai szabócéh

1457-es céhszabályzata szerint annak aki a céhbe fel akarja vétetni magát, azon kívül, hogy megadta szüjletésének helyét és idejét, fizetnie kellett 10 aranyforintot és 8 font viaszt.³⁴

Egy másik szabályzat egy font viasz befizetését írja elő a céh kasz-szájába, azoknak a segédeknek, akik nem vesznek részt a hivatalos ün-nepségeken.

Johannes Butzbach is leírja miként bírta meg a mester azzal, hogy „... ami a legszégyenteljesebb volt, hogy a templomokban a gyertyamara-dékokat kellett összegyűjtenem, azaz ellopnom, ami a mesterséghez kell.”³⁵

A bélések

A kazula belső bélése lenvászon, fekete. (Szövetsűrűség: 12/12 cm, anyag-szélesség 64 cm, enyvvvel appretált.) Külső bélése lazacszínű lenvászon. (Szövetsűrűség: 17/15 cm, enyvvvel appretált.)

A paszomány szegély

A 0,6 cm széles, fémszálás paszomány, mintázatlan. Láncfonala aranyo-zott ezüst leoni fonal, a fémszalag „S” sodratú. Bélfonala fehér selyem, „Z” sodratú. Vetülékfonala fehér selyem.

A kazula restaurálás előtti állapotáról

A korábbi javításokról sajnos semmilyen dokumentáció nem maradt fenn.

A tárgy több mint 10 éven át szerepelt a Magyar Nemzeti Múzeum állandó történeti kiállításán, egészen 1986-ig, amikor az első alaposabb vizsgálatra sor került. A nem megfelelő kiállítási körülmények sokat ron-tottak az amúgy is elrongálódott tárgy állapotán, Kifakult, megnyúlt, s a kiszáradás következtében törékennyé vált.

A bársonybrokát kopott, szennyezett, hiányos különösen a vállak-nál. Flórja csaknem teljesen hiányzik. A vörös flórból valamivel több ma-radt meg. A fehér a fehérítőszer káros hatása következtében érzékenyebb volt, így abból alig maradt meg valami. Brossírozó vetületeket csak a haj-tások alatt találtunk. Az anyag nyúlása, deformálódása egyrészt a kereszt súlyának, másrészt a hosszú ideig tartó függesztve való tárolásnak a kö-

vetkezménye. A javítások, toldások, foltok elhelyezkedését a róluk készült rajz világosan mutatja (3. rajz a, b, c).

A *hímezések* a kazula mindkét oldalán nagyon kopottak. A selyem hímezőfonalak kifakultak, törékennyé váltak. A gyöngyhímzésből, a lenfonallal felvarrt alapot kivéve, nem maradt meg semmi. A széleken található bőrcsokok kiszáradtak, zsugorodtak s nem hiánytalanok ezek sem.

A hátterek forgórózsza motívumai és a figurák sugárkoszorújának aranyhímzése ma már csak az előrajz vonalaiból és a lefogó fonalaknak a hátoldalon megmaradt maradványaiból ismerhető fel (14. kép). A hímezések szélei kirojtosodtak, beszakadoztak.

A hátoldalra enyvel felragasztott vászon zsugorodása és a vastag, töredezett enyvdarabok káros feszültségeket okoztak. A hímezéseken rovarrágás következményként lyukak találhatók.

A bélések

A fekete színű belső bélés részei lazán, durva fércöltésekkel kapcsolódtak egymáshoz. Az appetálás következtében az anyag igen kemény, rugalmatlan volt. A lazacszínű külső bélés a hajtásoknál elvékonyodott. Bal oldalán egy kb. 7–8 cm átmérőjű hiányt, gombostűvel feltűzött szövetszalaggal pótoltak.

A *paszományszegély* a mechanikai igénybevételnek jobban kitett helyeken teljesen elkopott. A megmaradt résznek inkább a külső széle károsodott.

A restaurálásról

Első lépésként eltávolítottuk a korábbi javítások anyagait és varrófonalaikat. Erre azért volt szükség, mivel a durván, rendszertelenül alkalmazott öltések eltorzított helyzetben rögzítették a miseruha anyagait. Ezután szétválasztottuk a különböző kezelést igénylő bársonyt és a hímezéseket. A bársonyszöveteket két réteg túll közé helyeztük s ezzel emelve tettük a mosókádba. Tisztításukhoz nemionos mosószer lágyvizes oldatát használtuk. A bőséges lágyvizes öblítés után a szövet megjelenése sokat javult. Az anyagot nedves állapotban üveglapra terítettük. A lebegő lánc és vetülék fonalakat eredeti helyzetüknek megfelelően rendeztük. A nyúlásokat, deformálódásokat kiigazítottuk. A hímezések tisztításánál a lágyvizes mosás nem bizonyult elegendőnek. Először a hátoldalon lévő vastag enyvdarabokat kellett eltávolítani, mivel ezek kioldása nagyon megnyújtotta

volna az áztatás idejét. Szt. Erzsébet figurájánál ez sem bizonyult elegendőnek, így az enyvet végül Diastase 300 E enzim lággyíves oldatával tudtuk eltávolítani. A bársony rossz állapota, nagymértékű hiányai szükségessé tették annak teljes alátámasztását. Alátámasztó szövetül atlaszkötésű pamut anyagot választottunk. Üveglapra terítve a bársonyt és a megfelelő színűre festett pamutszövetet egymáshoz férceltük (a fércelés a továbbiakban benne marad az anyagban). A varrókonzerválást szemészeti görbétű segítségével vékony len és selyem varrófonalakkal végeztük.

A hímzések alapszövetének hiányait, méretüknek és formájuknak megfelelő lenvászon darabokkal pótoltuk, a zavaró vastagságbeli különbség megszüntetése érdekében. A hímzéseken semmiféle kiegészítést nem végeztünk egyetlen kivételtől eltekintve. Az Erzsébet figura talapzatánál ahol három 0,5–0,7 mm átmérőjű lyuk volt a kihullott hímző fonalakat újjakkal pótoltuk. Így sikerült a lyukak körül felbomlott hímzést is rögzíteni. Természetesen az új fonalak kevésbé finomak s színben kissé eltérnek az eredetitől a megkülönböztethetőség érdekében.

A paszományszegélyt oldószeres emulzióval tisztítottuk, majd rádolgoztuk egy megfelelő színűre festett pamut szalagra.³⁶ A tisztítás során sikerült a deformálódásokat megszüntetni. Az alátámasztással az elvékonyodott, sérült részeket megerősíteni, a szövetbe bennehagyott fércekkel az egyenletes súlyelosztást biztosítani (15, 16. kép). A restaurált kazulát a jövőben csak fektetve lehet tárolni vagy kiállítani. Amennyiben a kiállításokon a feltétlenül szükséges 55%-os relatív páratartalom, a maximum 50 Lux megvilágítás és az állandó hőmérséklet nem biztosítható a tárgy kiállítását nem javasoljuk.

Budapest, 1988.

JEGYZETEK

1. *M. Vorlova*, XV. századi egyházi textilek. In: *Historica Carpatica* 16, 1985. Zbornik Východoslovenského Muzea Kosicia 353–354.
2. *Petkó Béla*, Kassa város székese gyházának kincsei 1516- ból és 1552-ből. *Történelmi Tár* (1882) 4. füzet 718.
3. *V Ember Mária*, Régi textíliák (Budapest 1980) 39.
4. Kat. Művészet Zsigmond Király korában II. (Budapest 1987/87. sz. Kovács Éva–Sipos Enikő) 76–80.
5. *M. Schuette–S. Müller Christensen*, Das Stickereierwerk. (Tübingen 1963) 21., 41., 58. XIII. színes tábla. W. Mannowsky részletes leírását adja a danzigi miseruhának. A rajta lévő hímzéseket nem sokkal 1400 után készülteknek tartja. *W. Mannowsky*, Der Danziger Paramentenschatz. (Berlin 1938) II. 1. 84. sz.
6. A magyarországi művészet 1300–1470. I. Szerk. Marosi Ernő (Budapest 1987) 528–29.
7. *Kovács Éva*, Egy magyarországi hímzőmester, Etienne le Bièvre. *Ars Hungarica* (1984) 2. 178–179.
Köszönjük Von Wilckens asszonynak, hogy volt szíves elolvasni a kéziratot és 1989. április 6-án Dominique Loeding-hez frott levelében kritikai megjegyzéseivel ellátni. L. még 12. j.
8. Kassán 1395–1405 között hat hímvarróról (Seydenhafter) tudunk. *Kemény Lajos*, Műtörténeti adatok Kassa múltjából. *Archaeológiai Értesítő* XV. (1985) 271–277.
9. Kovács Éva szíves közlése.
10. Kat. i. m. (4) II. 87. sz. 320–21. (Wehli Tünde)
11. *Kovács Éva*, A luxemburgi uralkodók rendjei. In. i. m. (4) I. 136–38.
12. Kat. i. m. (4) II. 87. sz. 71–75. (Kovács Éva részletesen foglalkozik a G. Smola által felvetett problémákkal.)
13. Kat. i. m. (4) II. 87. sz. 82. (Marosi Ernő)
14. *Jakob Stammier*, Der Paramentenschatz in Historischen Museum zu Bern (Bern 1895) 25. sz. 111–12.
15. Kat. Erzbischöfliches Dom – und Diözesanmuseum Wien. (Wien 1973) 41. 12. sz. színes képe a 16. táblán.
16. *Francoise Piponnier*, Costume et vie sociale La Cour d'Anjou XIV–XV. (Paris-La Haye 1970.) VIII/b. tábla
17. Kat. Gli Sforza a Milano. (Milano 1978) fig. 170.
18. *Lisa Monnas*, The Vestments of Henry VII. at Stonyhurst Collage: Cloth of Gold Woven to Shape. *Historic textiles, CIETA- Bulletin* 65 (1987) 69–82.
19. Kovács Éva szíves szóbeli közlése. Együttal itt szeretnének köszönetet mondani sok segítségéért és azért, hogy a devizás szövegekről szóló jegyzeteit rendelkezésünkre bocsájtotta.
20. Paris Bibl. Nat. Kat. Inv. 4274.2.V. A király ruháján a Szentlélek Rend galamb devizája.
21. *Stella Mary Newton*, A Confraternity of the Holy Ghost and a Series of Paintings of the Life of the Virgin in London and Munich. *Journal of the Warburg and Courtold Institutes*. 39. (1976) 59–68.
22. *Wick Béla*, A kétszázéves kassai ispotálytemplom. (Kassa 1930) 11.
23. *Mihalik József*, A kassai Sz. Erzsébet templom. (Kassa 1912) 10.
24. Uo. 22.
25. Uo. 22.
26. *Wick Béla*, Kassa története és műemlékei. (Kassa 1941) 28.
27. 1526-ban a templom kincstárából összesen 139 márka súlyú, a domonkos szerzet templomából 135 márka súlyú ezüst templomi szerelvényeket adnak át. Uo. 66.

28. Az 53.148. leltári számú kazula bárnyóján és a Kassán található harmadik miseruhán egy valamikor igen nagy hímzés? lenyomatai és öltésnyomai láthatók. A lenyomatok alakjából egy nagy kereszt végeire lehet következtetni. Az 53.148. leltári számú miseruhán korábbi hímzés nyomai maradtak fenn sugár formában felvarrt aranyfonalakból. Aranyfonalak alkotják Szűz Mária és a gyermek Jézus sugárkoszorúját, valamint fekete fonalmaradványok és öltésnyomok sejtetik koronáját.
29. A magyarnak nevezett bőr előállításáról elsőként Diderot Enciklopédiája ad leírást a XVIII. századból. A friss bőr lekaparása után $KAL(SO_4)_2$ és $NaCl$ -ből oldatot készítettek, melyben a bőr megdagadt. Parázs felett szárították, kinyíltak a pórusok és melegen fagyúval bedörzsölték. Ettől az eljárástól fehér lett a bőr. Ez a módszer nálunk a középkoron át a XX. századig használatos volt.
30. A „forgórózsza” motívum a délnémet, magyar és lengyel térség sajátja.
31. Az ily módon készült hímzések előállításakor gyakran hímeztek ki a hátteret előre és a később behelyezendő figura helyét szabadon hagyták. Így a megrendelő mintakönyv alapján kiválaszthatta a kívánt alakot, melyet azután vagy behímeztek, vagy ahogyan az itt is történt, beapplikálták.
32. Ennek néhány a gyűjteményünkben található példája:
- Tököli pluviale pajzsa (1448) Magyar Nemzeti Múzeum leltári szám: 53.128.2. ld. továbbá *Művészet Zsigmond Király korában* Kat. i. m. (4) II. 8. sz. 78–80.
 - Mária királyné ruhája (1510–1525) Magyar Nemzeti Múzeum leltári szám: 1928.36.38. ld. továbbá *Sipos Enikő*, Mária királyné díszruhájának restaurálásáról. *Művészettörténeti értesítő* (1985) 3–4. sz. 138.
 - Villakereszt (1420-as évek) Magyar Nemzeti Múzeum leltári szám: 53.164. ld. a restaurálási tájékoztatót, MNM Textilgyűjtemény és Kat. *Művészet Zsigmond király korában* II. i. m. (4) 87. sz. F. 5. kép
33. "Des Johannes Butzbach Wanderbüchlein-Chronika eines fahrenden Schülers". D. J. Becker ford. (Drezda 1912) 78.
Dr. Csernyánszky Mária volt szíves figyelmünket felhívni erre az érdekes adatra. Segítségét, szíves támogatását nagyon köszönjük.
34. *Iffjú Kemény Lajos*, A céhek történetéhez 1457. dec. 19. *Történeti Társ* (1893) 187.
35. Butzbach i. m. (33) 77. vö. 33. j.
36. Ezúton is szeretnénk megköszönni dr. Saskia Durian-Ressnek a danzigi miseruháról küldött fotót, mely munkánkhoz nélkülözhetetlen volt. Az elektronmikroszkópos vizsgálatokat Gondár Istvánné végezte el az Innovatex Kutató Fejlesztő Vállalatnál. A többi fényképfelvétel Makky György és Dabasi András munkája. Munkájukért ezúton is szeretnénk köszönetet mondani.

Messgewänder mit Heiliggeisttauben

Drei Messgewänder sind uns bekannt, deren Stoff mit heraldisch stilisierten Heiliggeisttauben gemustert ist.¹ Die drei Kaseln gehörten zum ehemaligen Besitz des Hl.-Elisabethdomes in Kaschau, von dort gelangten zwei nach Budapest, in den Besitz des Ungarischen Nationalmuseums, die Dritte ins Ostslowakische Museum in Kaschau (*Abb. 1–3*). Alle drei Gewänder sind gestückelt, die auf dem Grundmaterial angebrachten Stickereien sind unterschiedlichen Alters und stammen von anderen Stücken. Es ist sicher, dass die drei Gewänder aus Teilen eines zerstückelten grösseren Paraments gefertigt wurden. In dem im Jahre 1516 geschriebenen Inventar der Kirche wird dieses Parament noch erwähnt: "Nr. 5. Item quinta casula rubea cum columbis cum omnibus attinencys et dalmaticis" (Rote Kasel mit Tauben, mit allem Zubehör und Dalmatiken).

Da die Stickereien aus demselben Besitz stammen dürfen wie der Kaselstoff, versuchten wir aufgrund der schriftlichen Quellen zu bestimmen, von welchen der im Inventar erwähnten Stücke sie auf die drei neu gefertigten Kaseln gelangt sein könnten. Die knapp gehaltenen Eintragungen liessen jedoch keine Entscheidung zu dieser Frage zu. Fest steht nur, dass die Umarbeitung nach 1516 stattfand.²

Gelegenheit zur besseren Erklärung der Umarbeitungen erhielten wir durch die Restaurierung einer Kasel des Ung. Nat. Museums (Inv. Nr. MNM 53.147.) Auf der Columna der Rückseite wurden die aus dem Ärpädenhaus stammende hl. Elisabeth von Thüringen, der hl. Evangelist Johannes und die hl. Margarethe dargestellt.³ Die Kaselvorderseite zierte ein bestickter Stab, der die Madonna mit dem Jesuskind im Arm zeigt (*Abb. 1, 7*). Die Columna besteht aus vier nicht zusammengehörenden Stickereifragmenten, die alle beschnitten wurden, bevor man sie zusammenfügte. Die Fragmente unterscheiden sich in ihren Massen und den architektonischen Rahmen. An einem früher in Danzig, heute in Nürnberg aufbewahrten Messgewand befindet sich eine Johannesfigur, die auf-

fallend der unsrigen gleicht. In der Fachliteratur wurde es auf 1400–1410 datiert.⁴ Auch die Zeit der Entstehung unseres Stückes ist nicht sicher. Festzustellen ist, dass seine Komposition besser proportioniert ist. Die Ähnlichkeit kann nicht zufällig sein. Zu dieser Zeit existierten schon gezeichnete Musterbücher und -blätter. Unserer Meinung nach kopierte der Sticker des Lübecker Exemplars die Figur, veränderte jedoch nach schon begonnener Arbeit oder auf Wunsch des Auftraggebers einige Details. Für diesen Verdacht spricht der vom Gesichtspunkt der Figur her an sehr ungünstigem Platz stehende, unvollendet gebliebene Pfeiler (*Abb. 12, 12a*). Aufgrund der Stickereien werden in der Fachliteratur alle drei Kaseln auf den Beginn des 15. Jahrhunderts datiert. Zu gleicher Zeit entstanden sind sie sicherlich nicht, da alle das Ergebnis mehrmaliger Umgestaltungen sind. Der Samtstoff ist offenbar um einiges älter als seine erste Erwähnung. Die Musterung des Gewebes, das Motiv, die vom Strahlenkranz umgebene Taube, ist eine der Devisen des Heiliggeistordens (*Abb. 9*). Devisenstoffe gehören eindeutig in den Kreis der Hofkunst. Unter den gleichaltrigen Samten lässt sich dieses Gewebe seiner einzigartigen Musterung wegen zu diesen zählen.⁵

Was die zwei Figuren des Heiligen Johannes betrifft, ist es ganz klar, dass die Bestimmung ihrer Beziehung zueinander von einem gemeinsamen Muster abhängt. Es handelt sich um eine gemeinsame bzw. wahrscheinlich gleiche Musterzeichnung. Diese Musterzeichnung wurde an bestimmten Stellen (Falten des Mantels bzw. des Gewandes, Tassel-Schliessung des Mantels) von den Stickern beider Gewänder missverstanden bzw. im Falle der Köpfe bewusst geändert. Die Konturlinien beider Zeichnungen stimmen nach den Fotos abgezeichnet völlig überein.^{6, 7}

Der Heiliggeist-Ritterorden wurde 1352 von Ludwig von Tarent und Johanna von Neapel (Anjou) gegründet. Die bekanntesten Formen ihrer Ordensinsignien sind die vom Strahlenkranz umgebene, mit dem Kopf voran nach unten fliegende Taube und der aus Gold und Seide gefertigte, mit Perlen bestickte Knoten (*Abb. 6*).⁸

Konfraternitäten sind Bruderschaftsvereinigungen, die im Mittelalter als Hilfe für Arme und Kranke und zur Unterstützung von Pilgern gegründet wurden. Unter ihnen nehmen die Heiliggeistbruderschaften, deren erste am Beginn des 12. Jahrhunderts durch Guy de Montpellier ins Leben gerufen wurde, einen bedeutenden Platz ein. Ihre Krankenhäuser waren bald in fast allen grösseren Städten Europas zu finden. Das Mutterhospital 'Ospedale di Santo Spirito' in Rom existiert noch heute, ebenso wie das jetzt als Altenheim dienende Heiliggeisthospital in Lübeck. Die Devisen dieser Heiliggeistbruderschaften waren die vom Strahlenkranz umgebene Taube und das Taukreuz des hl. Antonius, das

auf eine Beziehung zu den bereits früher gegründeten St. Antonius-Bruderschaften hinweist. Sie stehen häufig in Verbindung mit weiteren, von Ort und Zeit unabhängigen, auch allein Bedeutung tragenden Devisengruppen wie dem konventionellen Wolkenzeichen, den Feuerzungen und den ebenfalls mit dem heiligen Antonius in Zusammenhang stehenden Schellen und Schweinen.⁹

Besonders interessant und vom Gesichtspunkt des Paramenten-Ensembles her wichtig ist, zu wissen, dass seit dem 12. Jahrhundert auch in Kaschau ein Heiliggeisthospital mit einer dazugehörigen Kirche existierte.¹⁰ Ihr Vorhandensein wird in schriftlichen Quellen erwähnt; als 'Hospitale pauperum de Cassa', 'Domus hospitalis in honorem S. Spiritus Cassoviae' und 'Xenodochium civile'. Die Kirche, die zum St. Elisabethdom gehörte, stürzte am Anfang des 15. Jahrhunderts zusammen. Es ist anzunehmen, dass ihre Ausrüstungsgegenstände in den Elisabethdom gelangten.

Im Jahre 1526 wurde ein bedeutender Teil der Kirchenschätze dem königlichen Kommissionär für den Kampf gegen die Osmanen übergeben. Es ist wahrscheinlich, dass dann die Notwendigkeit bestand, die verbliebene Ausrüstung zu ergänzen und Instand zu setzen. Vielleicht entstanden die Kaseln zu jener Zeit. Auf die Rückseite einer von ihnen kann hierbei die Figur der heiligen Elisabeth gebracht worden sein, für deren zentrale Stellung das Patronat der Kirche spricht.¹¹

Da die Auftraggeber für die kostbaren und sehr teuren Devisenstoffe nur bedeutende und vornehme Personen sein konnten, muss auch das Kaschauer Gewebe von einer solchen Persönlichkeit bestellt worden sein. Ludwig der Grosse (1342–1382) und auch Sigismund von Luxemburg (1387–1432) kommen als Auftraggeber in Frage. Beide zeigten ein grosses Interesse für Kaschau und überhäuferten die königstreue Stadt förmlich mit Privilegien. Die Annahme also, sie als Auftraggeber zu bezeichnen, scheint berechtigt zu sein.

*

Bestandteil einer fachgemässen Restaurierung war die Untersuchung der Fasern, Garne und Gewebekonstruktion des Messgewandes. Wir versuchten, die Verbesserungen und Umarbeitungen möglichst zu datieren. Neben den exakten Schnitt wurden Zeichnungen angefertigt, die die Art der Zusammensetzung der Kasel zeigen. Der Gang der Restaurierung sowie die Ergebnisse der Materialanalyse werden auch mit Fotos dokumentiert.

Das Messgewand (Inv. Nr. 53.147.) besteht aus kleineren und grossen Stücken zweier unterschiedlicher Samte; des mit Heiliggeisttau-

ben gemusterten Samtbrokats und eines einfarbigen, heute blassbordeauxfarbenen Samtes (Vorderseite). Die in die Mitte der Rückseite eingesetzte, gestickte Columna ist Teil des Kaselkreuzes, dem heute die Horizontalbalken fehlen. Die Stelle und Grösse der Horizontalbalken werden heute durch den Abdruck sichtbar. Als Ergebnis der Untersuchungen können im Groben etwa fünf Perioden grösserer Umarbeitungen, Ausbesserungen unterschieden werden.

Der blassbordeauxfarbene Samt ist leinwandbindiger Baumwollsamt. Der zweifarbige Samtbrokats ist ein mit vergoldetem Silberlahn broschierter Kettensamt. Der Samt zeigt von weissen Sternen umgebene weiss-rote Heiliggeisttauben auf rotem Grund. Mit Goldfäden waren die Füsse und die Heiligenscheine, und mit diesen der gang Kopf broschiert. Die Augen der Heiliggeisttauben wurden nach der Fertigstellung des Gewebes mit weissen und schwarzen Seidengarnen aufgestickt. Die Broschierfäden wurden in zwei unterschiedlichen Stärken verwendet. Auf dem Messgewand Inv. Nr. 53.148. sind beide Fäden im guten Zustand erhalten, bei dem anderen (Inv. Nr. 53.147.) aber die Broschierung 90% abgewetzt. Anfangs schienen deshalb die Messgewänder aus zwei unterschiedlichen Stoffen gefertigt zu sein. Die Materialanalysen bewiesen das Gegenteil. Die Broschierung und die Webkanten beider Kaseln sind gleich (*Abb. 8, 9*), 17.

Alle Stickereien sind auf Leinwandgrund gearbeitet, für die in Nadelmalerei ausgeführten Figuren und Architekturteilen wurde ungedrehter Seidenfaden in Farbtönen verwendet. Mit vergoldetem Silberlahn um Seide, in Anlegetechnik waren die Hintergründe der Figuren und ihre Heiligenscheine gestickt, der die Goldfäden im sog. Wirbelrosenmuster niederlegende rote Faden besteht aus ungedrehter Seide.¹² Auf die auf der Kaselvorderseite befindliche Stickerei und auch auf die Figur der hl. Elisabeth sind als Unterlage für eine ehemals vorhandene Perlenstickerei Leinengarne aufgestickt worden.¹³ Um dem Ausfransen der Schnittkanten vorzubeugen, wurde eine Schellack-Wachs-Mischung aufgetragen (*Abb. 10*).

Bei der Untersuchung textiler Objekte vom Beginn des 15. bis in das 16. Jahrhundert liess sich immer wieder feststellen, dass die Kanten der einzelnen Schnitteile mit Wachs gesichert wurden. Wie lange diese Methode gebräuchlich war, wissen wir nicht; für den hier besprochenen Zeitraum fanden sich allerdings schriftliche Hinweise. So. Z.B. überliefert sind uns die Zunftbestimmungen der Kaschauer Schneiderzunft (1457), die demjenigen, der in die Zunft aufgenommen werden wollte, die Zahlung von 10 Goldforint und acht Pfund Wachs auferlegten. Auch Johannes Butzbach beschrieb, wie er in der Kirche das Wachs von den

Leuchtern zum Gebrauch bei dem Geschäfte sammeln musste. Die Stoffe wurden aus Sparsamkeit meist nicht nur einmal, sondern oft wiederverwendet, besonders die nicht so sehr abgewetzten Teile. Diese Feststellung trifft nicht nur den wertvollen Samten, sondern auch dem ganz einfachen Leingewebe zu.¹⁴ Den schönen Beweis, dass die Anstückelungen gleich bei der Herstellung des Stickgrundes, d.h. vor dem Besticken des Stoffes vorgenommen wurden, bildet die über die verschiedenen Teile hinweggehende Vorzeichnung für den Architekturrahmen (*Abb. 13*). Und noch eine Angabe zur sparsamen Verwendung von Stoffresten: Johannes Butzbach (1478–1526) beschrieb in seinen Lebenserinnerungen die Lehrjahre in einer Schneiderwerkstatt, in der die Gesellen heimlich Stoffreste zu sammensammelten.¹⁵

Über die früheren Restaurierungen der Kasel existiert leider keinerlei Dokumentation. Das Messgewand war zehn Jahre lang in der ständigen Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums zur Schau gestellt, bis 1986, als es zum ersten Male gründlich untersucht wurde. Die schweren Lichtschäden haben ihre Ursache in der während der Dauer der Ausstellung zu starken Beleuchtung. Die Schäden sind andererseits natürlich auch durch den Gebrauch des Messgewandes zustande gekommen.

Der Samt ist sehr abgerieben, die Seide so brüchig, dass das Gewebe an den stärker beanspruchten Stellen schon zerschliessen ist. Der Flor fehlt an den Nähten und in deren Umgebung vollkommen. Reste des weissen Flors, der der Bleichmittel wegen wohl empfindlicher war als der rote, sind zu sehen. An stark exponierten Stellen ist der Schuss ausgefallen. Der Samt ist durch das Gewicht des Kaselkreuzes und auch durch die Art der Lagerung gedehnt worden und bildet Wellen. Die Stellen der Ausbesserungen, Ergänzungen, Flicker sind auf einer Zeichnung deutlich zu sehen.

Die Stickereien auf beiden Seiten der Kasel sind sehr abgewetzt, die Stickfäden sind nahezu weggerieben. Von den Goldfäden haben sich nur winzige Fragmente erhalten, die Perlenstickerei ist verschwunden. Die Stickerei auf der Kaselvorderseite ist nur noch durch die Vorzeichnung erkennbar (*Abb. 14*). Die Kanten des Stickgrundes sind ausgefranst. Dasselbe gilt für die Columna der Kaselrückseite, wo von den Stickfäden nur die kräftigeren erhalten sind, die feinere Stickerei der Gesichter und Hände waggewetzt ist. Auch hier sind die Gesichter, wie die Heiligenscheine und das Muster der Hintergründe, nur durch die Verzeichnung erkennbar.

Das innere Futter (schwarz) ist durch die Appretur sehr steif geworden: grobe Heftstiche verbinden die unelastischen Teile nur noch lose miteinander. Das äussere Futter ist an den Umbugstellen dünner und stellwe-

ise schadhaft, die Farbe zum Saum hin zu einem Hellbraun verblichen. An der linken Seite des Rückenteils fehlt ein im Durchmesser 7–8 cm grosses, rundes Stück Stoff; an seiner Stelle ist mit einer Stecknadel ein gleichfarbiges, aber feineres Leinenmaterial angeheftet. Die Borte ist am äusseren Rand beschädigt, an stark exponierten Stellen ist der Schuss ausgefallen. Die Oberfläche der erhalten gebliebenen Teile ist stark korrodiert.

Alle Fäden und Stoffe früherer Reparaturen wurden entfernt und der Dokumentation beigelegt. Dann haben wir die unterschiedlichen Samte und die Stickereien getrennt. Der Samtbrotkat wurde unter Zugabe eines nicht ionischen Waschmittels in destilliertem Wasser gereinigt und auf dem Glastisch fadengerade ausgerichtet, wobei die Deformierungen ausgeglichen werden konnten.

Die Stickereien wurden auf dieselbe Weise gereinigt. Zuerst mussten die dicken Leimstücke abgelöst werden, wobei das nicht ionische Waschmittel in dest. Wasser sich als nicht genügend erwies. Deshalb erfolgte die Reinigung bei der Figur der hl. Elisabeth in nicht ionischer Wasserlösung des Enzyms Diastase 300 E. Wegen des schlechten Zustandes der Samtstoffe, bzw. der grossen Schadstellen musste das ganze Gewebe auf ein Stützgewebe gelegt werden. Als Stützgewebe dient für die Stickereien ein Leinengewebe, für den Samtbrotkat ein feiner Raumwollatlas und für die Borte ein Baumwollband; diese wurden mit 2:1 Metallkomplexfarbstoffen passend eingefärbt; auf einem Glastisch unter Verwendung runder Nähnadeln der Chirurgie wurden die Spannstiche ausgeführt (die Heftung blieb im Stoff).

Die Stickereien wurden an den Schadstellen gesichert, aber nicht ersetzt, bis auf diejenige drei 0,5–0,7 mm Ø Löcher, die sich am Boden unter den Füßen der hl. Elisabeth befanden. Hier wurden also die ausgefallenen Stickfäden ersetzt, um die entstandenen Löcher zu überdecken und gleichzeitig die Originalfäden festzuhalten. Die verwendeten Fäden sind weniger fein als das Originalgarn und weichen im Farbton minimal von diesem ab, um Original- und Restaurierfäden unterscheidbar zu machen.

Während der Restaurierung konnten die Deformierungen ausgeglichen, die zerschlissenen Teile durch Unterlagen verstärkt und die gewünschte gleichmässige Gewichtsverteilung durch die im Stoff gelassenen Heftungen gesichert werden.¹⁶

Die restaurierte Kasel sollte liegend gelagert werden und vor Staub und Licht geschützt sein (*Abb. 16*). Sollte das Gewand ausgestellt werden, dann liegend und in einer geeigneten Vitrine (mit einer relativen Luftfeuchte von 55%, konstanter Temperatur und vor allen beschränkter Lichteinwirkung bis 50 Lux). Sonst ist von der Ausstellung abzuraten.

Anmerkungen

1. *Vorlova, M.*, Sakrale Textilien aus dem 15. Jahrhundert ein bedeutendes Musterstück des Stickereihandwerks. In: *Historica Carpatica* 16, 1985. Zbornik Vychodoslovenského Musea Kosicia 353–354.
2. *Petkó Béla*, Kassa város székesegyházának kincsei 1516- ból és 1552-ből. (Die Schätze von der Kathedrale der Stadt Kassa von 1516 und 1552.) *Történelmi Tár* 1882. 4. Heft 718.
3. *Kovács Éva – Sipos Enikő*, A tököli ornátus. (Das Tököli Ornat.) In: *Die Kunst in der Zeit König Sigismunds von Ungarn 1387–1437*. Katalog der Ausstellung im Museum für Geschichte der Stadt Budapest, 1987. 76–80.
4. *Schuette M. – S. Müller Christensen*, Das Stickereiwerk. Tübingen 1963/21., 41., 58. XI-II. Farbige Bildtafel. W. Mannowsky beschreibt das Messgewand in Danzig ausführlich datiert die Stickereien kurz nach 1400.
5. Wir danken Frau von Wilckens für Ihre Hilfe, die Auslesung des Manuskripts und Ihre kritischen Bemerkungen in dem Brief an Dominique Loeding geschrieben am 6. April 1989, siehe noch die Anmerkungen 6, 7.
6. *Kovács Éva*, A Luxemburgi uralkodók rendjei. (Die Orden der Luxemburger.) In: o.a. (3) I. 136–38.
7. Kat. o.a.(3) II. No 87. 71–75. Éva Kovács gab eine ausführliche Beschreibung über die Probleme aufgeworfen von G. Somola.
8. Paris Bibl. Nat. Kat. Inv. 4274.2.V.
Auf dem königlichen Gewand ist die Taubendevise des Heiligeistordens zu sehen.
9. *Newton, Stella Mary*, A Confraternity of the Holy Ghost and a Series of Paintings of the Life of the Virgin in London and Munich. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*. 39. (1976) 59–68.
10. *Wick, Béla*, A kétszáz éves kassai ispotálytemplom./Die zweihundertjährige Spitalkirche von Kaschau (Kassa 1930) 11.
11. *Mihalik, József*, A kassai Szent Erzsébet templom./Die Kirche Heilige Erzsébet in Kaschau (Kassa 1912) 10.
12. Das Wirbelrosenmotiv ist dem süddeutschen, ungarischen und polnischen Raum eigen.
13. Bei den auf diese Art gefertigten Stickereien wurde der Hintergrund im voraus gestickt und die Stelle der nachher eingefügten Figur frei gelassen. So konnte der Besteller die gewünschte Figur nach einem Musterbuch auswählen, die dann entweder eingestickt, oder wie hier appliziert wurde.
14. Einige Beispiele aus unserer Sammlung:
a/ Schild des Pluviale aus Tököl (1148) Ungarisches Nationalmuseum Inv. Nr. 53.128.2., sowie siehe *Die Kunst zur Zeit des Königs Sigismund*. o.a. (3) Nr.II.8.S.78–80.
b/ Gewand der Königin Maria (1510–1525) Ungarisches Nationalmuseum Inv.Nr.1928.36.38. Siehe des weiteren *Sipos, Enikő*, Über die Restaurierung des Prunkgewandes der Königin Maria. In: *Művészettörténeti értesítő* (1985) Nr.3–4.S.138.
c) Gabelkreuz (1420er Jahre) Ungarisches Nationalmuseums Inv. Nr. 53.164. s. den Restaurierungsbericht, Textilsammlung des Ungarischen Nationalmuseums und Kat. *Die Kunst zur Zeit des Königs Sigismund II.* o.a. (3) Nr.87. Abb.5.
15. "Des Johannes Butzbach Wanderbüchlein – Chronika eines fahrenden Schülers". Übersetzt von D.J. Becker (Dresden 1912) S. 78. Fr. Dr. Mária Csernyánszky machte

uns auf diese Angabe aufmerksam. Für ihre Hilfe und Unterstützung bedanken wir uns auch hiemit sehr.

16. Das Foto des Messgewandes in Danzig war für unsere Arbeit unentbehrlich. Dafür bedanken wir uns hiemit Frau Dr. Saskia Durian-Ress. Die Untersuchungen mit dem Elektronenmikroskop wurden von Frau Gondár beim "Innovatex" Forschungs- und Entwicklungsunternehmen durchgeführt. Die anderen Fotoaufnahmen sind die Arbeiten von György Makky und András Dabasi. Für ihre Arbeit möchten wir hiemit herzlichen Dank sagen.

1. Az 53.147. leltári számú miseruha hátoldala restaurálás előtt

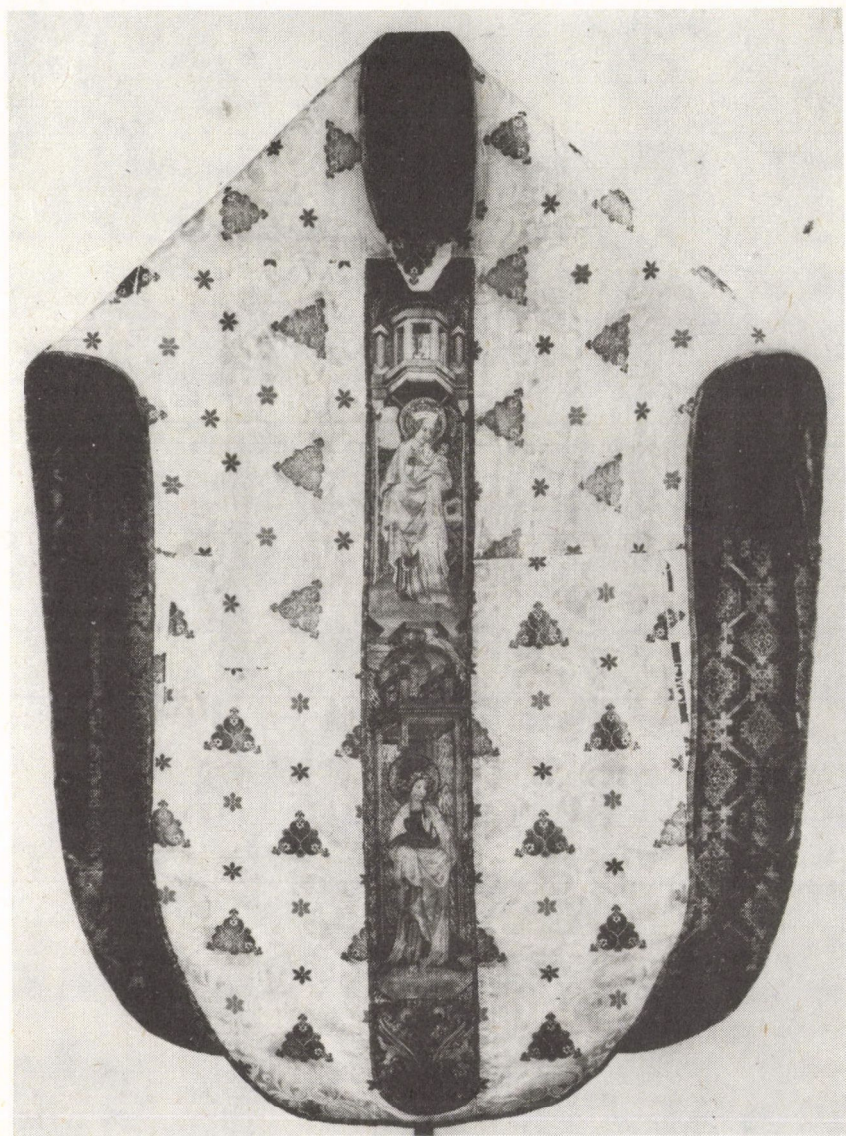
2 Az 53.148. leltári számú miseruha

3. Miseruha Kassáról a Kelet-szlovákiai Múzeumból

4. Az előrajz részlete az 53.128.2 leltári számú pluviale pajzsáról

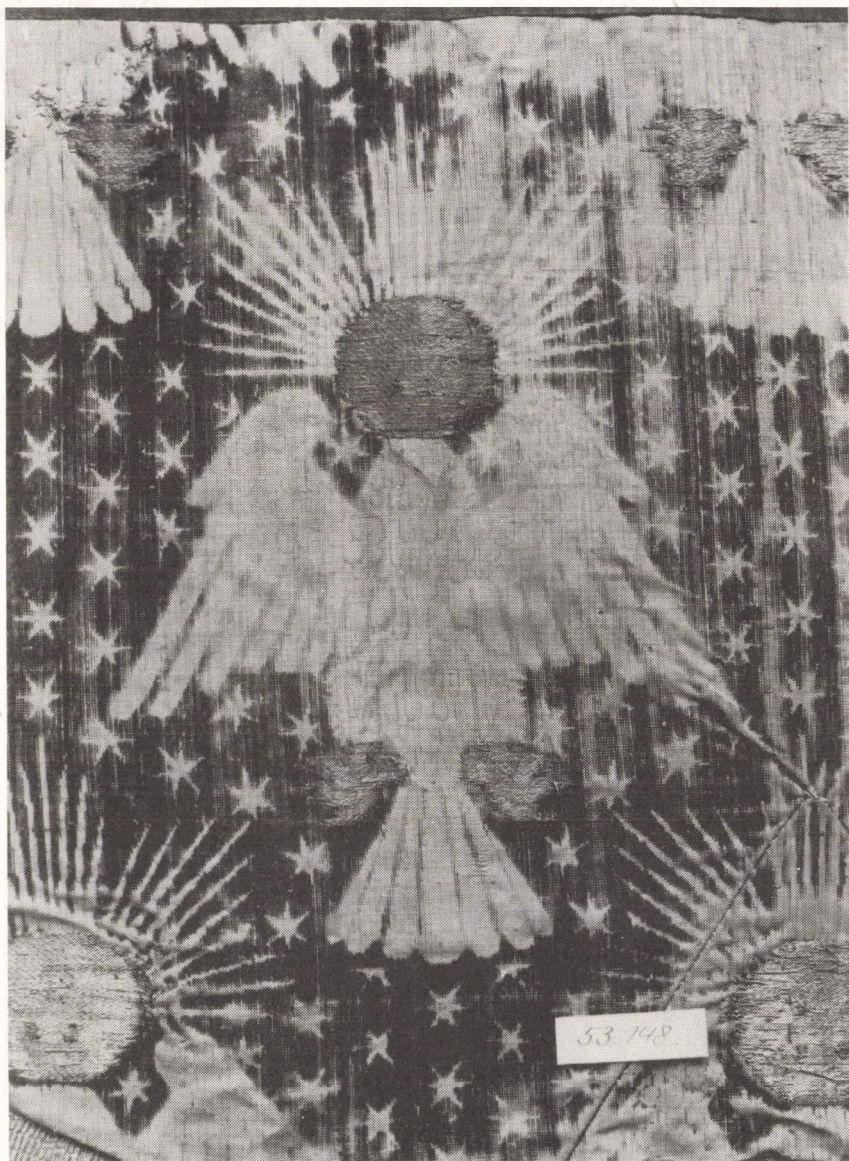
5. A danzigi miseruha Szt. János alakjával

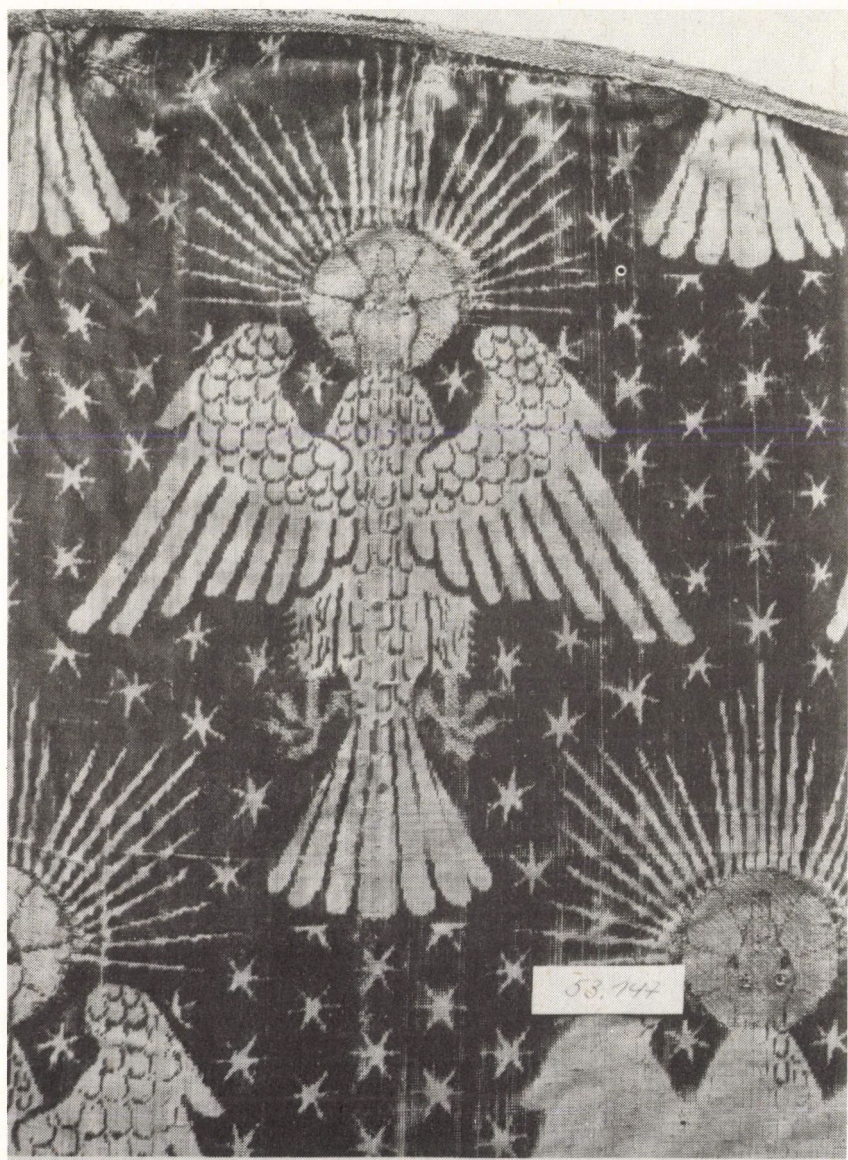
6. Tarantói Lajos király ruháján a Szentlélek Lovagrend galamb devizája

7 Az 53.147. leltári számú miseruha eleje restaurálás után

8. Részlet a megmaradt brossírózással (leltári szám 53.148.)

9. Részlet a kikopott brosfrozással (leltári szám 53.147.)

10. Hímzéstöredék Szt. Erzsébet alakjával

11. A baldachin anyagai

12. Szt. János alakjával díszített hímfészttöredék az 53.147. leltári számú miseruháról

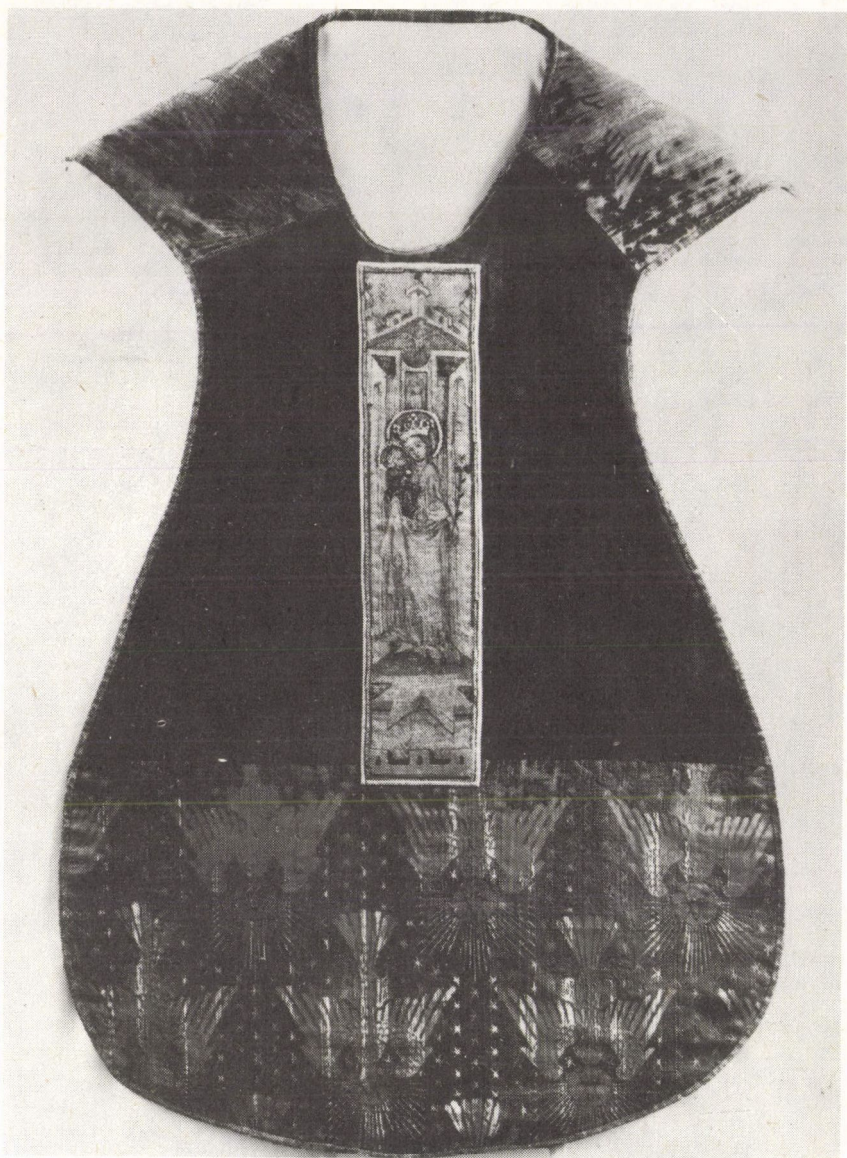
12a. A nürnbergi miseruha Szt. János evangelistája

13. Másodlagosan felhasznált vászondarabok és az előrajz

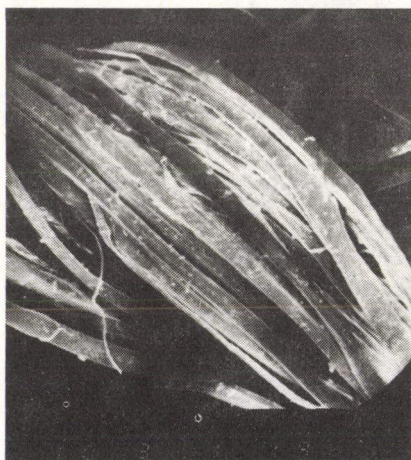
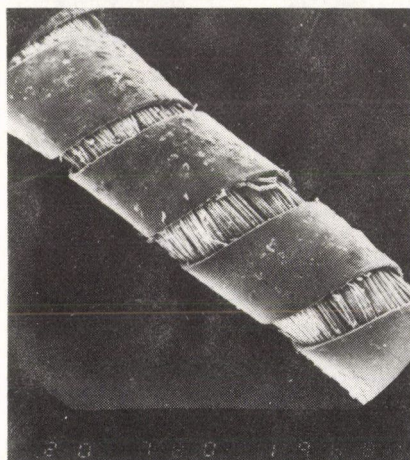
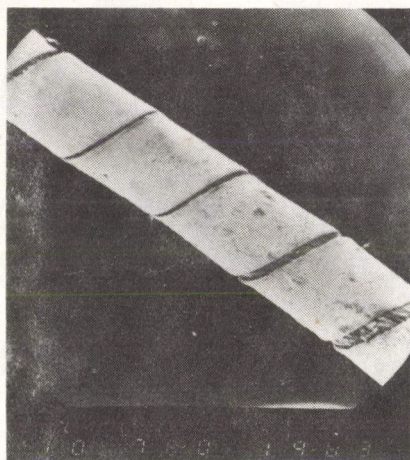
14. Szt. Margit hímzéstörredékének bal oldala

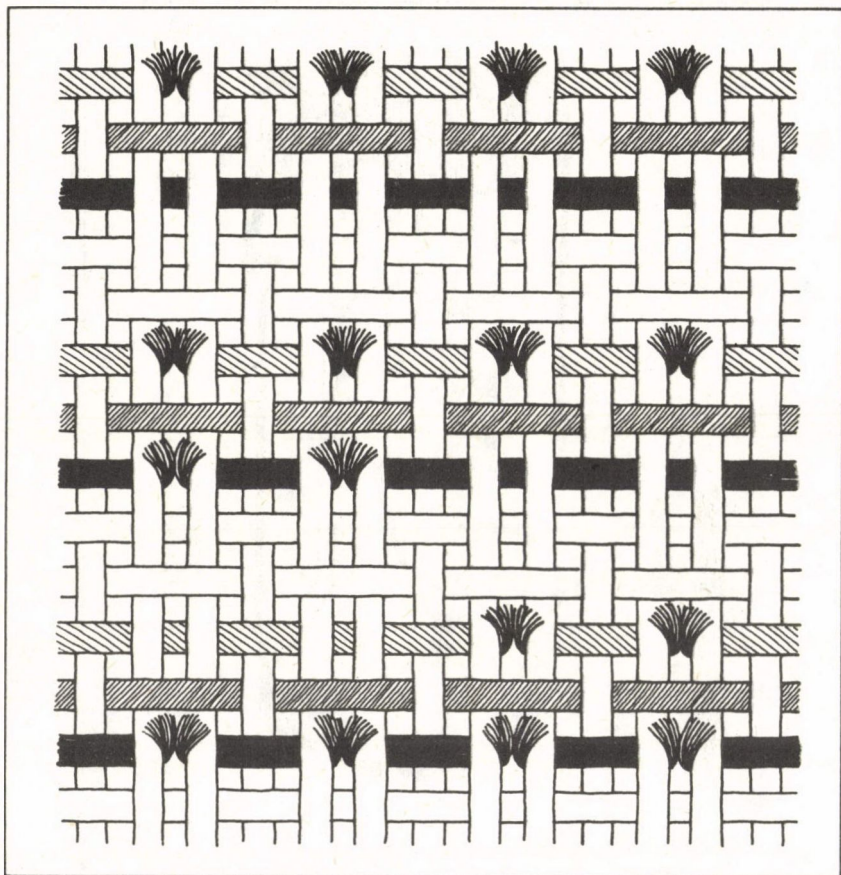
15. 53.147. leltári számú miseruha eleje restaurálva

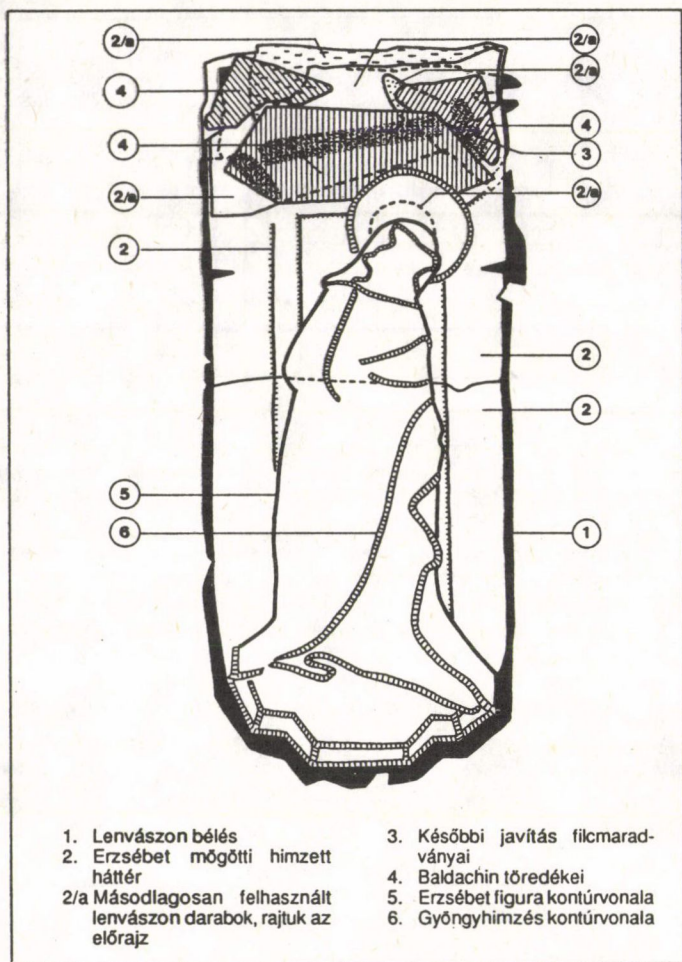
16. A miseruha háta restaurálás után

17. A brossírozó vetülék 200-szoros, illetve 3000-szeres nagyításban.
A képeken jól megfigyelhető a fém korróziója

1. Az 53.147. leltári számú miseruha alapszövetének kötésrajza

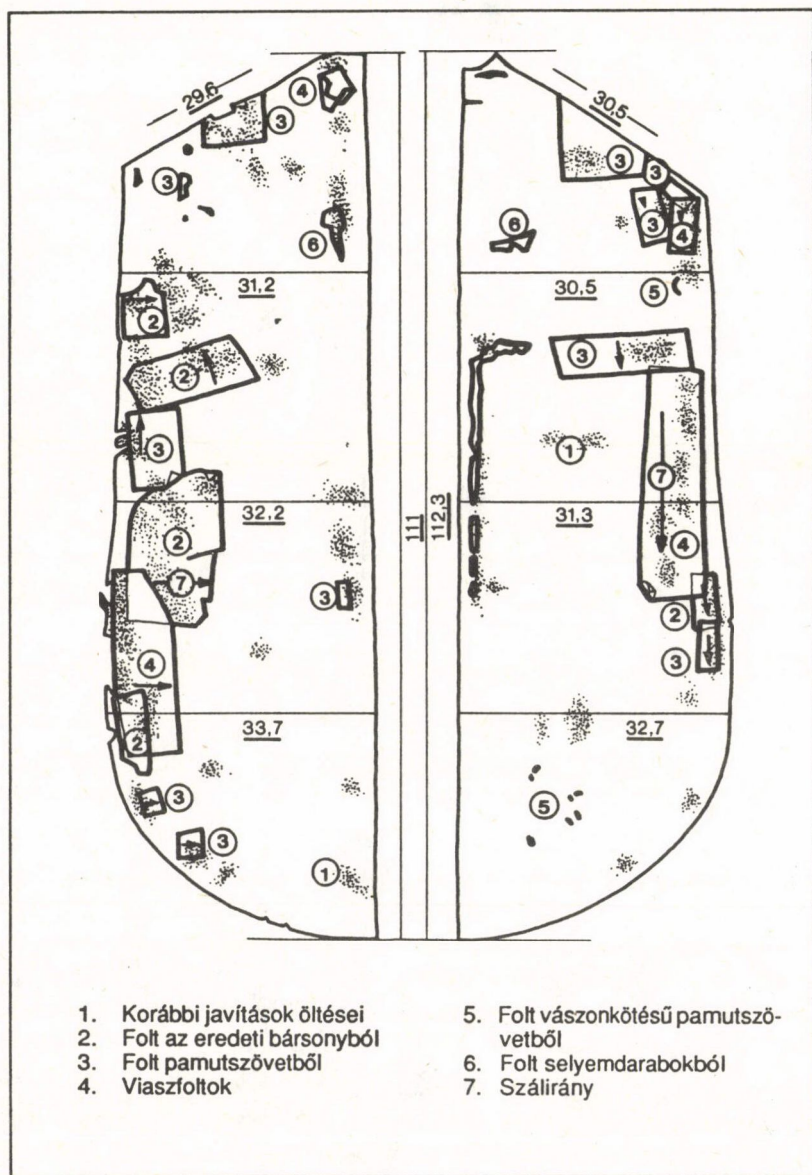

2. A columna felső részének összeállítási módja

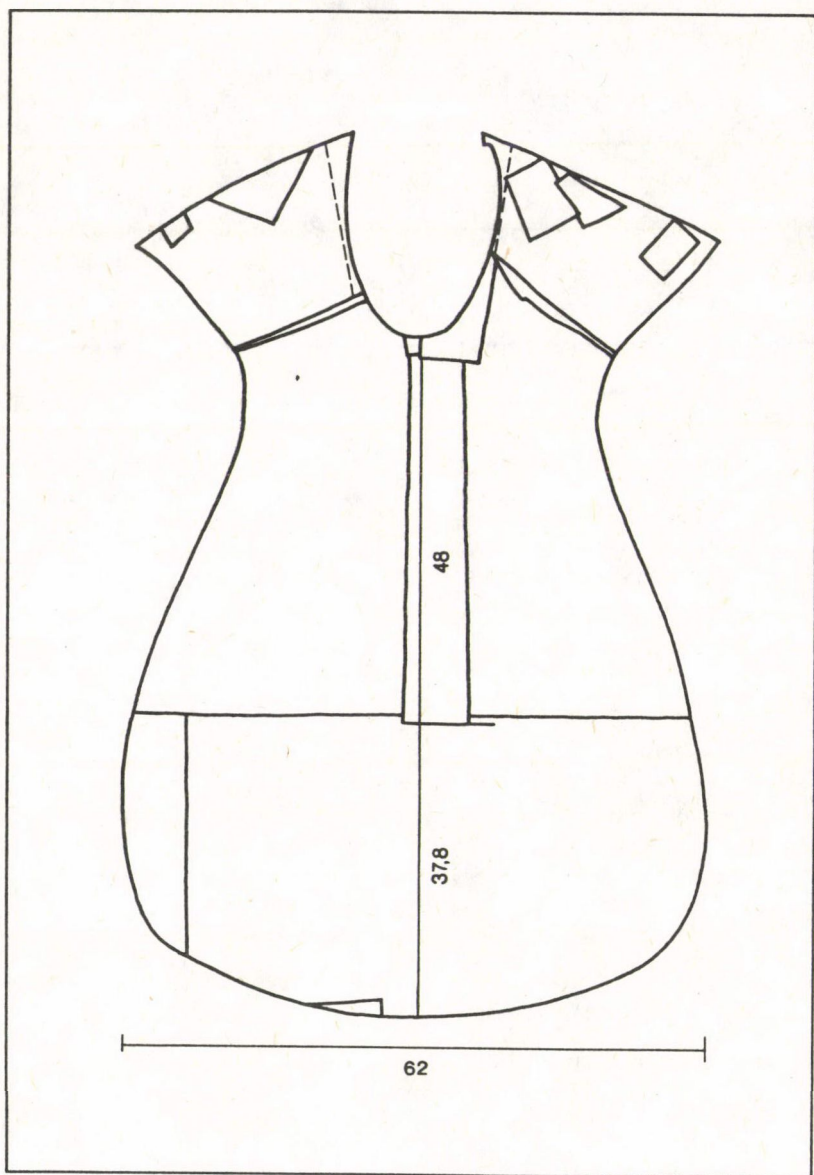
Magyarázó szöveg a 2. rajzhoz:

1. Applikált Szt. Erzsébet figura
2. A gyöngyhímzés kontúrvonala
3. A háttér hímzésének alapszöveve
4. A hímzést erősítő lenvászon bélés
5. Hímzésmaradvány

6. Lenvászon betoldások
7. Baldachin maradványai
8. Filcmaradványok egy korábbi javításból
9. Szálirány

3. a., b. A miseruha háta, illetve a rajta lévő foltok, toldások, kopások, javítások

c. A miseruha eleje a toldásokkal, foltokkal

A grafikus portré a XVIII. századi magyarországi művészetben

A magyarországi grafikus portréművészet, hazai politikai, hadi és szellemi kiválóságainkat bemutató és egyben működésüket propagáló műfaja kezdeteiben nem hivatásos grafikusok, hanem műkedvelők tevékenységéhez kapcsolódik. Lackner Kristóf, a választékos manierista kultúrájú soproni polgármester nemcsak mint egy emblematicus gyűjtemény alkotója ismert¹, hanem egy szerény kivitelezésű önarcképet is hagyott korunkra.² Emellett a korszak magyar kiválóságainak – a XVI. század közepén és végén fontos tisztségeket viselő férfiaknak portréit Nyugat-Európa, főleg Németország nagy grafikus központjaiban metszették rézbe.

A XVII. század második negyedében a rézmetszés, igaz külföldről idevándorolt és itt hosszabb-rövidebb időre letelepedett, vagy hazai megrendelésre Bécsben dolgozó grafikusok működésével nagyobb lendületet vett. E kedvező momentum jórészt a nagyszombati Egyetemi Nyomda alapításának is köszönhető.³ Az alkalmazott grafika termésének növekedése a Bécshez közelfekvő akkori fővárost, Pozsonyt is érintette. A Bécsben letelepedett augsburgi mester, Elias Widemann itt adta sajtó alá háromkötetes portrészorozatának első részét 1646-ban. Widemann a korszak nemesi és főnemesi tisztségviselőit állítja elének megalkotva a mellkép, vagy félalakos portré hazai kánonját, amelyhez grafikában és olajfestményben nemcsak a XVII–XVIII. században, hanem még a XIX. század folyamán is gyakran visszanyúltak.⁴

A XVII. század folyamán a protestáns vidékeken működnek olyan mesterek (Eperjes: Hiebner Israel, Sopron: Schrapts Mihály), akik próbálkoznak a portré műfajában is,⁵ az igazi művészi színvonalat, a barokk kompozíciók tökéletes felhasználását azonban egy műkedvelő alkotásában lelhetjük fel. Szelepcsényi György magyar kancellár, későbbi esztergomi érsek pártfogóját Pázmány Péter bíborost s a hivataloskodása alatt megkoronázott két Habsburg-uralkodót – IV. Ferdinándot és I. Lipótot öröklötte meg.⁶ Metszeteinek technikai színvonala felülmúlja a hazai

grafikusok képességeit, de még a feltehetőleg korábban Bécsben működött Jakob Hoffmannét és Jakob Hermundtét is, akikkel Esterházy Pál nádor hatalmas családi arcképsorozatát illusztrálta.

A XVIII. században, legalábbis a 80-as évekig, a főváros, Pozsony megtartotta kulturális vezető szerepét. Az itt dolgozó mesterek még jobbra külföldiek, akiket az itt állandóan letelepedett hivatalnok-nemesség és az országgyűlések időszakában nagyszámban jelenlévő főurak mecénatúrájának reménye hozott Magyarországra. *Jeremias Gottlob Rugendas* (1710–1772) az 1740-es évek első felében tartózkodott Pozsonyban. Alkotásainak zöme arckép. Péterffy Károly egyháztörténeti munkájának érsek-portréi⁸ mellett ismeretesek a társadalom középrétegeiből származó ábrázoltak arcmásai is, ahol szűkebb hazájának, Augsburgnak polgári portréművészetét kamatoztathatta⁹. Nem jelentett azonban nehézséget számára a reprezentatív egyházi portré kompozíciójának a rézmetszetben szokásos kibővítése ismert barokk festő alkotása nyomán sem¹⁰ (1. kép).

Erdélyben a XVIII. század első felében ugyancsak tapasztalható érdeklődés a rézmetszés, mint a nyomdászat kiegészítő tevékenysége iránt. *Páldi Székely István* (1717–1769) kolozsvári nyomdászt az erdélyi ref. egyház főtanácsa 1741-ban Leydenbe küldte tanulni. Itt kapott kedvet a rajzoláshoz és metszéshez, amit mecénásai támogattak is. Még Németalföldön készült Gyöngyösi Pálnak, a cári udvar orvosának mezzotinto arcképe.¹¹ A lap színvonalas kivitelezését csodálva csak sajnálhatjuk, hogy Páldit hazatérése után oly mértékben igénybe vette az 1755-ben átvett református kollégiumi nyomda vezetése, hogy a művészi tevékenységre már nem maradt ereje.¹² Bizonyítéka ez annak is, hogy mecénások, valamint művészeti központok hiánya mennyire tönkretetheti a jóképzettségű, kiváló tehetség pályáját is.

A XVIII. század második harmadában Pozsonyban sokoldalú rézmetsző működésére figyelhetünk már fel. *Zeller Sebestyén* (műk.: 1735–1777 között) az alkalmazott grafika és illusztráció műfajában tevékenykedett, önálló lapjai között több portrét találunk kora főnemességének személyiségeiről. Igazi rokkó portrékompozícióin a nemesi arckép hagyományos beállítását kitűnően párosítja a dekoratív keretelés lendületes ornamentikájával így növelve az arckép reprezentatív hatását (2. kép)¹³. Művészi színvonal alapján Zellert tarthatjuk a XVIII. század első jelentős hazai portrémetszőjének.

A svájci származású *Johann Rudolf Füssli* (1737–1806) is működött átmenetileg Pozsonyban. Karl Gottlieb Windischt, a „Pressburgisches Wochenblatt” szerkesztőjét és egyben a város polgármesterét az ábrázolt felvilágosult tudósi mivoltát hangsúlyozó egyszerű portrékompozícióon örököltette meg.¹⁴ A pozsonyi polgárság körében a polgár-értel-

miségi arckép műfaja nem volt ritkaság s az idetartozó művek a nyugati stflusirányzatokhoz kapcsolódtak, ahogy ezt például Korabinszky Mátyás és felesége párképe is mutatja a pozsonyi Városi Galériában.¹⁵

A XVIII. század utolsó negyede kedvező változást hozott a grafikai műfajok fellendítésére. II. József áttelepítette a magyar kormányhatóságokat Budára és Pestre, ahol Mária Terézia óta az egyetem is működött. Így újabb kultúrközpont jött létre, ahol a felvilágosodással megszaporodó könyv- és folyóiratkiadás széles körű, bár esetenként művészileg alacsonyabb rangú tevékenységet biztosított a rézmetszőknek.¹⁶

Az irodalmi élet igényeiből kiinduló grafikai mecenatúra szervezése Kazinczy Ferenc érdeme,¹⁷ neki köszönhető, hogy a XVIII. század végének íróiról és tudósairól kitűnően kidolgozott portrék maradtak reánk könyveik címlapja mellett. A kor legtehetségesebb hazai rézmetszője, *Czetter Sámuel* (1765–1819 után) a bécsi Akadémián Friedrich John és David Weiss tanítványa volt, tőlük sajátította el a portrémetszés terén a finomabb és a mozgalmasabb részletek visszaadására egyaránt alkalmas, a pontozó modort és a vonalmetszést párhuzamosan használó technikát.¹⁸ Portréi ismert festők és pasztell-rajzolók előképei nyomán készültek s bár általában a megrendelők bocsájtották rendelkezésére a műveket, grafikai változataik mind magukon viselik Czetter elegáns stflusát, a különböző technikájú és művészi felfogású minták adaptációjában egyéni kezenyomat. Különs elszeretettel dolgozza ki a portrék keretelésének díszítőmnyeit és „beszélő tárgyait”, ebben is követi a bécsi iskola hagyományait.¹⁹ Karakterábrázolása különösen a szellem embereinél kap szárnyra. Az alkotói elvonulás csendjének más a hangulata Báróty Sándor választékos berendezésű dolgozószobájában,²⁰ mint Baróti Szabó Dávid klasszikus nyugalma és mégis otthonos könyvtár-interieurjében,²¹ vagy Kovachich Márton Györgynek a nézővel kapcsolatot teremtő fesztelen tartásában²² (3–4. kép). Czetter fogékony érzékkel igazodott a kibontakozó klasszicizmus stflusjegyeihez is, amint ezt Bethlen Gergely arcképének keretelési megoldása is tanúsítja.²³

A hazai rézmetszés örök kára, hogy Czetter nem kapta meg az Egyetemi Nyomdánál áhított állandó alkalmazást, így kénytelen volt elfogadni a cári udvar ajánlatát és 1807-ben Szentpétervárra költözött.²⁴

Több szerencse kísérte pályáján a korábban Egerben, Esterházy Károly püspök szolgálatában rajztanárként működő *Tischler Antal* (műk.: 1777–1781 Egerben, 1787–1793 Pesten).²⁵ Elsősorban portrégrafikus volt, lapjai könyvdíszként, vagy önállóan kerültek sokszorosításra. Az ornamentális és allegorikus jelentésű portrékeretelésnek a Mansfeld-metszőcsalád oeuvre-jén iskolázott, tehetséges és választékos mestere. Portréi jórésben a tudományos élet egykorú, vagy múltbéli nevezetes

egyéniségeit örököltik meg (5. kép).²⁶ Előképei a XVIII. század végének félalakos, szigorúbb szerkesztésű, kevésbé részletgazdag portréfestészetének művei, de egyes esetekben, az arcképek illusztrációs felhasználása miatt régebbi forrásokhoz is visszanyúl;²⁷ vagy fantáziájára bízta magát, mint Forgách Ferenc esztergomi érsek metszete esetében.²⁸ Sikerral próbálkozott a bonyolult allegóriai utalásokkal körülfont reprezentatív portréval is Sándor Lipót főherceg nádorrá választására készített lapján.²⁹

A nemzeti múlt alakjainak tudományos, vagy szépirodalmi felidézése, ha léteztek korábbi egykorú portréminták, a kisebb tehetségű és -eredetiségű grafikusoknak is hozhatott megrendelést. A pozsonyi származású és mesterségét Bécsben elsajátító *Binder János* (1735. k.–1811) 1760 óta dolgozott Budán, tevékenysége a céhvelélmetszésre, valamint oktatási illusztrációkra szorítkozott jórészt, de metszett szigetvári Zrínyi-portrét is Dominicus Custos grafikus előképe nyomán.³⁰ A szépirodalmi kiadások portrémetszeteinek készítésében az osztrák származású s hosszabb ideig Pozsonyban működő *Assner Ferenc* (1742–1810) is jeleskedett. Gyöngyösi Istvánnak, a „Márssal társalkodó Murányi Vénusz” költőjének portrémetszete alapos mesterségbeli tudásról és jó technikai képzettségről tanúskodik³¹ (6. kép).

A helyi, észak-magyarországi történeti tradíció adta a rézkarcolótűt a késmárki rajztanár, *Lumnitzer János György* (1784–1864) kezébe. 1804-ben rajzolta és maratta rézlapra I. Rákóczy Ferenc arcképét Peter Westermayer apokrif portrémetszete után.³² A Wesselényi-összeesküvés és a kuruc szabadságharc eleven tradíciója Felsőmagyarországon művészeti téren is nyomonkövethető még a XIX. század első negyedében is, mint azt a betléri volt Andrássy-kastély festménysorozata is tanúsítja.³³

A felvilágosodás földrajzi és népismereti érdeklődése feltétlenül a sokszorosított grafika téma-gazdagodását jelentette.³⁴ Ez esetenként az arckép területére is hatott. *Franz Neuhauser* (1763–1836) bécsi származású, de Nagyszébenben megtelepedett művészcsalád sarja rajzoktatóként működött a szász városban. Témáit, bécsi iskolázottsága, a polgárság érdeklődésére is számottartó művészi elkötelezettsége folytán a szász föld és lakosság életéből merítette. A XVIII. század végének erdélyi román parasztfelkelése három vezetőjéről arcképet metszett. A portrék kompozíciójában és környezetében már koraromantikus elemek érvényesülnek. Horia sziklás, barlangszerű kiképzésű keretbe foglalt arcképe Erdély tájrészleteit, öltözete és hajviselete a román etnikumot akarja hűen visszaadni³⁵. A mester Bécsben elsajátított technikai és kompozíciós készsége számára nem jelentett nehézséget a portré új elemeinek összehangolása a kifejezés hagyományos eszközeivel (7. kép).

A grafika hatósugarának növekedése, a portrémegrendeléseknek a könyvkiadás fellendülésével párhuzamos szaporodása sajnos nem minden tehetséges metszőnek lehetett hasznára. A XVIII. század végén *Falka Sámuel* (1766–1826) nyomdai tevékenysége mellett nem folytathatta portré-grafikusi működését. A pesti egyetemi nyomda tipográfiai műhelyének vezetőjeként egészen más feladatokat kellett megoldania, pedig *Izdenczy András portrémetszete*³⁶, vagy *Cornides Dániel* kisméretű arc-másával ellátott exlibrise³⁷ igazi mesterművek (8. kép).

A főként irodalmi művek mellékleteként felhasznált közepes nivójú arcképmetszetek a századforduló szolid mesterségbeli tudással rendelkező mestereinek műhelyeiben készültek. Azokéban, akik a céhlevelek vedutáit, esetenként egyes megyék térképeit metszték, s akik megrendelésre levélpapír-fejléceket, vagy üzleti reklám- és számlalapokat is készítettek. A lengyel származású *Prixner Gottfried* (1746–1819) hátrahagyott művei ezt a tematikus tarkaságot mutatják. Portrémetszetei már a klasszicizmus leegyszerűsített puritán világáról tanúskodnak,³⁸ de ismerünk tőle olyan arcképet is, amely korábbi, sajátos portrémegfogalmazás sikeres visszaadása.³⁹

A hazai XVIII. századi portrégrafika történeti áttekintése követi a magyar kulturális élet induló, majd a felvilágosodás hatására kiteredélyesedő ritmusát. A tehetséges, nagyrészt a bécsi Akadémián végzett magyar művészek kezét azonban megkötötte, hogy mecénálásuk tanulmányaik elvégzése után megszűnt, vidéki városokba kerülve pedig stflusihletésük, kapcsolatuk más művészekkel lezárult, igénytelen környezetükben elszigetelődtek. Ez az oka művészileg egyenlőtlen termésüknek, amit *Kazinczy* oly sokszor rosszal. Pedig *Kazinczy* és a hazai grafika kismesterei együttesen munkálkodtak az esztétikai és művészi igényesség hazai feltételeinek megteremtésén. *Kazinczy* kitűzte a célt és magasra emelte a teljesítmények mércéjét, a kismesterek sokoldalú tevékenységükkel polgárjogot nyertek a hazai műgyakorlatnak, felébresztették a közönségigényt e mozgalmas műfaj szolgáltatásaira és a velejáró európai stflusirányzatokba kapcsolódó igényes kivitelre. Így a XIX. századi fejlődés, a reformkor, majd az önkényuralom éveinek jelentős grafikai termésében a kor prominens mestereinek nevét egyaránt megtalálhatjuk. Különösen áll ez a portré-grafikára, mint a megújuló és egyben felfutó kulturális fejlődés kivételes egyéniségeket bemutató, tevékenységüket értékelő írásműveket kísérő műfajára.

JEGYZETEK

1. *Rózsa György*, Lackner Kristóf, a rézmetsző. Soproni Szemle XXV. Sopron (1971) 194–207, 312–322.
2. Magyar Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban: MTKcs), 318/1950–20. Gr. Rézkarc, lemez méret: 10,6 x 7,8 cm. Irodalom: *Rózsa György*: i. m. (1) 199–200.
3. *Iványi Béla–Gárdonyi Albert–Czakó Elemér*, A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története. (Budapest, 1927) 13–31.; *Fitz József*, A magyar könyv története 1711-ig. Budapest, 1959) 138–146.
4. *Cenner-Wilhelm*, *Gizella*, Über die ungarischen Porträtfolgen von Elias Widemann. Acta Historiae Artium Tomus V. Fasciculi 3–4. Budapest, 1957. 325–348.; *Cenner-Wilhelm*, *Gizella*, Widemann-metszetek után készült olajportrék. Folia Archaeologica u. f. VIII. (Budapest, 1956) 169–182.; *Cenner-Wilhelm*, *Gizella*, Die Beziehungen der Ambraser Sammlung und der provinziellen ungarischen Bildnismalerei. Actes du XXII. Congrès International D'Histoire de L'Art. (Budapest, 1969, 1972) II. 189–193.
5. *Pataky Dénes*, A magyar rézmetszés története. (Budapest, 1951) 141. 2. sz., 220. 1–3. sz.
6. *Iffj. Vayer Lajos*, Szelepcsényi György, a rézmetsző. Kiny. a Domanovszky-Emlékkönyvből. (Budapest, 1937); *Galavics Géza*, Kössünk kardot az pogány ellen. (Budapest, 1986) 88–89.
7. *Galavics Géza*, i. m. (6) 124–125., 149.
8. *Pataky Dénes*, i. m. (5) 213. 1–9. sz.
9. MTKcs, 862. Burgstaller János Kristóf portréja. Rézmetszet, lemez méret: 21,3 x 15,5 cm. Jelezve b.l.: Jere Gottlob Rugendas sc. Posony 1743. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 213. 11. sz.; MTKcs. 3903. Serpilius János portréja korábbi eredeti nyomás. Jelezve j.l.: I. G. Rugendas sc. Posony 1743. Rézmetszet, lemez méret: 21,5 x 15,7 cm. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 213. 13. sz.
10. MTKcs. 29. Esterházy Imre érsek portréja. Rézmetszet, lemez méret: 29,8 x 20,6 cm. Jelezve b.l.: Francis. Bolco. pinxit. Jelezve j.l.: Ieremias Gottlob Rugendas sculp: Posony. 1743. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 213. 12. sz.
11. MTKcs. 1554. Gyöngyösi Pál portréja. Mezzotinto, lemez méret: 24,5 x 15,8 cm. Jelezve k.l.: Steph. Páldi edidit Lugd. Bat. Ao 1744. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 195. 3. sz.
12. *Pataky Dénes*, i. m. (5) 30.
13. MTKcs. 616. Rézmetszet, lemez méret: 28,8 x 17,2 cm. Jelezve a középtől b.l.: Seb. Zeller sculp. Posony. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 251. 7. sz.
14. MTKcs. 4548. Rézkarc, lap méret: 13,6 x 8,1 cm. Jelezve b.l.: J. Rod. Füsslinus fec. Posonii, 1765. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 128. 1. sz.
15. Portréty 18. a 19. storocia zo zbierok Galérie Hlavného Mesta SSR Bratislavy. Bratislava (1974) 2–3. sz.
16. *Cenner-Wilhelm*, *Gisèle*, Mécènes et public de l'art de la gravure en Hongrie à la deuxième moitié du XVIII. siècle. Transactions of the Seventh International Congress on the Enlightenment. III. Oxford, 1989. 1472–1473.
17. *Rózsa György*, Kazinczy Ferenc a művészetben. Művészettörténeti Értesítő VI. (Budapest, 1957) 174–192.
18. Czetter Sámuel munkásságát feldolgozta *Rózsa György*, Czetter Sámuel. Egy magyar rézmetsző a 18–19. század fordulóján. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve, 1952. (Budapest, 1953) 97–139. A továbbiakban Czetter egyes műveinek tárgyalásánál adatainkban erre a tanulmányra hivatkozunk.
19. *Rózsa György*, i. m. (18) XXIX–XXXI. képestábla.

20. *Rózsa György*, i. m. (18) 122–123. 26. sz.
21. *Rózsa György*, i. m. (18) 124. 33. sz.
22. *Rózsa György*, i. m. (18) 125. 35. sz.
23. *Rózsa György*, i. m. (18) 133. 84. sz.
24. *Rózsa György*, (18) 105.
25. *Pataky Dénes*, i. m. (5) 32, 231.: *Vayerné Zibolen Ágnes*, Könyv és folyóirat illusztráció. In. *Művészet Magyarországon. 1780–1830. Katalógus*. Szerk.: *Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza*. (Budapest, 1980) 241.
26. *Pataky Dénes*, i. m. (5) 232–233. 7–8, 12–14, 23, 27. sz.
27. *Pataky Dénes*, i. m. (5) 232. 7. sz. a MTKcs. 206. leltári számú festmény után, *Pataky* i. m. 233. 26. sz. az Országos Széchényi Könyvtár erdélyi fejedelmeket bemutató vízfestmény-sorozatának megfelelő darabja után.
28. MTKcs. 1380. Részben pontozó modorú rézmetszet, lemez méret: 18 x 12 cm. Jelezve k.l.: Anton Tischler delin, et Sculp. Pest, 1787. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 232. 5. sz.
29. MTKcs. 3823. Rézmetszet. Lap méret: 59,6 x 38,5 cm. Jelezve a képen k.l.: I. F. Sigis. Horváth – de Sz. György /a kép alatt j.l.: Anton Tischler Sculp. Pest/ Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 233. 21. sz.
30. MTKcs. 10 897. Pontozó modorú rézmetszet, lap méret: 14,2 x 9,4 cm. Jelezve a kép alatt k.: Binder – Sc. Budae. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 86. 75. sz.; az előképre: *Gizella-Cenner-Wilhelmb*, Der Augsburgere Kupferstecher Dominicus Custos und Ungarn. Folia Archaeologica u. f. XVIII. Budapest, 1966/67. 241.
31. MTKcs. 1552. Részben pontozó modorú rézmetszet, lemez méret: 16,1 x 9,4 cm. Jelezve j.l.: Franz Assner sculp. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 69. 12. sz.
32. MTKcs. 11 513. Rézkarc, lemez méret: 13,3 x 10,8 cm. Jelezve j.l.: Joh. Georg Lumnitz sc. 1804. Irodalom: *Galavics Géza*, A történeti téma. In. *Művészet Magyarországon. 1780–1830. Katalógus*. Szerk.: *Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza*. (Budapest, 1980) 169. 69. sz.
33. *Cenner-Wilhelmb*, *Gizella*: Die Wandlungen der thematischen und der ikonografischen Tradition in den ungarischen historischen Porträtfolgen. Acta Historiae Artium Tomus 34. Budapest, 1989. 125–131.
34. *Galavics Géza*, A tájkép. In. *Művészet Magyarországon. 1780–1830. Katalógus*. Szerk.: *Szabolcsi Hedvig és Galavics Géza* (Budapest, 1980) 47–54.; *Galavics Géza*, Népéletkép, zsánerkép. Uo. 55–61.
35. MTKcs. 1696. Rézmetszet, lap méret: 16,9 x 11,6 cm. Jelezve a felirat folytatásaként: von Neuhauser nach dem Leben gezeichnet zu Karlsburg im Gefängnis. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 191. 1. sz.
36. MTKcs. 53 315. Pontozó modorú rézmetszet, lap méret: 21,7 x 17,1 cm. Jelezve b.l.: Schmidt pinx. Jelezve k.l.: Sam. Falka de Bikfalva Transilvanus delineavit et sculpsit Anno 1798. Jelezve j.l.: J. Chr. Engel exe. curavit. Irodalom: *Pataky Dénes* i. m. (5) 120. 2. sz.
37. MTKcs. 1023. Pontozó modorú rézmetszet, lemez méret: 9,1 x 8,9 cm. Jelezve: k.l.: Falka sc. Budae. Irodalom: *Pataky Dénes* i. m. (5) 120. 14. sz.; Régi magyar exlibrisek. 1521–1900. Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása (Budapest, 1970) 22. 28. sz.
38. MTKcs. 1017. Rézmetszet, lemez méret: 16,4 x 11,3 cm. Jelezve b.l.: Gyurkovits pinx. Budae. Jelezve j.l.: Prixner sc. Pestini. Irodalom: *Pataky Dénes*, i. m. (5) 206. 21. sz.
39. MTKcs. 865. Rézmetszet, lemez méret: 18,6 x 12,3 cm. Jelezve j.l.: Prixner sc. Pesthini 1805. Irodalom: *Pataky Dénes* i. m. (5) 206. 32. sz. A portrébeállítás stíluskapcsolataira lásd: Portreti szárbá XVIII veka (Novi Sad 1965) 143.1.-jén Arszenyije Jovanovics IV. Sakabenta pátriárka rézmetszetű arcképét.

Das grafische Porträt in der ungarländischen Kunst des 18. Jahrhunderts

Pressburg, die ehemalige Hauptstadt, hat ihre Wichtigkeit im Kunstleben auch in der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts behalten. Der, zu den Landtagen sich ansammelnde Adel und die, in den Gouvernementsämtern tätigen Beamten waren die Träger des Mäzenatentums der, aus der nahen Wien kommenden, und sich zeitweise ansiedelnden Künstler. Jeremias Gottlob Rugendas (1710–1772) schuf in den 1740-er Jahren Kupferstich-Porträts von Kirchenfürsten (*Abbildung 1.*) und Personen aus der Mittelschicht der Stadt. Sebastian Zeller (tätig: 1735–1777) war hauptsächlich in den Kunstgattungen der angewandten Grafik und der Illustration beschäftigt. In seinen Porträts wird die traditionelle Einstellung des adeligen Bildnisses mit dem schwungvollen Rokoko-Beiwerk mit Erfolg vereint. (*Abbildung 2.*) Dem Schweizer Johann Rudolf Füssli (1737–1806) verdanken wir das schlichte Gelehrtenporträt von Karl Gottlieb Windisch, dem Bürgermeister von Pressburg. Der Österreicher Franz Assner (1742–1810) betätigte sich im Illustrations-Porträtfach von literarischen Werken mit solidem Können und guter technischen Bildung. (*Abbildung 6.*)

Nach seinem Regierungsantritt im 1780 versetzte Josef II. die Gouvernementsämter nach Ofen und Pest, wohin seit Maria Theresia die Universität von Tyrnau übersiedelt war. So entstand ein neues Kultur-Zentrum innerhalb des Landes, wo die mit der Aufklärung sich vermehrende Verlagstätigkeit für die Grafiker ein neues Wirkungsfeld gesichert hat. Der begabteste Kupferstecher des Zeitalters, Samuel Czetter (1765–nach 1819) war der Schüler von Friedrich John und David Weiss. Seine elegante, die verschiedenen grafischen Techniken vollkommen beherrschende Darstellungsweise gibt den Charakter des Dargestellten und die "sprechenden" Objekte der Umgebung meisterhaft wieder. (*Abbildung 3–4.*) Es bedeutet einen grossen Schaden für die ungarische Kupferstecherkunst, dass Czetter die gewünschte Anstellung bei der Universitätsd-

rukkerei nicht bekommen konnte und, dem Antrag des Zarenhofes folgend nach Russland gezogen war.

Mehr Glück begleitete den früher in Eger, beim Bischof Karl Esterházy als Zeichenlehrer beschäftigten Anton Tischler (tätig: 1777–1793). Der anhand der Kompositionen der Familie Mansfeld geschulte Meister hat hauptsächlich Bildnisse der Persönlichkeiten aus dem wissenschaftlichen Leben gestochen. (*Abbildung 5.*) Seine künstlerische Vorbilder sind in den Porträtgemälden von einfacher Einstellung und schlichtem Beiwerk zu suchen, in manchen Fällen, bei Illustrationen hat er auch nach Bildnissen früherer Jahrhunderte gearbeitet. Er betätigte sich in der Porträtgattung mit vielfacher allegorischer Umrahmung mit Erfolg, was der Porträt-Stich des Erzherzog-Palatins Alexander Leopold bezeugt.

Als drittes Zentrum der grafischen Künste kann Siebenbürgen betrachtet werden. Schon in der ersten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts studierte der klausenburger Stefan Páldi Székely (1717–1769) in Leyden Kupferstecher-Kunst, von seiner Hand ist das ausgezeichnete Bildnis des Arztes der Zarin Elisabeth, Paul Gyöngyösi bekannt. Im 1755, nach seiner Rückkehr, übernahm er die Leitung der Druckerei des Reformierten Kollegiums. Diese Tätigkeit nahm ihn in solcher Masse in Anspruch, dass er mit dem Kupferstich gänzlich aufhören musste. Dasselbe wurde seinen Schüler, Samuel Falka (1766–1826) zuteil, der, als Zeitgenosse von Czetter die gleiche vollkommene Technik in der Wieäergabe der einzelnen Details des Vorbildes besass. (*Abbildung 8.*)

Im Sachsengebiet hat das kulturelle Leben der Städte und das Interesse der Bewohner eine gleichmässige Kunstentwicklung gesichert. Die aus Wien kommende Familie Neuhauser hat neue Kunstgattungen und Stilformen eingeführt. Franz Neuhauser (1763–1836) hat in dem Porträt des Anführers des Bauernaufstandes Nikolaus Horia auch Elemente der Darstellung von Volkstypen und des Landschaftsbildes zur Gestaltung beigefügt. (*Abbildung 7.*)

Die Kleinmeister der grafischen Kunst des XVIII. Jahrhunderts und auch der grafischen Porträtkunst erweckten mit ihrer Tätigkeit das Interesse des Publikums für die anspruchsvolle Ausführung vom Buch-Schmuck. Das gegenseitige Interesse für den Dargestellten und die Darstellung war der Vorläufer vom Aufschwung der grafischen Künste im XIX. Jahrhundert.

1. Jeremias Gottlob Rugendas Franz Anton Palka után: Esterházy Imre érsek.
Rézmetszet

2. Zeller Sebestyén: Amadé László. Rézmetszet

3. Czetter Sámuel: Károlyi Antalné Harruckern Jozefa. Rézmetszet és -karc

Baróti
Szabó Dávid.

4. Czetter Sámuel Vinzenz Georg Küniginger után: Baróti Szabó Dávid. Pontozó modorú rézmetszet

5. Tischler Antal Franz Hoffmann után: Rác Sámuel. Részben pontozó modorú rézmetszet

6. Franz Assner: Gyöngyösi István. Részben pontozó modorú rézmetszet

7. Franz Neuhauser: Horia. Rézmetszet

8. Falka Sámuel: Cornides Dániel. Pontozó modorú rézmetszet

A vértanú Szacs vay Imre relikviái

A nemzeti emlékezés rejtett – méltatlanul mostohán kezelt, csak olykor és véletlenszerűen megvilágított – zugaiból feltűnő történeti alak Szacs vay Imréé. A köztudat méltatlansága mögött persze nagyrészt a historiográfia hasonló bánásmódja rejtezik. Az 1849. október 6-i sokk, a tizenhárom honvédtiszt aradi és a miniszterelnök Batthyány Lajos pesti kivégzését követő tragédiák egyike Szacs vay Imre és társainak kivégzése október 24-én. E napon, két nappal a kivégzések felfüggesztése előtt – melyet a külföld tiltakozása nyomán kellett megtennie a bécsi udvarnak – öten álltak a bitófa alá azon polgári foglyok közül, akik az 1849. évi április 14-i Függetlenségi Nyilatkozat határozatainak részesei voltak, vagy ezt követően polgári hivatalukban fontos, kiemelkedő tevékenységet fejtettek ki a „lázas kormány” érdekében.¹

Miniszterek, Honvédelmi Bizottmányi tagok, kormánybiztosok, országgyűlés és kormányhivatalok tisztviselői, de még lelkipásztorok teeteinek megtorlására is sor került ezen a címen.

1849 októberében lett vértanúvá Csány László, a volt közlekedési miniszter, Csernus Manó pénzügyminiszteri tanácsos, báró Jeszenák János felvidéki kormánybiztos, báró Perényi Zsigmond a felsőház elnöke, honvédelmi bizottmányi tag, a Szemere kormány megalakulása után országbíró, és Szacs vay Imre képviselő, a képviselőház jegyzője.²

Perényi báró és Szacs vay Imre főbenjáró vétke az 1849. évi Függetlenségi Nyilatkozat nyomán kifejtett tevékenysége volt. Az 1849. április 19-én Debrecenben tartott nemzetgyűlésen közfelkiáltással elfogadott Függetlenségi Nyilatkozat Perényi Zsigmond, a felsőház másodelnöke, Almásy Pál, a képviselőház alelnöke és Szacs vay Imre jegyző közreműködése révén emelkedett törvényerőre, s ők látták el kézjegyükkel az okmányt a „magyar nemzet” törvényesen egybegyűlt főrendei s képviselői nevében.³

Szacsvay Imre mindössze 31 éves volt, 1818. november 1-én született a Bihar megyei Sályiban.⁴

Jogi tanulmányokat folytatott Nagyváradon, az 1839–40. országgyűlésen jurátusként vesz részt, mint Beöthy Ödön írnoke. Nagyváradon ügyvéd s a Bihar megyei liberális reformellenzék tagja. 1845 májusában a Wesselényi látogatására Erdélybe utazó Deák Ferencet Nagyváradon a liberális reformellenzék nevében Szacsvay Imre köszöntötte.⁵ 1848-ban Kossuth a nagyváradi kincstári uradalom ügyészévé nevezi ki, majd népképviseleti országgyűlésre Nagyváradon országgyűlési képviselővé választották. A szabadságharc ügye mellett ebbéli, s később elnyert jegyzői minőségében is mindvégig kitartott. A debreceni országgyűlésen már Kossuth legbizalmasabb híveinek egyike, a radikális csoport egyik vezetőjeként. Szacsvay ott volt azon az augusztus 11-i aradi ülésen is, amelyre már csak 12-en jelentek meg a képviselők közül.⁶

Világos után bújdosott, de az Arad vármegyei Talpason elfogták, kötél általi halálra ítélték, s 1849. október 24-én kivégezték Pesten.

Szacsvay Imre emberi, politikusi kvalitásáról, képviselői tevékenységéről Szilágyi Sándor a magyar 1848–49 nagy férfairól 1850-ben kiadott könyvében így ír: „Az országgyűlésen Nagyváradot képviselte, s mint ilyen a pártokat egymással kibékítő szellemben működék azon. S valóban volt is beszédeiben valami szelíd kedélyesség, mi igen alkalmas vala csendesíteni a zúgó viharokat. Lemenvén az országgyűlés Debrecenbe, elsőik közé tartozott, ki határozottan a respublica ügyéhez állt, s maradt mindvégig annak híve. Szokott jellemüket itt tartott beszédei sem vetkezék le. A respublicai bombákat e szelíd ajkaktól hallhatni olly saját-ságosan jött az embernek.”⁷

Horváth Mihály lángeszűnek és elragadóan ékesszólásúnak mondja, aki: „A szabad hazában tovább élve, egyike leendett a legkitűnőbb, legérelyesebb, hazafiaknak. Ellensége minden félszabálynak, hatályos szavával, erős logikájával s majd az értelmet meggyőző, majd a szív idegeit megragadó szónoklatával mindig és mindenben a legradikálisabb véleményt támogató, s annak győzelmeit nem ritkán saját diadalai közé számíthatá.”⁸

Későbbi egy-egy értékelője és megemlékezője is felsőfokon ír: „... a legfényesebb név: észre, szívre, tehetségre, jellemre a legelső. Az igazi radikál és demokrat eszmék híve tiszta meggyőződésből. Ritka szép alak, szónoki hang és tehetség, sok tanulmány, megvesztegethetetlen erkölcs és mocsoktalan jellem. Oly ellensége a zsarnokságnak, mint a demagógiának; rajongó hirdetője a függetlenségi nyilatkozatnak...”⁹

Vagy így:

„... a háznak egyik legtehetségesebb, legjellemesebb és legbecsületesebb tagja.”¹⁰

Az 1848. július 2-án összeült első népképviselői országgyűlésen, Pesten, Szacsvey Nagyvárad követeként a kormánypárt baloldalán, Kosuth személyes hívei között; Csány László, Vukovics Sebő, Bónis Sámuel mellett foglalt helyet. A radikális, republikánus népképviselő nézetei ismeretesebbek már 1848-ban Pesten és Nagyváradon¹¹ egyaránt, de kibontakozásának ideje 1849, színhelye Debrecen.

1848 nyarán, őszén a pesti Redout termében még ritkán emelte szavát, de érzékeny és jószemű politikus alkata már akkor is megmutatkozik, s biztos ítélőképességgel a lényegre tapint. A jobbágyviszonyok nem kielégítő rendezése nyomán 1848 nyarán parasztmozgalmak nyugtalanították a forradalom Magyarországot. Nyáry Pállal, Tánics Mihállyal, Madarász Lászlóval együtt felfigyelt erre; július, augusztus folyamán javaslatokat nyújtottak be a jobbágyviszonyok rendezése tárgyában, s a kisebb királyi haszonélvezeti jogok megszüntetésére.

Szacsvey Imre a képviselőház augusztus 5-i ülésén az ital- és hús-mérésről benyújtott javaslatában megszüntetni kívánja a csapszékke és mézsárszékke eddigi kizárólagos királyi haszonélvezeti jogát, s az országos pénztárba folyó kivetését javasolja.¹²

Augusztus 10-i ülésén a Képviselőház úgy döntött, hogy Szacsvey törvényjavaslatát az úrbéri kérdés komplex tárgyalása kapcsán fogja megvitatni.¹³ Deák Ferenc igazságügyi miniszterként benyújtott, a hűbéri viszonyok csaknem minden kérdését érintő úrbéri javaslatában szerepel is „A kisebb kir. haszonvételekről” címszó alatt.¹⁴

Szacsvey másik, ugyancsak augusztus 5-én benyújtott törvényjavaslata „Az egyházi személyekről, s azoknak kezei közt lévő vagyonokról” s „Az egyházi szerzetekről” szól.¹⁵

A Debrecenbe menekült országgyűlés tevékenységében már jóval többször tűnik fel Szacsvey Imre neve. Szerepet játszik ebben a politikai radikalizálódás, a Szacsvaynak ehhez közelebb álló nézetei, de az a kézenfekvő tényező is, hogy itt nyeri el ezt a képviselőházi jegyzői címet, amelyből eredően közszereplése és teendői megsokasodnak, s amely tisztség betöltése végzetesen megpecsételi személyes sorsát.

A képviselőház január 14-én egészítette ki Debrecenben már hiányos jegyzői karát három új jegyzővel. Ekkor választják meg többségi szavazással Gorove Istvánt, Hunfalvi Pált és Szacsvey Imrét jegyzőnek.¹⁶

A jegyzők feladatkörébe tartozott a jegyzőkönyv vezetése, a beadott iratok felolvasása, a szólásra jelentkezők feljegyzése, a szavazatok számlálása, a jegyzőkönyvek következő ülésen való felolvasása, s az elnök

mellett a jegyző is hitelesítette azokat aláírásával. De tisztükhöz tartozott a ház minden nyomtatványának hibátlanságára felügyelni, s igazgatásuk alatt állott az országgyűlés irodája, irattára.¹⁷

Szacsvay Imre először január 22-én működött jegyzőként a képviselőházban, azt követően meglehetősen rendszerességgel kerül rá sor: január 26., február 3., február 28., március 8., március 17., március 28., április 1., április 7. S itt megállunk a felsorolásban, mert a következő dátum sorsfordító a nemzetre, s a képviselőház jegyzőjének személyére nézve egyaránt: április 19. 1849-ben. Erre a napra nem a vak véletlen, hanem a személyes óhaj jelölte ki Szacsvay Imrét jegyzőül. Horváth Mihály szerint: „A ház elnökétől különös kedvezésül kérte volt ki magának, hogy ő jegyezhesse alá s olvassa fel az ünnepélyes ülésen a függetlenségi nyilatkozatot.”¹⁸

Így április 24-én, a következő vegyes ülésen, az április 19-i jegyzőkönyv hitelesítésekor Szacsvay a jegyző, majd május 2., május 3., május 22., május 24., május 25. üléseken, végül Szegeden július 28-án látja el képviselőházi jegyzői funkcióját.

A szabadságharc hadieseményei közt zaklatott életű országgyűlésen; Debrecenben, Pesten, Szegeden végül Aradon, az alig több mint fél év alatt Szacsvay Imre sorsa és tevékenysége szoros összefüggésben alakult a haza függetlenségének, szabadságharcának sorsával. Perdöntővé az áprilisi napokban önként vállalt, nézeteit a legközvetlenebbül tükröző tevékenysége vált; közreműködése a Függetlenségi Nyilatkozat elkészítésében, s az, hogy azt a kihirdetéskor maga is ellátta kézjeggyével, mint a vegyes ülés jegyzője. S azt a vállalását a katonai bíróság előtt tett saját vallomásában is elismeri, miszerint: „... a detronizálást kimondó okirat megkészítőinek egyike volt.”¹⁹

Debrecenben a képviselőház a református templom oratóriumában, a márciustól összeült felsőtábla a Bárczy-házban ülésezett rendesen.²⁰ Április 14-én sorakerülő CLXVIII. ülést – amelyet titkos ülés előzött meg 13-án, s amelyen Szacsvay Kossuth indítványa mellett foglalt állást – Kossuth javaslatára tekintettel az ünnepélyes és nagyjelentőségű eseményre, a református nagytemplomban tartják meg, ahol már nagy tömeg gyűlt össze.²¹ Itt a képviselőház plénuma előtt Kossuth Lajos előterjeszti indítványát a Habsburg-ház trónfosztásáról négy pontban, amelyekhez hozzáteszi „Méltóztassanak ezen indítványokat akként venni, hogy én itt elveket akartam csak kimondani, nem pedig az egész nyilatkozványt, melyet a netán ma hozandó határozatok nyomán kell formulálni, s ezért még szükségesnek látnám, hogy: 5-ször Ezen határozatokban foglalt elveeknek nyilatkozványba foglalása s fogalmazása három tagbéli bizottmányra bízassék.”²²

A detronizálás elveit egyhangúlag elfogadó képviselőház Kossuthot kormányzóelnöknek mondta ki, s elfogadta ötödik pontként az indítványhoz a Függetlenségi Nyilatkozatot megfogalmazó bizottság kiküldését. Almásy Pál elnök javaslatára ennek elnökéül Kossuth Lajost, tagjaiul a képviselőház részéről Szacs vay Imrét és Gorove Istvánt választották.²³ A felsőtábla részéről Horváth Mihály, csanádi püspököt és Hunkár Antal főispánt delegálták²⁴, a még e napon Perényi Zsigmond elnökletével megtartott felsőházi ülésen.

A Függetlenségi Nyilatkozat alapfogalmazványa²⁵ Kossuth Lajos és Szacs vay Imre kézírása. A végleges szöveg szinte teljes egészében Kossuth munkája, néhány apróbb módosítást tettek csupán a bizottság tagjai, közülük leginkább Szacs vay végzett érdemi munkát, de az általa írt befejező részt is nagy valószínűséggel Kossuth diktálta. Az így elkészített nyilatkozatot már április 15-én megvitatta a kiküldött választmány, majd a két ház zárt tanácskozása után április 19-én vegyes ülésen a református főtanodában emelkedett törvényerőre.²⁶

Az 1849. év II. törvényévé lett Függetlenségi Nyilatkozatot az elnök báró Perényi Zsigmond felkérésére Szacs vay Imre jegyző olvasta fel. Záró mondatai után, amelyek az ő nevét is megöröklítették a nemzeti függetlenségért vívott harc legszebb pillanataiban: „– Kelt Debrecenben 1849-iki április 19-ik napján tartott nemzeti gyűlésünkben. A magyar nemzet törvényesen egybegyűlt főrendei s képviselői: B. Perényi Zsigmond²⁷, a felsőház másodelnöke, Almásy Pál, a képviselőház alelnöke, Szacs vay Imre jegyző” – közfelkiáltással elfogadtatott „A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozata.”²⁸

Május 2-án is Szacs vay foglalja el a jegyzői posztot, így ő olvassa fel Kossuth levelét az ideiglenes kormány tagjaira tett javaslatáról, s a hatáskörökről. A képviselőház elfogadása után jegyzőkönyvezi az új kormány összetételét.²⁹ Majd a következő napon a rögtönfélő vegyes törvényszékek módosításáról szóló igazságügyminisztériumi előterjesztésekor jegyzőként ő olvassa fel a tervezetet, s a vita során szólásra is emelkedik:

„Tisztelem a humanizmust, de az igazságot azért soha feláldozni nem akarom; akármennyire szeretem a philantropiát, egy van előttem: büntetni a rosszat azért, hogy jutalmaztassék a jó.”³⁰

Az igazság elkötelezettje ekkor is, s akkor is, midőn a Zichy Ödön kincsek ügyében botrány támadt – az ügy nem nélkülözte a politikai platformok összecsapási lehetőségeket kereső magatartását sem –, a képviselőház vizsgálóbizottságot küldött ki az ügy tisztázására, s ebben Kubinyi Ferenc mellett Szacs vay is szerepet kapott.

A Görgey által kivégeztetett Zichy Ödön holmik árverezési szándékáról a raikális Madarász László hirdetést jelentetett meg. A Jókai szerkesztette Esti Lapok vádaskodásokat röppentett fel Madarász ellen, Kazinczy Gábor a békepártból pedig a Honvédelmi Bizottmányhoz interpellált, követelvé a Zichy kincsek ügyében vizsgálat lefolytatását.³¹ Az ekkor kinevezett bizottság április 6-án terjesztette elő jelentését. „Jelentés a számoltató választmánytól gróf Zichy Ödön-féle ingóságok eránt. A n. képvis. ház 905. sz. határozatára” címmel Kubinyi Ferenc bizottmányi előadó aláírásával.³²

A békepárti Esti Lapok is megjelentette a bizottság jelentését, nem véletlenül időzítve április 14-re, a Habsburg detronizáció és Kossuth kormányzóvá választása napjára.

A Zichy-vagyonra³³ is az az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett működő Országos Rendőri és Postaosztályról – melynek éppen Madarász állott az élén – kiadott rendelet vonatkozott, amely szerint bizonyos ércjellegű ékszerek beolvaszthatók, egyes vagyontárgyak elárve-rezhetők, a nagy értéket jelentő, muzeális jellegű tárgyak megőrzendők.³⁴

Kubinyi Ferenc és Szacsvey Imre által megállapított négy pont köré csoportosított hiányosságok e szempontokhoz viszonyíthatók. E szerint: pontatlanság, gondatlanság róható fel, amely pedig „az álladalmi javakra nézve múlthatatlanul” szükséges azok átvételekor, szállításakor, s a „kezelési hűség” sem tartatott meg azok tárolásakor, sőt a harmadik pont szerint: „Hivatalos visszaélés volt az, miszerint: ... oly vagyonok is eladat-tak, melyek eltarthatók valának, sőt a hazai művészet, s régiségtudomány tetemes kárával és lenézésével számos régiségek, művészi drágaságok, s több ingóságok, melyek mint az összeírásakor a museum számára, museum igazgatója Kubinyi Ágoston és Érdy János által kiválasztottak, külön rak-va voltak, Debrecenben elköttyavetyéltettek...”³⁵

Egyes eladott darabokért befolyt pénzek nem követhetők nyomon, még az sem, hogy azt mikor és hova fizették be. Más darabok egyszerűen hiányoznak, hollétük, sorsuk ismeretlen. A jelentés Szacsvey által való felolvasása után vita bontakozott ki; Madarász, Irányi és Szacsvey szóltak, majd az elnök a további vizsgálat és az eljárás lefolytatására a kormány hatáskörébe utalja az ügyet.³⁶

Szacsvey radikalizmusa mindenkor a haza féltésével s a törvényes-ség tiszteletével párosult. A Zichy Ödön vagyontárgyak kapcsán kirob-bant Madarász, illetve a radikálisok és Kossuth ellen irányuló akcióban így senkiben sem merült fel – a békepártban sem –, hogy a szintén radi-kális Szacsvey közreműködése a vizsgálóbizottságban összeférhetetlen lenne.

Szigorúan a törvényesség talaján áll május 8-án is, amikor a képviselőház ülésén parázs vita támad, sőt szász ellenes hangulat is lábra kap, annak kapcsán, hogy a beszercei választókerület új képviselőket választott, s a választás jegyzőkönyvét német nyelven küldte meg. Szacsvay: „Nem akarok szenvedélyekhez szólni, nem is abból okoskodom, mit tettek a szászok, hanem onnan indulok ki, ha van törvény, mely a magyar nyelvet diplomatikai nyelvvé emelte, akkor az ilyen iratot bíráló alá sem lehetne venni.”³⁷ Ekkor a képviselőház a jegyzőkönyv visszaküldése és a magyar nyelvű változat megkérése mellett döntött.

Az egyre nagyobb veszélybe sodródó szabadságharc megmentése, az erők összefogása és a haza ügyét támogató tábor szélesítése érdekében, megkésve ugyan, de július 28-án már Szegeden napirendre került a nemzetiségi törvény.

A törvényjavaslat vitájában, midőn két nézet – az azonnali megszavazás, s az időhúzó, a törvényjavaslat kinyomtatása, a közvélemény tájékoztatása – csapott össze, Szacsvay az idő sürgető szavának, s a nemzetiség igényeinek jogossága ismeretében az azonnali megszavazás mellett szólal fel: „Én részemről csak azt kívánom, hogy a szerkezet úgy mint megállapított, fogadtassék el.”³⁸

S minden további megnyilvánulásában is az a szándék motivál, hogy az eddigi félmegoldásokon, a kialakult ellentmondásos helyzetek korrigálásával, egyértelművé tételével a függetlenségi harc egyre kilátástalanabb helyzetén javítson. Az állam, s a helyi közigazgatás hatáskörének nem eléggé letisztult volta 1848–49-ben számtalan ügy kapcsán megmutatkozott. Így erre tér ki Szacsvay az 1849. évi adókimutatás tárgyában előterjesztett törvényjavaslat vitáján: „Nekem is van általános észrevételem különösen az adókimutatás, beszéd és az ezek közül előforduló panaszok iránt. Én is a demokratia azon elvét, hogy a hatósági jogok ne összpontosíttassanak a statusra, azaz hogy a status a megyék s községek jogait magához ne ragadja, osztom, de osztom a demokratia azon második elvét is, hogy viszont a nemzetet illető ügyeket sem a megye sem község fel ne darabolhassa. ... a függetlenségi nyilatkozatnak legszebb kifejezése és a nemzetnek erejét leginkább biztosító az, melyben mondatik, hogy Magyarország egy legyen – ha egy akar lenni, ezt nem geographiai situációjában, hanem a nemzet egyesített erejében kell keresni. ... Az országot illető ügyekben a status ereje fel ne bomoljék – erre különösen vigyázni kell”...³⁹

Szacsvay „ellensége minden félszabálynak” – Horváth Mihály szavával élve – július 1-én, a Debrecenből Pestre visszatérő országgyűlést előkészítő zárt, titkos ülésén, a haza megmentésének mikéntjéről és eszközéről szólva „... azon nézetétől indulván ki, hogy a népet még nagyobb

erőfeszítésre kellene buzdítani, a hűbériség maradványainak az eltörlését javasolta.”⁴⁰

Választott tisztségéhez, nemzetéhez, elveihez s Kossuthoz híven Szacsвай Imre végigjárta stációit, egészen augusztus 11-ig, Aradig, az ott megtartott utolsó ülésig. Amikor korelnökként Palóczy László, a még jelenlévő, főként a kormánypart baloldalából álló képviselők előtt bejelentette a szabadságharc bukását, Kossuth Lajos lemondását, Görgey hatalomátvételét. A tizenegy képviselő, mint „országgyűlés” tudomásul vette az országgyűlés berekesztését az elnöki zárszóval együtt, amely nem a feloszlatast, csak az időleges berekesztést deklarálta: „Ezen országgyűlést egyedül az idegen beavatkozás okozta erőhatalomnak engedve, minden jogaink fenntartása mellett nyilvánítom bizonytalan időkig berekesztettnek.”⁴¹

Az utókor ismeri, hogy 1861-ig nem ülhetett össze a magyar országgyűlés. Szacsвай Imrének ekkorra már csak eszméi, egyéniségének és tevékenységének emlékei, relikviái maradtak fenn. De minthogy 1848–49-es tevékenységének, sorsának ismerete nem széles körű, nem a nap mint nap emlékezetünkbe idézett vértanúk között – ahol pedig megilletné őt a hely – tartja őt számon a nemzeti emlékezet, relikviáinak ismerete még talán a szakmai berkeken belül is – publikálatlan volta miatt – az átlagosnál mostohább sorsra jutott.

A Magyar Nemzeti Múzeum Újkori Osztálya dokumentumgyűjteménye őrzi a pesti Újépület síralomházában 1849. október 23-án kelt búcsúlevelét.⁴² A testvéröccsnek írott, kétlapos, kézírásos levél a legbelsőbb emberi, politikai hitvallás, órákkal a mai Szabadság téren felállított bitófa alá állása előtt.

„Pest, októb. 23. 1849.

Édes Öcsém!

A mások lázzadásának szerencsétlen áldozata lettem. A halálos ítélet ma mondatott ki rám és Perényi Zsigmond báróra. Nem vagyok sem első, sem utolsó azok között, kiknek erkölcsét Isten ily szigorúan kísérti és még kísérteni fogja. Az életet, leginkább azok miatt, utáltam meg, kik magukat nép embereinek hazudták és mihelyt legkisebb hatalomhoz jutottak, azonnal, nem csak azt bizonyították be, hogy ámfítók voltak, hanem azt is, hogy a nép nevében, felzavarván a rendet, saját érdekeik után (pedig melyek sokszor szennyeseknek mutatkoztak) futkároztak, és arra használtak minden eszközt. Ezeket azért írom, hogy ti szívetekben tartsátok, én édes testvéreim és rokonaim a fennálló rendet, miként eddig is

tettétek, ne engedjétek ezután se magatokat elragadtatni a napi szájhő-
sök, és utczai sokaságok zavargásaitól, és bár mennyire fontosnak látszó
diadalaitól. Ezek voltak az én elveim is – és, bár az idő kerekéhez vakme-
rően soha sem kaptam; semmiféle lázadásban pozitív részt nem vettem,
azon passzív állásra is, melyen voltam, képviselői kötelességem, és esküm,
mellyel a törvény és alkotmány fentartását fogadtam, kényszerített bár, a
törvényhozás alatt is, Kossuth és szerencsétlen miniszteriuma ellen, több
 ízben, küzdöttem, mégis Isten engem szemelt a törvényhozástól legelső
áldozatul. Ezt talán intő például adá nektek, és minden rokonimnak,
hogy a közdolgok veszedelmes piaczáttól vonuljatok vissza, éljete a ma-
gános, csendes, és munkás élet fáradalmainak és örömeinek. –

Az önálló Magyarország napja leszállt; saját vétkes könnyelműsége
és hiúsága szalasztotta le csillagát. De ezen ne búsuljatok. Magyar-
ország népére sokkal szebb jövőendő vár: – vége lesz a sok üres fecsegés-
nek, és ezután felviduland a rend és igazság, melynek oltalma alatt, a
munkás élet okvetlenül meg fogja termeni az anyagi jólétet, a polgári sza-
badság alapját. – Ezt higyjétek, ez vigasztaljon, ha a házára gondoltok, de
mindig kerüljétek az ingadozó sokaságot, mely fáklyás zenéit, és más hiú-
ságait majdnem azon gyönyörrel rendezzi, mellyel a vérpad áldozatait
körül dongja.

Meghalok, ha kell, lelkem nyugodt, vétek soha sem terhelte. Min-
den hibám, hogy képviselői kötelességemet, saját személyemnek elébe
tettem. Isten adjon minden élőknek lehető legnagyobb boldogságot.

Édes apám kezeit és titeket kedves testvéreim ezerszer csókollak:
az utolsó óra csendes, és mély fontolgtatásai közben kérlek, hogy emlékez-
zetek rám, de ne sirassatok – a hit hasztalanságát bizonyítnátok ezzel; pe-
dig Isten mindnyájunkkal szabad, és még a pogány költő Horácz is azt
mondta: *mors ultima linea rerum.*

Még egyszer, és örökre Isten veletek, és áldása mindnyájatokon.
Szerencsétlen, de nem rossz szerető bátyád:

Szacsvay Imre

U.I. E levelet küld el édes apámnak is. – Kegyelemért folyamodtam. Édes
apámnak írtam volna, de különösen hozzája levelet intézni képes nem va-
gyok. Egyébiránt neki is csak ezt írtam volna, és azt, hogy bocsásson meg,
mert én nem hogy őt, de soha senkit egy gondolattal sem akartam meg-
bántani. Hónap édes anyámnál leszek, nála, ki engem ez életben a legjobb-
ban szeretett...⁴³ (1–2. kép.)

A felbecsülhetetlen értékű Szacsvay búcsúlevél után 1987-ben
újabb Szacsvay ereklyével gazdagodott gyűjteményünk. A Szacsvay család

leszármazottainak egyik idős hölgy tagja végrendeletileg hagyta a Magyar Nemzeti Múzeumra a vértanú íróasztalát⁴⁴ (4. kép).

A biedermeier íróasztal a szokásosnál nagyobb méretű, így hosszú, keskeny összhatású, szögletes, egyenes vonalú, diófa borítású. Kétoldalt hasábos kiképzésű, kiugró lábazattal ellátott állványán egy-egy ajtóval, felette egy, az asztal teljes hosszát átfogó fiókpárral, tetején nagyméretű írólappal, a lapon rongálódott filcráttal, s három oldalról körbefutó profilált léccel keretelve.

A XIX. század harmincas éveiből származó íróasztal méretei: 167 cm hosszú, 72 cm széles, 90 cm magas.

A Szacsvay család jóvoltából ugyancsak birtokunkban van egy Gyalokay Sándor által készített arckép Szacsvay Imréről. A kisméretű (5,2 x 6,8) ceruzarajz sima vonalú, politúrozott fa keretben, alsó keretlécén réz névlapocskán Szacsvay Imre nevével⁴⁵ (3. kép).

A búcsúlevél, az arckép s a vértanú íróasztala révén a személyes „ismeretség”, az intim kapcsolat közelségébe jutni érezheti magát az utókor. Egyelőre meg kell elégednünk annak tudatával, hogy a nemzet múzeuma őriz eddig feledésbe merülő vértanúk, történeti személyiségektől eredő relikviákat is, s hogy egy készülő új magyar történeti kiállításon ezek a műtárgyak is a nagyközönség elé kerülnek.

Szacsvay Imre utóéletének két fontosabb eseményére, emlékművére érdemes még kitérnünk.

1849 októberében Szacsvay Imrét, mint társait is a halálban, a Józsefvárosi temetőben hantolták el. Csak az osztrák–magyar kiegyezés megkötése után vált lehetségessé jelzett sírba helyezésük. 1870. november 1-én a Kerepesi temetőben kilenc 1849-es vértanú emlékművét avathatta fel Pest emlékező közönsége. Szacsvay Imre mellett itt nyugszik Csernus Manó pénzügyminisztériumi hivatalnok, Abancourt Károly lengyel származású hadapród, Giron Péter porosz származású, a magyar forradalomhoz csatlakozott német légió parancsnoka, Streit Miklós.⁴⁶ Kolosi György gróf Lamberg gyilkosa, Noszlopy Gáspár és segítőtársa Sárközy Soma⁴⁷, és Jubál Károly a Kossuth családhoz fűződő szoros kapcsolatai és főként az 50-es évek elején kifejtett tevékenységéért ítélték halálra.

A közös sír avatásáról, az ott nyugvókról így ír a Vasárnapi Újság: „Az 1848–49-ki függetlenségi harc és az arra következő gyászos időszak kilenc áldozata: kilenc vértízet halottja... Akkor az elnyomott nemzet nem gondoskodhatott halottairól, s a józsefvárosi elhagyott temetőben, jeltelenül felejtve pihentek, külön-külön sírokban, csak igen kevesektől tudva. Két évvel ezelőtt – midőn a nemzet visszanyervén alkotmányát, az ilyesmi többé nem tekintetett vakmerényletnek – néhány kegyeletes érzelmű honleány, élükön Damjanich János lelkes özvegyével, felkereste az

elhagyott sírokat s fölvetette az elelfelejtett holtakat, a kerepesi közsír-
kert egy világosabb pontjára közös sírba téteté át. E sír fölött áll most a
díszes emlékkő, hirdetve a kilenc nevet.”...⁴⁸ (5. kép).

Nagyvárad 1848–49-es országgyűlési képviselője utóéletének má-
sik mozzanata két dátumhoz is kötődik, immáron a XX. században. 1907.
március 15-én Szacsvey Imre emlékszobrot avattak, Margó Ede művét,
„Egy tollvonás volt minden bűne” felirattal Nagyváradon.

Tizenegynéhány évig állt csupán az emlékszobor; az I. világháború
következményei lesodorták azt talapzatáról. 1942. május 5-én visszahe-
lyezése során ünnepélyesen avatták fel újból.⁴⁹ (6. kép).

JEGYZETEK

1. Schmerling lovag, igazságügyminiszter 1849. aug. 27-i bécsi minisztertanácsi előterjesztése nyomán, – mely Haynau vérengzéseinél enyhébbek, de könyörtelenek – született meg az etv a polgári foglyokra is kiterjesztett teljes szigorral, s április 14-e, s azt követő időszak választóvonalaként való kezelése. Ld. *Katona Tamás*, *Az aradi vértanúk I.* (Budapest 1979) 40.
2. *Horváth Mihály*, Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. III. (Genf 1865) 574.
3. *Pap Dénes*, A parlament Debrecenben 1849. II. (Lipcse 1870) 89–101. vö. Közlöny, 1849. 311–14.
4. Magyar Életrajzi Lexikon (Budapest 1969) 688. vö. *Szilágyi Sándor*, A magyar forradalom férfiai 1848–49-ből. (Pest 1850) 324–25. – itt Szilágyi születési helyül a Bihar megyei Kis-Győrököt jelöli meg.
5. *Ferenzi Zoltán*, Deák Ferenc élete I. (Budapest 1904) 454.
6. Besze János emlékirata az egyetlen aradi ülésről. OSZK Kézirattár Falk-an. In: *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés*. Szerk. Beér János (Budapest 1954) 478–79. *Rózsa György–Spira György*, Negyvennyolc a kortársak szemével. (Budapest 1973) 449–450.
vö. *Mikszáth Kálmán*, Jókai élete és kora. I. i. m.(4) 222–23.
7. *Szilágyi Sándor*, 325.
8. *Horváth Mihály*, i. m. (2) 574.
9. A „kilencz” közös sírja. Vasárnapi Újság, 1870. 579–580.
10. *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés*. Szerk. *Beér János*, i. m. (6) 19.
11. 1848-ban jelenteti meg programját Nagyváradon, „Népkfvánatok” címmel.
12. Képviselőház XVII. ülése jkv. 195. sz., Íratok 31. sz. vö. Közlöny 1848. aug. 7. 59. sz. 282–84. és aug. 8. 60. sz. 285–87.
13. Uo. jkv. 1848. aug. 10. 222. sz. Vukovics Sebő visszaemlékezéseiben Szacs vay megnyilatkozásáról. Sajtó alá rendezte Katona Tamás (Budapest 1982) 123.
14. A képviselőház 1848. szept. 19-én tárgyalta az igazságügyi miniszter által készített, az 1848. évi IX. sz. folytán szükséges intézkedésekről szóló törvényjavaslatokat, így Szacs vay Imre javaslatát is.
15. Közlöny 1848. aug. 7. és aug. 8. 59–60. sz. Képviselőházi jkv. 1848. aug. 5. XXVII. ülés 195. sz. Íratok, 34. sz.
16. Képviselőház CXXXVII. ülése 1849. jan. 14. jkv. 796. sz. Id. Közlöny, 1849. jan. 19. 5. sz. 17–18.
17. A jegyzők feladatairól a „Rendszabály” VI. szakasza rendelkezik. Id. *Az 1848–49. évi népképviselői országgyűlés* i. m. (6) 30.
18. *Horváth Mihály*, i. m. (2) 574.
19. *Szilágyi Sándor* i. m. (4) 325.
20. *Borossy András*, *Az országgyűlés*. In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen*. Szerk. *Szabó István*, (Debrecen 1948) 344.
21. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 60.
22. Kossuth Lajos összes munkái XIV. köt. Szerk. *Barta István*. (Budapest 1953) 884.
23. Közlöny, 1849. ápr. 17. 81. sz. 295–98.
24. *Horváth Mihály*, i. m. (2) II. 513. Felső táblai jkv. 1849. 119. sz.
25. OL. H.2. OHB-iratok. 1849: 4280
26. Közlöny, 1849. ápr. 21. 85. sz. 311–314.; ápr. 27. 90. sz. 334.

27. Perényi Zsigmond báró 1783–1849-ig a felsőház elnöke, Bereg megye alispánja, majd Ugocsa vm. főispánja, a Honvédelmi Bizottmány tagja, a hétszemélyes tábla elnöke, 1849. október 24-én Haynau az Új Épület mögött felakasztatta.
28. *Varga Zoltán*, A trónfosztás. In: *A szabadságharc fővárosa Debrecen* i. m. (20) 433.
29. Belügyminiszter: Szemere Bertalan, külügyminiszter: Batthyány Kázmér, pénzügyminiszter Duschek Ferenc, közlekedési miniszter: Csány László, vallás és közoktatási miniszter: Horváth Mihály, Vukovics Sebő, igazságügyminiszter, a hadügyminiszter és kereskedelemügyi miniszter később kinevezendő, az utóbbi tisztet addig Batthyány Kázmér látja el.
ld. Közlöny, 1849. május 3. 95. sz. 349–351. és *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 150.
30. A képviselőház XLV. ülése, 1849. május 3. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 157.
31. *Szilágyi Sándor*, A magyar forradalom története 1848- és 49-ben (Pest 1850) 338.
vö. *Takács Ferenc*, Két flamingó, Madarász László (1811–1909), Madarász József (1814–1915) (Budapest 1982) 140–218.
32. Képviselőház jkv. 1849. ápr. 6. 982. sz., Iratok 139. sz.
vö. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 109–113.
33. A Madarász László által összeállított (1849. márc. 31.) leltárt ld. OL. Madarász J. és Madarász L. 130–131.
34. Vö. *Takács Ferenc*, i. m. (31) 151.
35. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 111.
36. ld. Takács Ferenc, i. m. (31), Közlöny 1849. 316–18. és 320–22.
37. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 187., Közlöny, 1849. 374–76.
38. Közlöny, 1849. júl. 29. 102. sz. Képviselőház CXCVII. ülése, elfogadja az 1849. VIII. tv-t. *Beér János*, Az 1848–49. évi népképviseleti országgyűlés (Budapest 1954) 475.
39. *Pap Dénes*, i. m. (3) II. 218–19. Szacsvey e témában való megnyilatkozásairól ld. még *Hunfalvy Pál*, Napló 1848–1849. Sajtó alá rend. Urbán Aladár (Budapest 1986) 302.
40. *Áldor Imre*, Kossuth és Perczel. Függelékében: Irányi Dániel megjegyzései és a központi honvédelmi bizottmány nyilatkozata. 1868. 84–85.
41. ld. 6. sz. jegyzet
42. MNM Újkori Osztály leltári szám: Udgy. 1967.17.1. kétf lapos saját kezű írás. A Magyarország története a honfoglalástól 1849-ig című történelmi kiállítás VII. termében kiállított levél publikálatlan, csupán a Folia Historica 13. (Budapest 1987) 127. számában kerül említésre Hermann Róbert: 1848–49-es dokumentumok a Magyar Nemzeti Múzeum Újkori dokumentumgyűjteményében c. tanulmányban. Egy stilizált részlete pedig a Halász István által kiadott „Az 1848 és 1849-diki magyar szabadságharc vértanúinak emlékkönyve” (Pest 1873)
43. A MNM-ban Dr. Szacsvey József ügyvéd által, adományozás révén került a levél, annak korábbi őrzője Szacsvey Imre a hős- és jellemző volt. Udgy. 1967. 17. 8–9.
44. MNM Újkori Osztálya Irattára: 405-043-2/87. U.O. Az időse hölgy apai nagyanyja volt Szacsvey Imre nővére.
Az íróasztal leltári száma: B.1987.10.
45. A képmás leltári száma: Udgy.1967.17.3. keretezett, Szacsveyról egy idealizált arcképet közöl Rózsa György–Spira György i. m. (6) 349. „Az 1848 és 1849-diki magyar szabadságharc vértanúinak emlékkönyve alapján. Mérete: 17,7 x 19,8 cm, hátlapján gépelt szöveg Szacsvey Imre életrajzi adataival.
46. Streithk neve mellett szereplő okt. 6. téves, azon a napon az aradi vértanúkon kívül Batthyányt és Fekete Imre gerillavezért végezték ki.
47. Sárközy neve az emlékművön tévesen Sándorként szerepel, Szacsvey Imre életkora szintén téves, 31 éves volt.

48. Vasárnapi Újság, 1870. 579–580.
49. Az 1942-es avatáson beszédet mondó Szacsvey családtag visszaemlékezése szerint ld. Údgy.1967.17.9.

Reliquien des Märtyrers Imre Szacsvey

Imre Szacsvey ist ein unwürdig in Vergessenheit geratener Märtyrer des ungarischen Freiheitskampfes von 1848/49. Nach dem Schock wegen der Hinrichtung der dreizehn Märtyrer in Arad und des Ministerpräsidenten Batthyány in Pest am 6. Oktober 1849 und den Tragödien, die sich bis zum Ende desselben Monats abspielten, kann auch die Tragödie von Szacsvey mit Recht auf das Gedächtnis der Nation Anspruch erheben.

Wie sein Denkmal in Nagyvárad (Grosswardein, heute Oradea, Rumänien) verkündigt, "war ein einziger Federstrich seine Schuld", deswegen erlitt er am 24. Oktober 1849 den Märtyrertod. Und der Federstrich: als Notar des Abgeordnetenhauses unterschrieb er die Unabhängigkeitserklärung der ungarischen Nation vom 14. April 1849.

Um seinen Charakter und sein politisches Glaubensbekenntnis mit wenigen Worten zu kennzeichnen, stehe hier die Tatsache, dass er an jenem Tag nicht durch reinen Zufall, sondern aus eigenem Willen zum Notar wurde. "Er hat den Präsidenten des Hauses um das besondere Begünstigung gebeten, die Unabhängigkeitserklärung als Notar unterschreiben und in der Festsitzung vorlesen dürfen" – schrieb Mihály Horváth in seinem historischen Werk über den ungarischen Freiheitskampf.

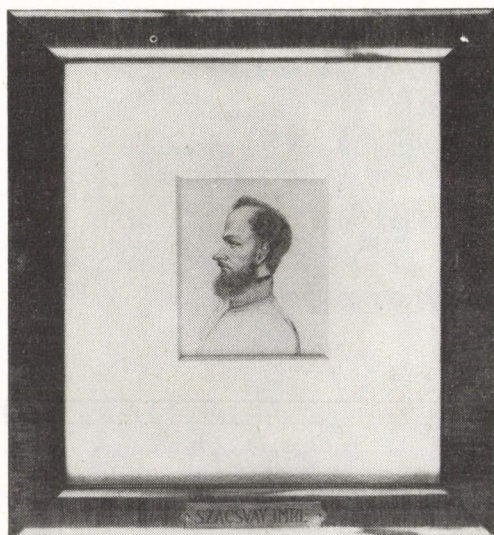
Imre Szacsvey ist am 1. November 1818 in Sályi, im Komitat Bihar geboren. In Nagyvárad studierte er Jura, in den Jahren 1839/40 nahm er als Rechtspraktikant an den Landtagen teil. Als Jurist in Nagyvárad war er Angehöriger der "liberalen Reformopposition" des Komitates Bihar. Während des Freiheitskampfes von 1848/49 ernannte ihn Kossuth zum Fiskal in Nagyvárad, dann wurde er von der Stadt Nagyvárad als Abgeordneter ins Volksvertretungsparlament gesandt. Nach der Flucht des Parlaments aus Pest nach Debrecen war er schon einer der vertraulichsten Anhänger von Kossuth und einer der führenden Persönlichkeiten der radikalen Gruppierung. Bei der Arbeit des nach Debrecen geflüchteten Parlaments wurde der Name von Imre Szacsvey immer mehr erwähnt.

Eine wichtige Rolle spielte darin die allgemeine Radikalisierung in der Politik und seine der Radikalisierung nahestehenden Ansichten, sowie auch die Tatsache, dass er hier auf den Posten des Notars im Abgeordnetenhaus berufen wurde, wodurch er sehr viel zu tun bekam, und wodurch auch sein persönliches Schicksal verhängnisvoll bestimmt wurde.

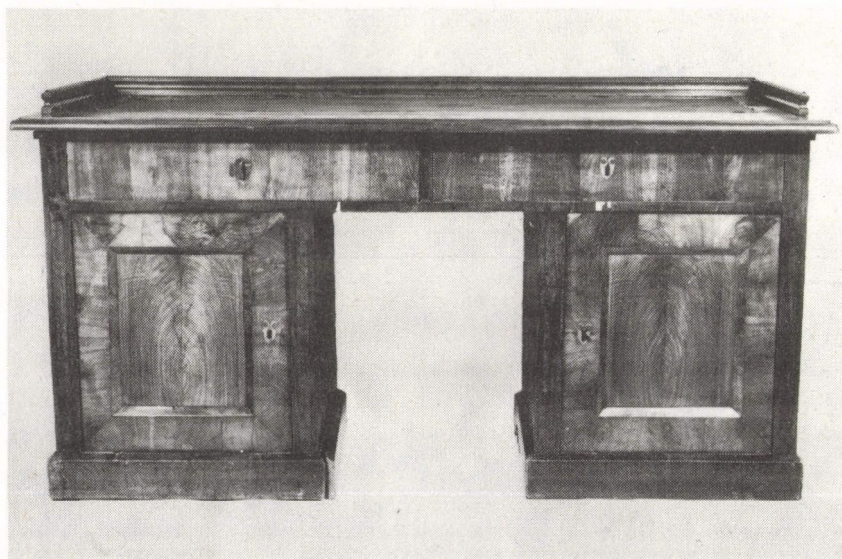
Während der Kriegereignisse des Freiheitskrieges, auf dem belästigten Landtag; in Debrecen, Pest, Szeged und zuletzt in Arad gestalteten sich die Tätigkeit und das Schicksal von Imre Szacs vay im engen Zusammenhang mit der Gestaltung der Unabhängigkeit der Nation, bzw. mit dem Lauf ihres Freiheitskampfes. Entscheidend wurde seine Tätigkeit im April, welche er freiwillig auf sich nahm und die seine Ansichten am besten wiederspiegelte; er wirkte in der Verfassung der Unabhängigkeitserklärung mit – in der Manuskript ist neben der Handschrift von Kosuth auch seine Schrift zu sehen, weiterhin auch seine Signatur von der Verkündigung. Das alles bekannte er auch in seinem Geständnis vor dem Militärgericht: "... er war einer der Verfasser der Urkunde über die Dethronisierung."

Im Weiteren stellt der Aufsatz die in der Neuzeitlichen Abteilung des Ungarischen Nationalmuseums verwahrten Reliquien des Mannes vor, der für die Ideen der bürgerlichen Entwicklung und der Unabhängigkeit der Nation kämpfen und sterben konnte:

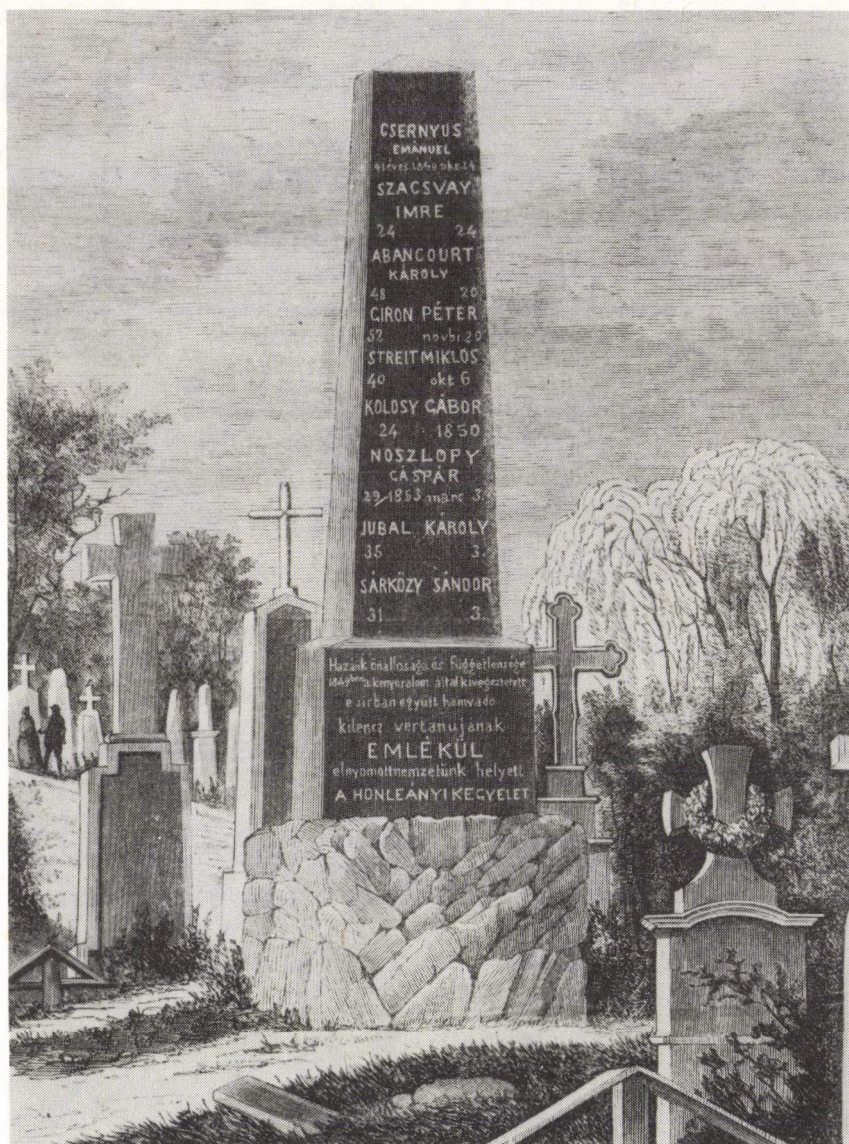
- Abschiedsbrief an seinen Bruder vom 23. Oktober 1849, Pest, Handschrift. Inv. Nr. 1967.17.1.
- Schreibtisch von Imre Szacs vay, gefertigt in den 30er Jahren des 19. Jahrhunderts, Biedermeier, ein Geschenk der Abkömmlinge an das Museum. Inv. Nr. B 1987.10.
- Bildnis von I. Szacs vay, gefertigt von Sándor Gyalokay; mit Hilfe der Familie Szacs vay auch im Besitz des Museums. Bleistiftzeichnung im einfachen, polierten Holzrahmen. Inv. Nr. Udgy.1967.17.3.

3. Szacsvay Imre arcképe, Gyalóka Sándor ceruzarajza

4. Szacsvay Imre íróasztala

5. Kilenc 1849-es vértanú emlékművének felavatása a Kerepesi temetőben
1870. november 1.

Oradea-Mare
Nagyvárad

Statuulul Szacsvay
Szacsvay szobor

6. A nagyváradai Szacsvay szobor

Kormánybiztosok Görgei táborában II. (Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosi tevékenysége)

Az itt következő okmánytár tágabb időhatárt foglal magába, mint a Luzsénszky és Ragályi kormánybiztosi működését tárgyaló tanulmány. Ennek az az oka, hogy Luzsénszky már 1848 őszen és telén biztosként működött a feldunai hadsereg (később hadtest) táborában; 1848 december végén pedig a feldunai hadtestnek a Duna bal partján működő oszlopához küldték kormánybiztosként. Luzsénszky tehát jól ismerte a feldunai hadtest egy részét, s ez is lehetett az egyik magyarázata annak, hogy Kossuth és az Országos Honvédelmi Bizottmány (továbbiakban: OHB) 1849. január közepén éppen őt nevezte ki a feldunai hadtest egyik kormánybiztosává. Valószínűleg maga Csány László, a hadtest korábbi kormánybiztosa és Luzsénszky jóbarátja is támogatta ezt az elképzelést.¹

Azért tehát, hogy a Luzsénszky Pál két kormánybiztosi működése közötti folytonosságot érzékeltethessük, úgy döntöttünk, hogy okmánytárunk elején közöljük Luzsénszky azon, 1848. decemberi jelentéseit és leveleit is, amelyeket ebben az időszakban Kossuthhoz és Csányhoz intézett. E levelek közül egyet V. Waldapfel Eszter közölt már „A forradalom és szabadságharc levelestára” című munkájának II. kötetében, de a teljeség érdekében ezt a levelet is közöljük.

Az okmánytár második, Luzsénszky és Ragályi 1849 január–márciusi működésének iratanyagát tartalmazó részében a két kormánybiztos valamennyi általunk ismert jelentését és hirdetményét közöljük; a német nyelvűeket eredetiben és magyar fordításban. Az OHB-hoz intézett jelentések közül egyet részben, egyet egészben közölt Steier Lajos „Az 1849-iki trónfosztás előzményei és következményei” című kötetében. Steier közlései azonban erősen megbízhatatlanok; több helyen átfírta a közölt dokumentumok szövegét. Ez indokolja, hogy ezeket ismét közzétegyük.

Az iratokat a jelenlegi helyesírási és központoszási szabályoknak megfelelően közöljük, de a tájnyelvi alakokat érintetlenül hagytuk. Az egyes személyek és helységek nevét – ha nem tájnyelvi alakról van szó –

szintén jelenleg használatos alakjukban közöljük. Az irat fejlécében utalunk a keletkezés helyére és idejére, illetve arra, hogy ki és kinek írta a levelet. Ezért a közölt szövegből elhagytuk a keletkezést, a megszólítást és az aláírást. Kivételt csak akkor tettünk, ha a megszólítás bizalmas viszonyra utal, illetve ha a keletkezés és az aláírás után utóirat következik.

Az okmánytár első, a decemberi iratokat tartalmazó fele hasznos adalékokkal szolgál az 1848 decemberi dunántúli hadjárat történetéhez. A második, a január-márciusi iratokat tartalmazó rész a feldunai hadtest működésén kívül bepillantást enged a felvidéki politikai viszonyokba, a negyvennyolcas hadigazdaság történetébe s új adatokkal egészíti ki a szlovákia 1848-as szerepéről eddig ismert tényeket. Ily módon hasznos, bár szerény kiegészítője lehet Daniel Rapant többkötetes dokumentumgyűjteményének, amelyben e jelentések egyike sem szerepel.²

Okmánytár

1.

Komárom, 1848. december 20.

Luzsénszky levele Csány László fő kormánybiztoshoz³

• Kedves barátom!

A hős Racidula⁴ elmeneteled után azonnal elfoglalt, és arra kért engemet, tudassam véled, hogy néki igen nyomatékos, véled közzendő beszédje volna; kér ennél fogva, ne határoznál e tárgyban mindaddig, amíg őtet ki nem hallgatod, rapszodikus beszédéből azt veszem észre, hogy Motesiczky⁵ vejét⁶ is szeretné alkalmazni, mivel az amazon nem látszik egy értelembe lenni.⁷

Tisztelő barátod

Saját kezű tisztázat. Magyar Országos Levéltár (MOL) H. 103. Csány László kormánybiztos iratai. (Továbbiakban Csány-ir.), 12. d. Nem iktatott beadványok, dátum szerint (továbbiakban NIBA d. sz.).

2.

Komárom, 1848. december 22.

Luzsénszky levele Csány László fő kormánybiztoshoz

Kedves barátom!

Mi még mostanáig se tudjuk, miben vagyunk, a Duna zajlik, ez sokat akadályoztat; a seregek létszámát se tudom még, ennél fogva még rendszeresen nem is intézkedhettem.

Racidula megjött, ezt Motesiczky úrtól szóval tudandod meg. Lázár⁸ ma Racidulát Nagyszombatra küldte; ez mindaz, amiről tudósíthatlak.

Komárom, dec. 22-én 848.

tisztelő barátod
Luzsénszky Pál

Inkey⁹ holnap indul Lipótvárra zászlóaljához.

Sk. tisztázat. MOL Csány-ir. 9. d. Iktatott beadványok (továbbiakban IBA) 1158.

3.

Komárom, 1848. december 23.

Luzsénszky levele Csány László fő kormánybiztoshoz

Tisztelt barátom!

Becses leveled következtetésében, megtudván abból a tábornáli szükségtlenségemet, azonnal Pestre indultam volna, ha vissza nem tartóztat Sárközy¹⁰ távolléte, kit itten az utalványozásokban helyettesíttek. Azt tartom, hétfőn megérkezend, ez esetben szeredán, ha lehet, még kedden, elutazok; kevésbé sajnálván, hogy legjobb akaratom mellett se sikerült csak azt is elérhetni, hogy hazám valamire használt volna.

Vedd szíves búcsúmat, kedves barátom, távol tőled, mindég elevenen fogok visszaemlékezni a vészes órákra, melyeket együtt tölténk; tartsd meg barátságodban

tisztelő barátodat
Luzsénszky Pált

Kálmánt¹¹ láttam, frissen van.

Sk. tisztázat. OL Csány-ir. NIBA d. sz.

4.

Komárom, 1848. december 24.

Luzsénszky levele Csány László fő kormánybiztoshoz

Tisztelt barátom!

A Ház ama határozatánál fogva, hogy azon önkénytesek, kiknek hazáját az ellenség megszállta, az ottani táborokhoz mehetnek, a kassai és sárosi önkénytesek jelentették magukat, hogy ők Mészáros¹² táborába óhajtnak áttétni. Méltóztass, kérlek, Lukács barátunk¹³ által, kit köszöntök, nékik egypár szekereket rendelni, hogy mielőbb lejöhessenek, s innen Miskolcra siethessenek.

Amint hallom, Danielis¹⁴ itt volt; én nem láttam; mitévő legyek én, Lázár arra kért, maradjak, hogy azon esetre, ha ő seregével mobilizáltatna, megváltván a nagy seregtől, kormánybiztos nélkül ne maradjon. Én, amint gondolhatod, szeretnék Pestre menni, miután nem alkalmaztatom, sokkal nagyobb azonban buzgóságom, minthogy távoznák, mielőtt tudnám, hogy szükségtelen vagyok. Kérlek azért, írd meg nékem, mitévő legyek.

tisztelő barátod

MOL Csány-ir. IBA 1166. Sk. tisztázat.

5.

Komárom, 1848. december 24.

Luzsénszky jelentése Kossuth Lajosnak

Értésemre esvén, hogy a seregnél egy intendáns¹⁵ alkalmaztatott, s így az én hatásköröm megszűnt, azonnal siettem volna rendeltetésem helyére a képviselőházhoz, ha Lázár tábornok úrtól föl nem szólítottok, hogy azon esetre, ha ő netalán innen egy különvált sereggel megindíttatna, elutazásomat elhalasztám. Bárhol a legnagyobb buzgósággal óhajtván hazánknak szolgálni, kötelességemnek tartottam Elnök úr parancsát elvárni.

Sk. tisztázat. MOL H 2. Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai (továbbiakban OHB) 1848: 6618.

6.

Buda, 1848. december 29.

Luzsénszky jelentése Kossuth Lajosnak

Seregünk visszavonulása által megszűnván azon föltétel, hogy Lázár tábornok úr egy külön mozgó sereg vezényletével bízatra meg, tegnap délután Komáromból megindulván, estve ide Budára érkeztem, amit, egy kis chatretalis¹⁶ változásom miatt, nem lehetvén szerencsém személyesen tisztelkedetni, csak írásban jelenthetem, azon netalán Elnök úrnak még tudomására nem jutott, Halassy alispánhoz¹⁷ tegnap reggel jött hivatalos jelentéssel, hogy Csallóköz tömegben támadt föl Windisch-Grätz serege ellen.

Magamat határtalan hazafiúi buzgósággal Elnök úr rendeletei alá helyhezvén, mély tisztelettel maradvá

alázatos szolgája

Sk. tisztázat. MOL OHB 1848: 6919.

7.

Losonc, 1849. január 19.

Luzsénszky levele Kossuth Lajosnak

Kedves Barátom!

Ma érkezvén ide, némelyektől azt hallánk, hogy Görgei Selmecezen van, a legutósó hír szerént pedig hogy Zólyomban van. Itt helyben két biztost¹⁸ tanáltam, kiket Görgei küldött ide az élelmezés, rész szerént lábbeliek szerzése végett.

Annyi bizonyos, hogy tegnap Gyarmatra 120 holány¹⁹ jött, a két alispánt²⁰ Pestre vitték, ma azonban, ha a hírek igazak, számosabb ellenség jött Gyarmatra. Ha az ellenség elfoglalja Losoncot, úgy nem tudom, mint élelmezi magát Görgei. Én ma ideérvén, azonnal küldöttünk futárt Görgeinek, figyelmeztetvén őtet Losonc jelentekesére²¹ (sic!) és egyszerűsmind arra, hogy két órányira ide oly hatalmas zurdok van Húgyak²² mellett, hogy azt kevés erővel meg lehetne tartani. Mit fog Görgei csinálni, nem tudom.

Holnap előbb nem indulhatunk, mielőtt meg nem győződtem, miképpen rendelkezek a sereg élelmezéséről; pénz nincsen; megkísértjük, mire megyünk szép szóval az uradalmi tisztekkel.

Tegnapelőtt Turcsek hegyén Aulich ezredes²³ serege megütközött Götz²⁴ embereivel, szerencsésen, de eredmény nélkül. Az ellenség visszavonult, a miénk helyben maradt.

Krakkóból jött kereskedők beszélnek, hogy Krakó körül a nép nem idegen a magyar ügytől, s hogy Carlo Alberto²⁵ fölmondta a fegyvernyugvást²⁶, minnek következtében Windisch-Grätz parancsot kapott 20 000 embert Olaszországba küldeni. Bár így volna. Ezek után maradok tisztelő barátod

Sk. tisztázat. MOL OHB 1849: 1096.

8.

Pohorella, 1849. január 31.

Luzsénszky és Ragályi jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Utósó jelentésünk óta a seregnél semmi nevezetes nem történt; Görgei a seregnak egy részével Rosenberg²⁷ felé vonult, a másik két osztály-Guyon²⁸ és Piller²⁹ ezredesek alatt Breznóbányán errefelé nyomul; az elsőnek rendeltetése Iglóig, a másodiknak Csütörtökig van kitézve; reményljük, hogy ezekről Görgei ígérete szerint részletes jelentést tett.

Ide, a pohorellai hámorokhoz érkezvén, legnagyobb kötelességünknek ismertük egy nemzetőri csapattal Vöröskónél elzárattuk az utat, kötelességül tévén néki, hogy kivétel nélkül senkit Szepes felé ne bocsásson; ezen rendelkezés ugyan szükséges volt, amennyiben nemcsak a n[em]zetőröket fizetni kéntelenfittetem, de azon szegény embereket élelmezni, kiket letartóztattak; de nem sikeretlen, mivel mint tudjuk, az ellenségnek teljességgel Görgei és Guyon seregeinek mozdulatairól mit se tud (sic!). Ilyen hírek szerzése végett küldött az ellenség egy 130 főből álló vasas csapatot Auersperg ezredéből³⁰ egész Putnokig, kik a város téren táborozván, a nemzeti lobogókat leszedették és a toronyra fehér zászlót parancsoltak kitűzni. Azon felől egy hódolati levelet parancsoltak kiadatni, olyneműt, hogy a város Ferenc József ausztriai császárnak, magyar királynak, ki az 1848-ki törvényeket, a nemzetiséget, az ország függetlenségét épségben akarja föltartani, hűséget ígérnek. Bátorkodunk a Honvédelmi Bizottmányt figyelmeztetni, hogy ezeránt talán jó volna a népet fölvilágosítani; Gömör megyében Szent-Iványi főispán³¹ azonnal fog rendelkezni.

Nem mulaszthatjuk el ez alkalommal Gömör megye dícséretes működéséről említést nem tenni, a főispán, két alispán, két szolgabírák napok óta fáradhatatlanul munkálkodnak mivelünk, nemkülönb Gö-

möry János gyárigazgató úr³², kik ezen rövid idő alatt, míg készülhettek, majdnem lehetleneket végeztek.

A nép hangulatának ápolására szükségesnek tartottuk az itteni álmásokhoz fölhasznált szénát és más élelmezési szereket, nemkülönben a pálinkát is készpénzzel kifüzetni. Guyon serege 2-án Iglón, Pilleré Csütörtökön leend.

Luzsénszky sk. tisztázata. MOL OHB 1849: 1649.

9.

Pohorella, 1849. január 31.

Luzsénszky levele Kossuth Lajoshoz

Kedves Barátom!

Amint gondoltam, úgy történt; máris megszorultam pénzben, mivel ügyünk eránti rokonszenvek megtartására az itteni népet minden kiszolgált élelmiszerekért készpénzzel kielégíteni már csak azért is szükségesnek tartottam, mivel az ellenség Putnokon és Sz[ent]péteren mindent nyugtatványozott. Ma Guyon tüzéségét is kölle fizetnem; holnap már az egész seregnek dukál a napidíj és pénzem nincsen; szerencsére ma találkoztam Ludvighal³³, kitől 20 000 p[engő]f[orintot] általvenni szándékozik.

Futárodtól hallottam, hogy Benyiczkynek³⁴ tízezer p[engő]f[orintot] hozott; eszerént nem tudom, meg van-é ő is bízva, mint kormánybiztos, volt körén túl is, vagy nem? én föladatombnak tartom a reám bízott pénzeknek nemcsak kímélését, de aszerinti használatát, hogy a magyar ügynek minél több rokonszenvet szerezzek.

Mihelyest egy nyomdát kapunk, a szepesi, abaúji és sárosi lelkészekhez egy fölszóllítást tervezünk bocsájtani, melyben arra intjük, hogy a népet világosítsák föl afelől, miszerént a tőlök kicsikart hódolati eskü, mint kényszerített, érvénytelen.

Béjövén Szepességre, a volt hivatalnokokat állomásaikba visszahelyezni szándékunk, ha ezek elvállalni nem akarnák, azon esetre szükség leend új tisztválasztásokat tartani, a hivatalokat bitorlók mellőzésével, s ha a szükség úgy kívánandja, elfogatásukkal.

Görgei szavát adta, hogy mielőtt (sic!) megküldendi jelentését a Honvédelmi Bizottmánynak; nem tudom, teljesíté-é ígérétéit?

Méltóztass, kérlek, vélünk rendelkezni, s minket oly helyzetetésbe hozni, hogy üdvös szándékoznak megfelelhessünk, ami addig nem történhetik, míg pénzem nem lesz, s míg nem tudjuk, ki rendelkezzen; amennyi-

ben jelenleg már négy kormánybiztosok leszünk Szepesben, nevezetesen Ludvigh, Benyiczky, Ragályi és én. Légy egyéberánt meggyőződve, hogy valamint tégedet tartlak hazánk védangyalának, úgy határtalan bizalommal teljestendem rendeleteited (sic!).

Tisztelő barátod

Sk. tisztázat. MOL OHB 1849. 1620.

10.

Pohorella, 1840. január 31.

Luzsénszky levele Csány László erdélyi főkormánybiztosnak

Kedves Barátom! Még eddig nem látom az intendantórának nagy hasznát – a sereg élelmezése valóban botránysos. Guyon élelmezési tisztje 4 napig nem mutatta magát. Mindamellet, hogy elég ökör van, mégis egyre járnak mészárosok nyugtákkal, magukat a kiszolgált húsért kifüzetendők; sőt, ma három marhát füzettem ki, melyeket az állomásokon vágattak a vágómarha ott nem léte miatt.

Látván, hogy semmi rendelet nem tétetett, idesiettem, s itten közzellevő vöröskői szorosnál n[em]zetőrökkel elzárattam az utat oly szigorúan, hogy tegnap Gömörből vett tudósítások szerént az ellenség a sereg közeledéséről még mit sem tudott.

Nékem nagy bajom, hogy oly kevés pénzt adtak; a seregnél sincsen pénz, pedig mindenféle költség van, miket megírtam Kossuthnak; szerelési holmikát is hozott egy zsidó Szepességből, 327 bakancsot és 6230 nadrágszíjakat, melyeket valóban életveszedelemmel lopta ki onnan. (sic!)

Té tudod, kedves Barátom, hogy én rendes és szolgálatra kész ember vagyok; de ilyen zavarban nincs ember, aki a dolgokat rendesen vihethetné; itt 10 000 ember és élelmezési tisztet nem látok; szállásrendezők nem járnak, egyszóval sehogy se megy a dolog; arról azonban meg lehetek győződve, hogy rajtunk nem múlik. Másodikán Lócsén és Lócsé körül Iglón és Csütörtökön sereglük össze Görgei, Guyon és Piller ereje. Az emberek elég jókedvűek; nagy baj, hogy nincs módom a szegény fuvarosokat fizetni, kik több napok óta vannak a seregnél; pedig mi jó volna, ha ezen oly igen hozzánk szító megyében megtarthatnók a rokonszenvet.

Mi történik velünk ezután, nem tudom. Görgei szavát adta, érintkezésbe teszi magát a Honvédelmi Bizottmánnyal; nem tudom, tette-é?

Most már négy kormánybiztosok vagyunk itten; Ludvigh, Benyiczky, Ragályi, én, s majd elfelejtém, Frideczky³⁵. Kérlek, kedves Lászlóm, Kossuthot is megkértem, erről intézkedjete; ha nem vagyok szükséges, szívesen itthagynom, de ha gondoljátok, hogy hasznomat veheti-

tek, tegyetek oly állapotba, hogy megfelelhessenek a várakozásnak, amit oly szívesen tennék. Főleg kérlek, küldjétek nekem pénzt, mert hiszem, senki jobban nem tudhatja, mint Te, hogy mi nyomorult szerepet játszanék itten, ha pénzben tőlük függenék.

Amint hallom, a cukrot, kávé-t visszavitték Helpáról Breznóbányára, ahol azt eladták. Ki, nem tudom. Ludviggal voltam, kértem, adjon a hozott pénzből legalább 20 000 fl[orinso]kat. Már holnap dukál a napidj; éppen most hallom, hogy Ludvig már a pénzzel elment. Íme, ez a következése, ha egyik kormánybiztos nem függ a másiktól. Gömörből csizmát is hoznak, és nem lesz mivel kifűzetni. Kérlek, mentsetek meg ezen állapottól; így legjobb akarattal se lehet szolgálni. Éppen midőn ezt írom, visszatért Ludvig, s általadta a 20 000 f[orinto]k[aj]t.

Futárom siet, megbocsáss, többet nem írhatok, de nem is írhatnék, mivel nem tudok, csak annyit, hogy mint mindég, testestől lelkestől a hazának élek és szolgálók, és mindholtig vagyok barátod

Sk. tisztázat. Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban HL) Filmtár. Csány László erdélyi biztosi iratai. 35. doboz, 7 film. 1849: 142. 126. sz.

11.

Igló, 1849. február 4.

Luzsénszky és Ragályi kiáltványa a szepességi törvényhatóságokhoz, papsághoz és lakossághoz

Wenn Ihr nicht wustet, warum unser Vaterland feindlich überfallen worden ist, müsst Ihr es jetzt an dem erkennen was Ihr gesehen habt. Wer das bekämpfte Vaterland schützt, wer an die Heiligkeit der Gesetze von 1848, welche der König beschworen hat, glaubt, wird zum Hohn der Religion, der Moral und Bürgerpflicht von Feinde zum Rebell gestempelt. Treue gegen das Vaterland und seine gekrönten Häupter und Gehorsam gegen das Gesetz waren seit jeher Euren Herzen eingepägt, nun werdet Ihr aber wie das ganze Vaterland wegen dieser Bürgertugend von feindlichen Truppen heimgesucht.

Mit Waffengewalt hat man wie wir vernahmen Huldigungserklärungen für ein ungekröntes Haupt von vielen unter Euch abgedrungen, doch eine solche Huldigung ist keine Huldigung, da Sie nur der Reichstag, welcher aus den Vertretern des Volkes besteht und nur gegen das vom Primas des Reichs gekrönte und gesalbte Haupt, und zwar nur dann aussprechen darf, wenn es die Heilhaltung der Gesetze auf das heilige Evangelium beschworen hat.

Ihr wisset es, und wir können Euch versichern, dass unser Kampf ein heiliger Kampf der Vertheidigung und Selbsterhaltung sei, ein Kampf der ganzen Nation, nicht aber ein Partheikampf des Patrioten *Ludvig Kossuth* und seiner Parthei, wie es Graf Schlik³⁶ Euch gerne glauben machen wollte.

Im Interesse des Vaterlandes fordern wir Euch zur fernern Theilnahme an dem heiligen Kampfe, und anordnen im Namen der Regierung wie folgt:

1. Werden alle Verfügungen der sogenannten kaiserliche Kommissäre für Landesverrath erklört, wer demnach einen solchen Befehl vollstreckt, zur Vollstreckung hilfreiche Hand leistet, oder auch nur annimmt, wird als Landes-Verräther behandelt werden.

2. Die im Sinne der Gesetze bestellten öffentlichen Beamten können nur im Wege der Gesetze von ihren Aemtern entfernt werden. Jede gesetzliche Amtserledigung darf auf keine andere Art als welche das Gesetz von 1848 vorschreibt ergänzt werden. Eine andere Amtseinsetzung ist Landesverrath und der ein solches Amt annimmt Landesverräther.

3. Wer dem Feinde in Entwaffnung der National-Garden, Aufsuchung der Waffen, Munitions- und Montourgestände oder durch Denuntiation und Schreckensverbreitung behilflich ist, hat die gesetzliche Strasse zu gewärtigen.

Das Vaterland war stets geneigt seinen irreführten Söhnen, wenn sie ihre Vergehen bereuet haben zu verzeihen und wird gewiss an den Verräthern Zipsens nebst der Strenge auch mild zu verfahren wissen, wenn unverzögert Reue erfolgt. Doch da schon der Versuch Freiheitsmordes eine der schrecklichsten Sünden ist, kann diese Kommission einstweilen auch für's Vergangene nichts anderes verfügen, als die Gefangennehmung der Schuldigen anzubefehlen.

Von der patriotischen Geistlichkeit wird die Publikation dieses Befehles erwartet, zugleich aber auch sowohl ihr als auch den Behörden und insbesondere der städtischen und Dorf-Vorstehern anbefohlen. Wer die Publication nicht augenblicklich vollzieht verfällt dem Kriegsgesetz.

Nyomtatvány. HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52 a/55

Ha nem tudtátok, miért támadtatott meg hazánk ellenségesen, most abból kell megértenetek, amit láttatok. Aki a küzdő hont oltalmazza, aki hisz az 1848-as törvények szentségében, amelyeket a király esküvel erősített meg, az az ellenség által, dacolva vallással, erkölccsel és polgári kötelességgel, lázadónak bélyegeztetik. Hűség a haza és megkoronázott

uralkodói iránt, és engedelmesség a törvények iránt kezdettől fogva szívetekbe vésődött, már most látnotok kell, hogy e polgári erényért miként sújtatik az egész haza ellenséges csapatok által.

Mint hallottuk, sokából közületek fegyverrel kényszerítettek ki hódolati nyilatkozatokat egy koronázatlan uralkodó számára; de az ilyen hódolat nem hódolat, mivel nektek csak a nép képviselőiből álló országgyűlésnek, és csak az ország prímása által megkoronázott és felkent uralkodónak, és pedig csak akkor kell nyilatkoznotok, ha az a törvények tiszteletben tartására és a Szentírásra megesküdtök.

Ti tudjátok ezt, és mi biztosíthatunk titeket, hogy harcunk a védelem és az önfenntartás szent harca, az egész nemzet harca, nem pedig csak *Kossuth Lajos* hazafi és pártjának harca, ahogyan azt gróf Schlik szívesen elhitette volna veletek.

A haza érdekében kívánjuk tőletek a további részvételt e szent küzdelemben, és rendeljük a kormányzat nevében, amint következik:

1. Az úgynevezett császári biztosok minden rendelete hazaárulásnak nyilvánítatik, aki tehát ezután ilyen parancsot végrehajt, a végrehajtáshoz segédkezet nyújt, vagy azt elfogadja, mint hazaáruló fog tekintetni.

2. A törvény értelmében állított közhivatalnokok csak törvényes úton távolíthatók el hivatalaikból. Minden törvényes hivatalüresedés semmi más módon nem pótolható, mint amit az 1848-as törvény előír. Minden más hivatalbaiktatás honárulás, és mindenki, aki ilyen hivatalt átvesz, honáruló.

3. Aki az ellenségnek a nemzetőrség lefegyverzésében, a fegyverek, lőszer, vagy felszerelési tárgyak felkutatásában, besúgás vagy rémhírterjesztés által segítségére van, elvárhatja a törvényes eljárást.

A hon szívesebben bocsát meg megtévesztett fiainak, ha vétküket megbánják, és bizonyosan a szepességi árulókkal is szigorúan, de elnézően fog tudni eljárni, ha késedelem nélkül bekövetkezik a bünbánat. Hiszen mivel a szabadság meggyilkolásának kísérlete egyike a legrémítőbb bűnöknek, ez a bizottmány az ezt elkövetők iránt egyelőre nem rendelkezhet másként, mint hogy elrendeli a bűnösök elfogatását.

E rendelet közzététele elváratik a hazafias papságtól, egyben mind nekik, mind a hatóságoknak, különösen a városi és falusi előljáróknak megparancsoltatik. Aki a közzétételt nem hajtja azonnal végre, a haditörvények alá esik.

12.
Lőcse, 1849. február 6.
Luzsénszky levele Kossuth Lajosnak

Igen tisztelt Barátom!

Mivel tudtam, hogy a Pohorellának küldött Guyon- és Piller-hadosztályoknak élmezése és az elfogatok kiállítása is több bajjal jár, mint a Vág völgyében, mi az említett két hadosztállal jövének le. 2-án éjszakára Hnilecen maradtunk mi ketten, mivel már fél kettőre volt, midőn a rémtelen sok szekerekkel odaértünk. Guyon seregével Iglóra indult, ahová elég későn ért. Éjfél után az alvó, fáradt sereget egy, a városba repülő repentyűnek világítása és durranása ébreszté föl (mint most tudjuk, a lőcsei ellenséges őrség, mely Lőcséről éjfél tájban indult meg, azt vélvén, hogy csak 500 nemzetőr foglalta el Iglót, tette a támadást); a mi elődreink hát-rálni kezdének, és már két ágyút elfoglalt az ellenség, midőn a huszárok néki vágattak, és a honvédek szuronysegezve előrohantak, és csakhamar az elfoglalt ágyúkkal az ellenséges röppentyűteget is elfogták. Te, aki oly buzgón karolod fel hazánk ügyét, bírni fogod felfogni örömdömet, melyet éreztünk, látván, hogy az éji rohanatás dacára az úton sehol se tanáltunk maradozó honvédeket. Mind a két hadosztály, Guyoné és Pilleré is, minden dicséretet érdemel a marson tartott rendért. Egyéberánt az egész eseményről azt kéntelenítettem tapasztalásomnál fogva mondani, hogy ha a vezény a városban tanyázó seregének nyugalma egy ágyúlövésnyire se tudja biztosítani, akkor bizvást fölírhatja zászlóira, mint hajdan a kassaiak kapuikra: nisi Deus custodiverit civitatem hanc, frustra vigilans, qui custodiunt eam.³⁷

Nem titkolhatom el előtted, hiszen egyéb jutalmad sincseny, hogy Telgárdon (egy orosz falu Gömörbe) tanúi valánk, egy valóságos tót Hans Sachs³⁸, Ambrosz a neve, dalokat csinált neved és a szabadság dicsőítésére; ezen dalokat leányai által énekelteté el előttünk, kiket megajándékozni kötelességünknek tartánk.

Bár ily vígasztaló tudósítást adhatnék seregünk egyéb viszonyairól is. Mindeneket egybe vetvén, arra a meggyőződésre kölle jutnunk, hogy csakugyan valami megválásnak kölle tervben lenni.³⁹ Ugyanis: Besztercebányára érkezvén, midőn a rémtelen poggyász eránt említést tennék, Danielis ezredestől azt a választ vettem, hogy bėjővén a sereg a bányavárosokba, földadatának tekinté mindent kizsákmányolni – a sereg fölszerelésére; úgy – de midőn a seregnek ezen terve volt, tudnia köllött, hogy egy ellenséges sereg követi, a másik Turócból nyomul elő, a harmadik Kassánál, egy második Miskolcnál várja⁴⁰; tudnia köllött, hogy a nagy poggyász

elvitele nemcsak akadályoztatja a sereg mozdulatit, de veszélyeztetve is van; és mégis halmoztatott a poggyász, és pedig annyira, hogy a selmeci, történelmi tekintetben nevezetes ágyúkat bé kölle olvasztatni, mivel elvinni nem bírták; alig hiszem pedig, hogy azon ágyúk annyit nyomtak volna, mint csak a szúkor (sic) és kávé is. Most kezdik érezni a poggyász terhét, s attól minden módon szabadulni igyekeznek; ennélfogva egy része Dobsinára, a másik Telgárdra küldetik, ahol mint kereskedelmi javak tétetendnek le; mindezekből azt következtetjük, hogy ha seregünk Selmece el nem veszté, nem is igen siet a csatlakozással.

Most már kétségem nincsen, hogy Görgei csatlakozni akar, mégpedig komolyan; ezt a hátraküldött poggyász is bizonyítja, amire most – miután egy közönségesen hitelesnek ismert Broncs nevezetű rimaszombati kereskedőtől tudjuk, hogy ő ma egy hete, azaz az elmúlt szerdán Schwarzenberg⁴¹ seregének nagy részét – mely tisztjeik által 12 000 mondatott – Vácon innen Pest felé sietni tanálta; talán kevesebb ok van, mint azelőtt – meggyőződve Görgeinek a Honvédelmi Bizottmány rendeletével megegyező szándékáról – néki szóló leveledet által nem adtam, rész szerént mivel későn kaptam, rész szerént pedig azért, mivel láttam, hogy elérve lón az, ami a levélnek tárgya volt.⁴²

Mi minden alkalmat megragadunk, hogy Görgei bizodalját megnyerhessük. Van nap, melyen kétszer is vagyok nála, de ez nem közléstti őtet mihozzánk, sőt, amint Ludvig barátunktól hallám úgy szereti, hogy egymásnak feszesen álljunk ellenében. Mindamellet semmit el nem fogok mulasztani, ami a jó egyetértést előhozhatja; Guyon és Piller ragaszkodásával dicsekedhetek, úgy Danielisével is; hogy őszinte-é ez, mint a más kettőé, nem merem állítani. Jövőre nézve, ha ismét egy kormánybizost küldtök a sereghez, hazánk érdekében szükségesnek tartanám, hogy ha a sereg létszeresíttetik, a kormánybizosnak kineveztetése és hatásköre a sereggel egy napiparancs által tudattasson, hogy a kormánybizos illető szállására némi figyelem fordíttassék. Megkívná a kormány tisztelete, melyet képvisel, hogy katonai őrral tiszteltessen, és katonai ordináncokkal⁴³ láttasson el; mivel amint most állnak a dolgok, a vezér akaratjától függ a kormánybizos hivatását egészen paralizálni. Amint látod, nem magamról szólok, észrevételem a jövőt érdeklí.

Kiküldetésünk természetében – egy Tisza nevezetű közhuszárnak, ki hét gyalog ellenségre bukkván, egyet meglött, másikat levágta, kettőt pedig négy fegyverrel elfogott, őrnagy jelenlétében 50 p[engő]f[orinttal] jutalmaztam a kormány nevében, meg lévén győződve, hogy az ilyen rőtöni jutalmaztatás a seregnél leginkább tartja föl a kormány tekintélyét. A megsebesíttett Sréter alezredesnek⁴⁴ költségre 150 p[engő]f[orintot], Simonyi alezredesnek⁴⁵ még Csány barátunk által ígért paripa fejében

300 p[engő][forintot] adtam. Nemkülönben az iglói gyűjtás által kárvalott polgároknak ígérvén egész kármentesítésüket, előlegesen 7 500 f[orintot] adtam. Ami, amint hallom, nemcsak a jó szellemű városkában, de az egész környéken a legjobb hatást hozta létre. Értésünkre esvén, hogy Csötörtókhelyen a jegyző azon okból, mivel az oskolában lévő gyermekeket haza- és szabadságszeretetre buzdította, az ellenség által elfogatván, több napokig fogvatartatott, őtet ide rendeltem a bíróval, szükségnek látván ezen ember megjutalmaztatását.

Adataim ugyan nincsenek, de oly sok oldalról hallom, mily pazarlással szereztek bé a mostan hátraküldendő posztók és bőrök, kötelességemnek tartom Tégedet arra figyelmeztetni, hogy előre is oly lépéseket tehessetek, melyeknek következtében kellő számadásra lehessen vonni az illetőket. Így p[élda] o[káért] tudomásomra jött, hogy Breznóbányán a kávénak mázsája 36 p[engő][forintért] adatott el, holott egy kereskedő 50 ígért. Ezeránt meg is szólítám Danielist, aki azzal menti magát, hogy az egész tudta és megegyezése nélkül történt. Mindamellett hazafi kötelességemnek tartottam Tégedet ezen pazarlásra, mely a megszerzett, s most a hegybe küldött szerek által történt, figyelmeztetni.

Egy most éppen Rosenbergből jött, de nemigen hiteles ember hozta a hírt, hogy az ellenség ágyúit a Sturecen keresztül nem vontathatván, Rosenbergből visszatért. Azonban nem lehetetlen, mivelhogy mi Guyon és Piller hadosztályival ama meredekeken és szorosokon, melyeken két mértöldnyi hosszúságú úton se volna képes egy ágyú a másiknak kitérni, s melyeket egy kerék- vagy tengelytörés az egész colonne-t⁴⁶ sok óráig föltartóztatta volna; minden törés és föltartóztatás nélkül mehettünk által; oly ritka és szerencsés eset, hogy aki sejtésekre hajlammal bír, ebből szent ügyünk sikerülését jósolhatja.

Bátor vagyok még egy észrevételt tenni seregünkről. Két egyént ajánlottam Görgeinek alkalmazás végett; az egyik Cornidesz volt gölnici bíró⁴⁷, akiben a hon- és szabadságszeretet valóban personifikálva van; mindenre alkalmas, mivel bátor, eszélyes, ahhoz földmérő, akaratja pedig mérhetetlen. Görgei igen szárazon fogadta, s egy őrnagyhoz utasítja, hogy azzal értekezzen. A másik egy negyedik évi bányapraktikáns⁴⁸, ki mint köztűzér vagy utász kívánta magát alkalmaztatni; ezt meg is szidta, hogy be nem éri magát a kassa őrzetével; de furcsa mégis, ha mi, kik egyéneken szűkölködünk, kiképzett ifjakat kassaőrzésre alkalmazunk; elmelőlőzvéen még azon rossz hatást, mely[et] az ilyen bánásmód a lelkesült kedélyekre gyakorol. Kérlek, méltóztass ezen honszeretetéről ismeretes Cornidesznek alkalmazásáról gondoskodni; meg vagyok győződve, hogy az utászkar igen sokat nyerne, ha ő ottan mint százados alkalmaztatna. Most is az utak eltorlásásával (sic!) és igen pontos híradásaival nem kis

érdemeket szerzett magának. Nékem Trangisz⁴⁹ ajánlotta; ez mostanlag Rozsnyón van.

Ebben a szempillanában üzeni Danielisz, hogy Guyon seregeivel a Branyiskó-hegyet négyszer ostromoltatta, a legújabb két zászlóaljjal⁵⁰ kétszer szuronyszegezve rohant; végre elűzé az ellenséget, aki, mint ő mondja, temérdek halottat hagyott. Guyon most alkalmasint Eperjesen lesz. Cornideszt előre küldöttem; mihelyest jelentését vettem, azt a Honvédelmi Bizottmánynak megküldöm. Én még a fölszólítások szétküldésével foglalatoskodok. Az itteni kórházról is akarok intézkedni, s a városnak, ha szükség, valamit előlegezni, mivel, amint mondják, nincs költségök, ami hihető.

Hallván, hogy Csány barátunk az erdélyi seregnél van⁵¹, néki nem írok; ha nem úgy volna, kérlek, közöld véle leveletem. Aki őszinte tisztelettel vagyok

tisztelő barátod
Luzsénszky Pál

Most hallom, ma reggel egy Székely nevű százados⁵², mint mondják, schwarzgelbségében meglötte magát. A bál után. – A mi tisztjeink tegnap is báloztak – Besztercebányán éppen bál közben jött Selmec elvesztésének híre – legfontosabb, hogy magok adják a bálokat.

Luzsénszky sk. tisztázata. MOL OHB 1849: 1786. Kivonata: MOL R 123. Vörös Antal iratai. 292. (továbbiakban Vörös-ir.)

13.

Lőcse, 1849. február 6.

Luzsénszky jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Hazafiúi örömmel van szerencsém jelenteni, hogy seregünk a hegyeken és szorosokon marsolást és táborozást példás türelemmel és jó kedvvel s ily hevenyezett seregnél példátlan renddel végezte.

2-án későn estve Iglóra érvén, Guyon ezredes hadosztályával, éjféltől után a lőcsei ellenséges őrségtől, mely ottan csak a sereg előcsapatját vélte, megtámadtatott. Egy elein⁵³ hátrált meglepetett népünk, de csakhamar egymást bátorítva, huszáraink előrúgtatva, honvédeink szuronyt szegezve, megtámadták az ellenséget, s nemcsak visszavették két, már veszített ágyúinkat, de az ellenséget megszalasztván, 2 röppentyű ütegeit⁵⁴ elfoglalták; másnap, oly hosszú és fáradalmas mars után nem pihent seregünk már virradóra úzóbe vette az ellenséget; vagyis inkább meg sem

szűnt őtet úzni. Ezen alkalommal Igló város 16 házai lőnnek az ellenség dühének áldozati, melyek, valamint a katolikus templom is, rakéták által gyújtattak meg. Az elrémült népnek megnyugtatóására nem véltünk semmit célszerűbbnek, semmit kiküldetésünkkel megegyezőbbet, mint falragaszok által közzétenni, hogy a haza az érte szenvedett károkat hű polgárinak megtéríteni el nem mulasztandja; hogy ígéletünk ne látszasson holt malasztynak lenni, a háztulajdonosoknak a város kivetése szerént 7 500 p[engő]f[orintot] előlegeztem, ami a legjobb hatást szülte, és a városokban ügyünk mellett buzgóknak bizodalma újra megerősítettet.

Görgei tábornoknak komoly szándéka seregeink egyesítése; alkalmasint a tegnapi megtámadás is ennek volt eredménye; melyről azonban semmi hitelesebbet nem tudván, egyedül Bayer tábornokari alezredes⁵⁵ közlését, melyet futárom által küldött, lehet szerencsém ide mellékelve át-küldeni.

A törvénytelenül kinevezett és működő tisztviselőket elfogattatni kötelességünknek tartottuk, de mire mi leértünk a hegyekről, mind egyig megszöktek; ne tehattunk azért e tekintetben egyebet, mint az ide mellékelt fölszólítást német és tót nyelveken közzétenni.⁵⁶

Seregeink, amennyire tapasztalhatni, a téli fáradalomnak dacára jókedvűek, és erősen hiszem, hogy a kétszeri szerencsés megütközés egy kis vérszemet adand seregünknek.

Dapsy kereskedő azon kéressel járulván hozzám, hogy miután az ellenséges vezér minden ok nélkül 2 000 p[engő]f[orint]t[ra] megsarcolta, térítném néki azokat vissza; mivel pedig ezt tenni magamat megbízottnak nem tartom, őtet és kérését a Honvédelmi Bizottmánynak ajánlani annyival inkább tartom kötelességemnek, minthogy Dapsy úr közönségesen és mindenkitől legbuzgóbb honfiak közé számíttatik.

Luzsénszky sk. tisztázata. MOL OHB 1849: 1786.

14.

Eperjes, 1849. február 8.

Luzsénszky és Ragályi kiáltványa Sáros vármegye lakosságához

Harcunk az összes nemzet önvédelmi és önfenntartási harca, eszerint méltán követelhetné a haza, hogy e szent harcban mindenki részt vegyen, ezt nem teszi; de hogy valaki a nemzet érdeke ellen tettelesen föllépjen, az nem türetett semmi időben, s a magyar nemzet sem türendi. Ennél fogva a Honvédelmi Bizottmány nevében, mely a nemzetgyűlés kifolyása, rendeljük, mint következik:

1. Ki az ellenségtől bármi hivatalt elfogad, és mint ilyen működik, vagy az ellenségnek segítségket nyújt, hazaáruló és haditörvényszék elibe állítandó.

2. A hon érdeke és törvényei ellen erőszakosan kicsikart eskü érvénytelen és képtelen; meghagyatik ennél fogva az illető hatóságoknak és főleg a lelkész uraknak, hogy a népet efelől szigorú felelet terhe alatt felvilágosítsák és élőszóval kimondják, hogy a tőlök kicsikart eskü nem kötelező.

3. Az ellenségtől hátrahagyott, vagy a polgároknál lévő bármine-mű fegyver és hadiszer a térparancsnokságnak azonnal kézbesítendő.

Ezen rendelet az illető hatóságok által templomokra, közép-letekre és szegletházákra felragasztandó, és a lelkész urak által a templomokban kihirdetendő; figyelmeztetnek ezen rendeletünk elmulasztói, hogy ellenszegülésük a törvény sújtását ki nem kerülendi.

Nyomtatvány. HL Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc iratai. 52a/60.

15.

Eperjes, 1849. február 10.

Luzsénszky és Ragályi jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Szepes és Sáros megyék állapotja a legaggasztóbb, nemcsak a lakosok ellenséges szelleme miatt, de főleg azért, mivel a megyei tisztviselők általánosan megszöktek. Szepesben senki, Sárosban egyedül Kőkemezey Mihály⁵⁷ főszolgabíró és Keczer László esküdt ajánlták szolgálatjukat. Hogy a megyét ezen anarchikus állapotból kiemeljük, Kőkemezey urat ideiglenes kormányzónak kinevezni annyival inkább tartottuk tanácsosnak, mivel az említett egyén mind hivatalnoki jártasságáról, mind hazafiúi érzelmeiről ismeretes. Kijelentvén azonban Kőkemezey úr, hogy ő ugyan nem vonatkozik (*sic!*) a reá ruházott terhes hivatalnak fővállalásától, de miután tudja, hogy a megyében rendeleteinek senki hódolni nem fogna, ha azokat fegyveres erő nem támogatná – amiről magunk is meggyőződünk – ezen tervünkkel felhagyni kénytelenítettünk. Ha a megyében katonai erő maradna, legcélszerűbb volna egy bizottmányt kinevezni, s arra a megye kormányát bízni; de miután Götz ellenséges seregének előcsapatjai már Csőtörtőkhelyen, és amint mondják, Lőcsén is megjelentek, nem hihető, hogy a jobb szelleműek közül valaki tanálkozna, aki a tervezett bizottmányba lépni merne.

Lőcséről adott alázatos jelentésünkben bátorkodtunk ajánlani, hogy Szepesben és Sárosban tisztújítások tartassanak, részletesebb tapasztalásunk után azonban arra a meggyőződésre jöttünk, hogy ezen megyéket egyelején (*sic!*) csak dekretális tisztviselőkkel volna lehető kormányozni – azt is csak akkor, ha már a megyék biztosítva volnának.

Véleményünk szerint Szepes és Sáros megyékben, melyekben a rosszakaratúaknál átvonuló seregeink száma nagy rémülést okozott, ennélfogva a legjobb eredményt szülhetné, ha a képviselőház elhatározná, hogy mindazon helységek, sőt egyes lakosok is az 1848-ki törvények jótéményeiben nem részesülendnek, akik azonnal nem csatlakoznak ügyünkhöz.

Danielis ezredes és intendáns úr tegnap jelentvén, hogy a tábori pénztárban már csak 50 000 [forint]ok találhatnak, kérjük alásan a Honvédelmi Bizottmányt, méltóztasson mielőbb a sereg pénzszükségleteit fődözni.

Eredeti tisztázat. MOL OHB 1849: 1987.

16.

Kassa, 1849. február 12.

Luzsénszky levele Kossuth Lajosnak

Tisztelt Barátom!

Nagy megütközésbe jöttünk Szemere rendelete⁵⁸ által, aki, amint látod, Bárczay Lászlót⁵⁹ elfogatni rendeli; hasonló rendeletet hirdettünk mi is Szepesben, hogy következetlenek ne legyünk, de tapasztalásunk megtanított, hogy az célszerűtlen volt, mivel elvégre semmi tisztviselőségük se volt. Ezen két urak⁶⁰ azzal mentik magukat, hogy kényszerítettetek, s végre is Laningen őrnagy által elvitettek. Nehogy az ezen megyében oly tekintélyes család egyik egyéne elfogatása által új alkalom adasson az el-lenszegülésre, főleg miután Bárczay Józsefet Schlik se ígéretekkel, se fenyegetésekkel reá nem bírhatta az abaúji főispányság elvállalására, legcélszerűbbnek tartottuk mindkettőjeket Debrecenbe küldeni, hogy magukat igazolhassák. Igaz ugyan, hogy ha Bárczay József tiltakozhatott a törvénytelen hivatal föl vállalásától, László is menekülhetett volna attól; méltóztass azonban figyelembe venni, hogy Bárczay László igen könnyen megíjedhető egyén.

Tegnap napon tett ajánlatomat bátor vagyok ismételve a megye érdekében figyelmedbe ajánlani, higgy szavamnak, senki e megyében nem

alkalmasabb a főhivatalra, mint Bárczay József, mindamellett, hogy adminisztrátor volt; ezért becsületemmel kezeshedhetek. Jakabfalvy András, ki a H[on]v[édelmi] Bizottmány által megerősített alispán⁶¹, mint mondja, a megyében kaméleoni jelleme miatt legkevesebb bizodalommal bír.

Tegnap nálam volt Görgei több tisztekkel estélyen; azonban csak olyan rideg, mint azelőtt volt, de ismételve állítom, hogy benne bízni lehet, sőt mán arról is biztosíthatlak, hogy a legrosszabb esetben seregénél legnagyobb ellenszegülésre tanálna. Gondoljatok ki valami módot, mely által a sereget még inkább csatolhassuk a kormányhoz; szerintem ezt pénz teheti egyedül; miképpen és mi módon volna az alkalmazható, arról te bölcsebben fogsz rendelkezni.

Tisztelő barátod

Luzsénszky sk. tisztázata. MOL OHB 1849: 2192.

17.

Kassa, 1849. február 12.(?)

Luzsénszky levele Kossuth Lajosnak

Tisztelt Barátom!

Megragadom az alkalmat, Danielis kérését, a pénz küldését ismételni; éppen most volt nálam, és kijelenté, hogy pénze igen fogytán van; hol tanáland minket a pénz, nem tudhatjuk, mivel itteni mulatásunk a sereg hadjárásától tételeztetik föl.

Amint halljuk, Schlik – ki útjában rablásokat visz végbe, nevezetesen Sepsi mezővárost, mint az ottani előljáróság írja, maga jelenlétében hagyta fölprédáltatni – Tornáról Szendrő felé vonult. Ma ismét azt halljuk, hogy Jászó felé vonul; seregünk egy része Béla felé ismét a Szepesgre indult Götz elibe, de amint mondják, csak egy dandár.

Schlik a harmincadost minden pénzeivel magával vitte. Sóváron se jön annyi pénz be, hogy arra számolni lehetne; eszerént ha pénz nem küldetik a seregnek, mint Danielis mondja, azonnal fölakad a fizetés. Az ellenséggel egész sereg szökővények hagyták el Kassát; mondhatom, némely igenis ártatlanok, olyanok gróf Csáky Sándor⁶², b[ár]ó Horváth József, gróf Csáky Tivadar⁶³, aki ugyan schwarzgelb, mint a feketesárgaság, de többet nem vétett, mint hogy szép ezüstjét Schlik és népe előtt fityogtatta; és hogy megszökésök által személyöknek bizonyos nyomatékot adni igyekeztek.

Dessewffy Ferenc⁶⁴, a lelkes polgármester beteg, tartok tőle, hogy betegsége komoly lehet. 4 lovát a németek magokkal vitték. A rend- és szabadsághősök Lőcsén, itten polgárokat botoztattak. Boldogkón az osztatlan bútorokat és szereléseket magokban rejtő szekrényeket föltörték és irgalmatlanul gardélikodtak (*sic!*); ezt pedig Schlik arisztokratikus főhadiszállása tette.

tisztelő barátod
Luzsénszky Pál

Éppen most írok a vikáriusnak, hogy papjai által Schlik parancsára tett hirdetések hasonló ünnepéllyel érvénytelenítse.

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL OHB 1849: 2210.

18.

Kassa, 1849. február 12.

Luzsénszkyt és Ragályi kiáltványa Abaúj és az ezzel szomszédos vármegyék lakosságához

Seregeink vitézsége által Kassa és Eperjes városok ismét nemzeti lobogókkal díszeskednek. Fölszólítjuk ennél fogva a lakosságot, hogy vitézeinket szíves vendégszeretettel fogadják, és miután a közlekedés szabad, az említett két városok piacát természetvényeikkel ellássák.

Polgártársak! sokan közületek tapasztaltátok az ellenségnek színlett barátságát – az ártatlan sepsiek, s más helységek kirablása, a lőcsei és kassai polgárok méltatlanítása barátságos vonzalmuk tanúi. Hiszem, hogy most már senki sem lesz közületek, ki velünk együtt ne kiáltsa: Éljen a haza, éljen a szabadság!

Nyomtatvány. Másolatban közli: *Dr. Michel Potemra*: Politický zivot v Kosiciach v rokoch 1848–1900. Tematická bibliografia. I. Kosice, 1983. 138. o. (továbbiakban Potemra i. m.)

19.

Kassa, 1849. február 13.

Luzsénszky rendelete Szeben város bizottmányának és polgárságának

Vévén ezen rendeletemet, kötelességöknek esmerjék mindazon városi hivatalnokok, kik törvényes úton választatván, később az ellenség által erő-

hatalommal hivatalaiktól megfosztattak, törvényes állomásaikat ismét elfoglalni, és azokban működni; mivel azonban a képviselőház határozatánál fogva mindazok, kik az ellenségtől reájok ruházott hivataljaikat elfoglalták, és mint olyanok működtek, hívteleneknek nyilatkoztattak – ezek az említett határozatnál fogva hivatalviselésre képtelenek – ha tettüket nem igazolhatják – az ilyeneknek helyesítésére (*sic!*), nehogy a város adminisztrációja csökkenjen, Horváth Ágoston főbíró úr ezennel felhatalmatatik.

Örömmel használom ezen alkalmat Szeben város lakosait bebizonyított polgári hűségök- és hazájokhoz ragaszkodásokért megdicsérni és további kitűrésre buzdítani.

Másolat. MOL OHB 1849: 3280.

20.

Kassa, 1849. február 14.

Luzsénszky és Ragályi hirdetménye

Figyelmeztetés

Értésünkre esvén, hogy a városban az a hír szárnyal, mintha a se-regnél bankjegyek nyomattatnának, a kételkedők megnyugtatóására tudtára adjuk a közönségnek, hogy a főhadiszállásnak egy könyomdjája van, melyben a parancsok és más hirdetmények nyomatnak.

Nyomtatvány. Másolatát közli Poterma i. m. 140. o.

21.

Kassa, 1849. február 15.

Luzsénszky és Ragályi jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Amidőn szerencsénk van az ./ alatt Görgei tábornok úr mai napiparancsát⁶⁵ általküldeni, kötelességünknek ismerjük a Honvédelmi Bizottmánynak alázatosan jelenteni, hogy az ezen parancsra alkalmat nyújtó seregbeni változás abban rokonszenvre nem talált. Görgei, amint ma mondá, határozottan kijelenté, hogy a netalán ellenszegüendőket főbe lövetendi, de mindamellert több főbb tisztektől elégtelenség nyilatkozatot hallánk, hogy ezután a sereg lengyelekkel lész elárasztva, hogy a sereg

hősies manoeuvre után megszűnt egy sereg lenni, s több efféléket; melyeket, a dologról semmit nem gyanítván, a kedélyek előkészítésével előre nem enyhíthettünk (*sic!*). Annál is inkább tartjuk kötelességünknek most mindeneket megtenni, hogy az említett megelégtelenséget, amennyire lehet, csillapítsuk. Ezt másképpen nem eszközölhetvén, legcélszerűbbnek tartottuk mátul fogva naponként annyi főbb tiszt urakat ebédre magunkhoz hívni, amennyit lakom szűke fogadni enged. Ma Görgei tábornok is vendégünk volt, aki mindamellert, hogy igen illedelmesen és megadással nyilatkozott az említett tárgyban, a kormánytól megütődve látszik lenni.

Az előfogatokkal a nép erősen terhelhetik, annyival pedig inkább, minthogy az ellenség a magával vitt igen számos előfogatotak még el nem bocsájtotta. A több napokig a seregnél tartottakat kifüzetni, és elbocsájtásukat sürgetni földadatunknak tartván, szorgalmaztuk.

A nyugalmazott tiszteknek havi füzetései az ellenség által megszüntetvén, ezen urakat nem kis fogyatkozásba hozta; reményljük, hogy a kormány jóra hagyását elnyerendjük azoknak kielégítésével, valamint saját seregeink által okozott károknak becsü melletti megtérítésével. Sáros megyében több, Abaújban Nádasd helységben Soós Sándor n[e]mz[e]töri őrnagy⁶⁶ lakja egészen kiraboltatott. Ezekről a tábornokot tudósítottam és szigorú nyomozást kívántam.

A sóvári sópénztárban 1321 f[lorin]tnál jelenleg több nem tanálta-tik, amint azon hivatal // jelentése mutatja.

A kassai közalapítványi pénztárnok⁶⁷ .///. jelentése szerént a pénztár egészen ki van ürtve. Ugyanennek .////. jelentése szerént az ellenőrnek, Berzeviczynek⁶⁸ hűtlen eltávozása által az ellenőri állomás megüresedett, melyre bátrak vagyunk Gaált, mostani írnökot, aki e háborúban több hónapokig mint önkényes szolgált, és Herczegh pénztárnok úr által is pártoltatik, ajánlani.

Újházy László úrnak⁶⁹ az ellenséges altábornagy⁷⁰ parancsára elfoglalt jószágait a tulajdonosnak még vissza nem adathattuk, mivel jelenleg Sárosban magisztrátus nincsen, és a kincstári ügyvéd is az ellenséggel elment. Hogy mindamellert mégis törvényes elégtétel szolgáltatthasson Újházy főispán úrnak, meghagytuk VILLECZ kincstári felügyelő úrnak, hogy nekünk egy alkalmas egyént terjesszen elő, kit ideiglenesen nevezhetnénk ki kincstári ügyvédnek.

Eperjes városában a polgármester⁷¹ a pénztárral együtt megszök-vén, sok más tisztviselő is eltávozván, nehogy ottan is megszűnjön az adminisztráció; miért a megyében Boer főbíró⁷² helyettes polgármesterül neveztuk, és fölhatalmaztuk a szükséges hivatalokat alkalmas egyénnel helyesíteni (*sic!*). Eszerént rendelkezünk Szebenben is. Sáros megyében

jelenleg csak egy főbíró, Kókemezey Mihál, és egy esküdt, Keczer László kezeli az adminisztrációt.

Kassa városában bár vannak hűtlenek és schwarzgelbek is, a hangulat mégis megnyugtató, a várost általában a hívek közé számíthatjuk; hasonlóan Szebent és Bártfát is dicsérve említhetem. Nemkülönbén a kassai káptalant is, melynek tagjai előttünk megjelenvén, a haza eránti hűségüket nyilvánították.

Háborúnk folyamatjáról semmit sem írhatunk, mivel annak eredményeiről semmit se tudunk, Tornáról jött utasok jelenték, hogy ma Gömör felé nagy ágyúzást hallottak.

Luzsénszky s. k. tiszttáza. MOL OHB 1849: 3640.

22.

Kassa, 1849. február 15.

Luzsénszky levele Kossuth Lajosnak

Igen tisztelt Barátom!

Görgei, amint most fölmerül, csakugyan bírja a sereg szeretetét; nem látok más módot, mindenki elszállásozva lévén, a főtisztek kedélyeinek lecsillapítására, mint hogy vélők oly szorosán társalkodjunk, amint csak lehet; azt hiszem, jóváhagyásodat nyerendem azáltal, hogy ezen urakat magam körül seregítem, amit azelőtt is tettem volna, ha a körülmények engedték volna. Amint egy hiteles törzstisztől hallám, Görgei tegnap vévén a seregbeni változásról szóló levelet⁷³, azt Aulich ezredesnek nyújtá, aki azt elolvashván, ezen szavakkal nyújtá vissza: Ich diene der Sache, nicht den Formen⁷⁴. Egy kifejezés, mely Aulich ezredest dicséretesen jellemzi.

Több törzstisztektől főlshóllttatván, bátor vagyok Tęgedet ezek nevében kérni, méltóztass Görgeit altábornagynaknak kinevezni, ami ha rögtön megtörténne, kívánt eredményű lenne.

Görgei tábornok Mednyánszky volt stomfai lelkész⁷⁵, ki az ellenség elöl menekülvén fáráját⁷⁶ (?) elhagyta, mint főlelkész alkalmazta a seregben; alázatosan esedezik, hogy miután eddig kinevezést nem kapott, őtet kineveztetni kegyeskednél.

Kerekes György talán a legbuzgóbb kassai polgár, e seregnél gyógyszerész óhajtván lenni, oklevelét és ajánlóleveleit Nancso Georgievich országos rendőri igazgatónak adta által; eddig folyamodására semmi választ nem kapott; bátor vagyok ezen kitűnőleg lelkes és főleg ügyünk mellett szerzett érdemeiért buzgó hazafit kegyeidbe ajánlani.

Tornáról jött emberek ma azt rebesgetik, hogy igen sok foglyokat hoznak Szín felől. Onnan jövő honvédek is beszélék, de hitelesen mit se tudunk.⁷⁷

Pestről jött tudósításunk szerint Lipótvára megadta magát⁷⁸, az ellenséges seregek Szolnok felé vonulnak, Tömösváron már nem a császári, de rác zászló lobog; Jellacic és Windisch-Grätz között nagy a meghasonlás, annyira, hogy Szent-Iványi Vince⁷⁹, kivel tudósítóm szólott, a két vezér közötti háborúnak kiütésétől fél.

Bátor vagyok még az igen érdemes és fáradhatlan Waagner tüzérszázadost⁸⁰ is kegyeidbe ajánlani.

Szerencsém volt Néked megírni, hogy szerintem Sárosban a múlt-
ra amnesztiázni, jövendőre pedig kérhetlen (*sic!*) szigorúnak köllend lenni. Amnesztiába azonban mégsem foglalnám se Szirmay Istvánt⁸¹, se Hedryt⁸², de legkevésbé Péchy Imrét⁸³. Éppen oly szükségesnek tartottam volna ama Sáros megyei Berzevicz mellett fekvő helységet, melyben a lakosok által 19 Erneszt-gyalog⁸⁴ egy hadnaggal elfogattattak, példásan megbüntetni, azaz fölgyújtatni ha ezen borzasztó büntetés rögtön követte volna a gonosztényt, nagy hatású lehetett volna. Én ezt tenni akartam, kértem is e célra Görgeitől 40 legényt, de levelemre nem is válaszolt. Most már, több napok múlva, a fölégetés kegyetlenség volna és hatását vesztené.

Amint hallom, Eperjesre több, előlünk szaladók már megérkeztek; hallani, hogy igen szégyenlik ok nélküli szaladásukat.

tisztelő szolgáló

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL OHB 1849: 3588. Kivonata: MOL Vörös-ir. 299.

23.

Kassa, 1849. február 16.

Luzsénszky jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Február 16-ról Luzsénszky Pál kormánybiztos a Dembinski kinevezése miatt a Görgei seregében támadó kellemetlen mozgalmakra vonatkozólag így ír:

„A seregnél tegnap tapasztalt kedvetlenség ma is inkább nevedett, mint csökkent, annyira, hogy többen már kvietálásról beszélgettek. Görgei azonban, mint hitelesen tudom, a tiszteket erélyesen megfeddte, sőt, kijelentette, hogy irgalom nélkül agyonlövöti azt, ki ellenszegülni me-

részelve. Ma ismét többen voltak nálam ebéden, többek között Aulich és Gáspár ezredesek⁸⁵, kik egészen megnyugtattak. Piller nem egészen kedvem szerint nyilatkozott, Gijonnak (*sic!*) írtam, de válaszát meg nem vettem, de erről nem kételkedem.

Benyovszky sóvári ügyvéd hűtlenül megszökött.

Az ellenség embertelenségének újabb bizonyosságát adá azáltal, hogy lengyel származású gróf Ruskowski hadnagyot, ki a kassai szerencsétlen csatában⁸⁶ megsebesülve, elfogatott, a szó teljes értelmében meztelenségig mindenéből kifosztatott.

Tegnapelőtt Piller ezredes Szin helységet éjjel megtámadta, 64 vasast fogott el lovastól.

Pelsőc város lakosai egy ellenséges csapat közeledtére villára kaptak, s csakugyan megmenekültek az ellenséges megszállástól. Schlik mostani menetében mindenütt raboltat.

Sáros megyében a gonosz lelkűek a földnépet még azzal is ámitották, hogy zászlóinkon nem Mária, hanem Kossuth Lajos nevének képe van. Most már a föld népénél gyökerezni kezd azon vélemény, hogy a fiatal császár az öreg királyt meg akarja fosztani, koronájától, s hogy ez a háború oka.

Másolat. MOL Vörös-ir. 301.

24.

Kassa, 1849. február 16.

Luzsénszky levele Madarász Lászlóhoz, az Országos Rendőri és Posta Osztály vezetőjéhez

Tisztelt Barátom!

Bujanovics Eduárd Sáros megyei lakos Csehországba bizonyos Langet kassasszonyhoz, ki sokáig gyámsága alatt volt, kívánván utazni, megkért, adnék nékie úti levelet; nem érezvén magamat erre fölhatalmazottnak, megígértem néki kérését elődbe terjeszteni.⁸⁷

Azt mondják, hogy Kassáról egy vásárra vagy búcsúra menő szerkvonathoz hasonló volt Schlik elköltözködése; szentséges dolog, hogy jobbára olyanok szöttek, kik bízást itt is maradhattak volna, de vagy bizonyos nyomatékot kívántak adni személyeiknek, vagy talán Olomoutzban szökésüket érdemnek beszámíttatni. Ha ilyenek visszatérnek, mit tegyünk velük?

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL H 95. Országos Rendőri és Postaosztály iratai. 1849. 30. kútfő, 148. tétel.

25.

Kassa, 1849. február 17.

Luzsénszky fölhívása

A vadászrezednek fegyverre lévén szüksége, főszofttatnak (*sic!*) ezennel Kassa sz[abad] k[irályi] v[áros] lelkes lakosi, hogy golyó kartányait s egycsovó fegyvereit készpénz fizetés mellett az állodalom részére eladják. Lám Vilmos hadnagy úr⁸⁸, kinek szállása a Fekete Sason van, fogja a fegyvereket átálvenni és kifizetni.

Nyomtatvány. Másolatban közli Potemra i. m. 141. o.

26.

Miskolc, 1849. február 22.

Luzsénszky jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

A Honvédelmi Bizottmánynak febr[uár] 20-áról Görgei tábornok úrhoz küldött s vélünk közlött rendeletét volt szerencsénk venni⁸⁹. Reménylhető, hogy ezután óvatosabban fog a poggyász őriztetni. Bátor vagyok ez alkalommal a Honvédelmi Bizottmányt alázatosan figyelmeztetni azon körülményre, hogy az intendántúra eddig nem a fővezérségnél van közvetlen, ami talán némi félreértésekre adhat jövőben alkalmat; azon esetre tudniillik, ha seregeink egyesülve maradnak.

A Szepességen, vagyis inkább Mecenzófen⁹⁰ (*sic!*) készült szuronyokról szerencsém vagyon jelenteni, hogy Szemere k[ormány]b[iztos] úr fölszofttására én magam rendeltem azon félig kész szuronyok Debrecenbeni szállfttatását.

Kassáról vett tudósításom szerint az ellenség tegnap három óra tájban délután jött Kassára; alig lehet azon túlságos híreket, melyeket küldöttöm a bėjött dzsidások garázdálkodásokról beszél, főleg miután még itten is egészen elrémülve volt.

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL OHB 1849: 3313.

27.

Tiszafüred, 1849. március 1.
Luzsénszky jelentése Kossuth Lajosnak

Abban a reményben, hogy Elnök urat itten tisztelhetni leszen szerencsém, tegnap Kövesdről ide siettem parancsainak elfogadására. Főleg pedig, hogy az eránt vegyem rendeletét, mi föladatomban van ezután a seregnél ennek csatlakozása után ? ha tovább is rendeltetésem a seregnél maradni, Görgeinél vagy Dembinskinél tartózkodjak-é?

Szent ügyünk melletti buzgóságom nem engedi, hogy Elnök urat meg ne kérjem, méltóztasson Dembinski fővezér urat figyelmeztetni, hogy febr[uar] 27-én Guyon- és Kmety⁹¹-hadosztályok későn kapták parancsaikat; alkalmasint más eredménye lett volna ama csatának, ha ezek korábban érkezhettek; ezt megjelteni hazafiúi kötelességemnek tartom, ámbár egészen a katonai rendezkedéshez tartozik.

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL OHB 1849: 3564.

28.

Debrecen, 1849. március 12.
Luzsénszky jelentése az Országos Honvédelmi Bizottmánynak

Február hó 23-tól kelt tisztelt rendeletére szerencsém van jelenteni, hogy Hoffer János önkénytes hadnagy⁹² vezénylete alatt küldött foglyok Görgei tábornok úrnak fölszólítására szállítottak el, s amennyiben azok nem az én rendeletemre fogattak el, az illető irományok megküldését a hadbírótság által véltem eszközölve lenni. Amit magam igazolására alázatosan bejelenteni kötelességemnek tartottam.

Luzsénszky s. k. tisztázata. MOL OHB 1849: 4376.

JEGYZETEK

1. Ld. erre Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM) XIII. kötet. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. Sajtó alá rendezte *Baria István* (Budapest 1952), 22., 447., 552., 560. és 882. KLÖM XIV. k. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén II. S. a. r. *Baria István* (Budapest 1953) 120–123. *Baria István*, Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiűrtése. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban: HK) 1955. 2. sz. 93.
2. *Daniel Rapan*, Slovenské povstanie roku 1848–49. 5 kötetből, ezen belül összesen 13 alkötetből álló gyűjtemény. A Luzaenszky és Ragályi működésének időszakára vonatkozó kötet a III/1–3. (Bratislava 1956, 1954, 1958)
3. Csány László (1790–1849), a zalai reformellenzék tagja, 1848-ban dunántúli, 1849-ben erdélyi teljhatalmú országos biztos, majd a Szemere-kormány közlekedésügyi minisztere. A szabadságharc leverése után 1849. október 10-én kivégzik.
4. Racidula, alias Beck Vilma (vagy Wilhelmine von Beck) (1800 k.–1851), állítólagos bárónő, aki a szabadságharc idején többször teljesített kémszolgálatot a magyar hadsereg részére. Tökéletesen megbízhatatlan emlékiratokat írt működéséről.
5. Motesiczky István (1802-?), Trencsén megyei birtokos, 1848. december végén Kossuth egy fegyvercsempészési vállalkozás vezetőjévé nevezi ki.
6. József Woroniecki herceget (1828?–1885)
7. A Motesiczky István, Adolf Thunes százados és József Woroniecki által kidolgozott regényes fegyverszerzési vállalkozásról van szó. Ennek történetére ld. KLÖM XIII. 891. és 913., KLÖM XIV. 487. KLÖM XV. 228. és 516–17. ill. *Ábrányi Kornél*, Egy expedíció története 1849-ben. In: *Életemből és emlékeimből*. (Budapest 1897) 24–54. Motesiczky erre vonatkozó jelentéseit lá. MOL H 2. OHB-iratok. 1849: 451. és 2221. ill. Kossuth Polizei Akten 570. és 592.
8. Lázár György, gróf (1807–1861), cs. kir. százados, honvéd tábornok, hadosztályparancsnok, 1849 januárjában kilép. Várfogságot szenved. – Ebben az időben a feldunai hadtest Duna-balparti oszlopának parancsnoka volt.
9. Inkey János (1825–1915), a 7. zászlóalj főhadnagya, majd százados a 15. zászlóaljnál. – Csány december 16-án küldte Inkeyt futárként a december 14-én Nagyszombatnál vereséget szenvedett Guyon-dandárhoz.
10. Sárközy József (1802–1867), képviselő, komáromi kormánybiztos, nem követi a parlamentet Debrecenbe.
11. Schmidegg Kálmán, gróf (1827–1855), Csány László nevelt fia, honvéd huszár százados, emigrál.
12. Mészáros Lázár (1796–1858), cs. kir. ezredes, honvéd altábornagy, a Batthyány-kormány hadügyminisztere, a szabadságharcban több alkalommal seregpáncsnok, emigrál. – Mészáros december közepétől 1849. január közepéig a felső-tiszai hadtest parancsnoka volt. Az itt említett két századnyi önkéntes 1849. január 5-én hagyta el Görgei táborát, és január 11-én érkezett Miskolcra.
13. Lukács Sándor (1822–1854), ügyvéd, a márciusi ifjak egyike, ekkor Győr képviselője és kormánybiztos, majd a honvédsereg felszerelési kormánybiztos. Emigrál.
14. Danielis János (1800–1861), honvéd ezredes, 1848 novemberétől a feldunai hadtest, 1849 márciusától a főszereg főhadbiztos. Emigrál.
15. Az előző jegyzetben említett Danielis János
16. Valószínűleg valamilyen veséltelenségéről, vagy egyéb kiválasztási zavarról van szó.
17. Halassy Ede, Komárom megyei alispán, kormánybiztos és képviselő, 1849 januárjában jelentkezik Windisch-Grätznel.

18. Frideczky Lajos nógrádi képviselőt és Roth Sándor századost
19. Uhlan, tehát ulánus, dzsidás lovas a cs. kir. I. Civalart dzsidásrezdből.
20. Horváth Eleket
21. Tollhiba, helyesen jelentőségére
22. Húgyag
23. Aulich Lajos (1793–1849), cs. kir. alezredes, honvéd tábornok, az aradi vértanúk egyike. – Aulich ekkor Görgői feldunai hadtestében az egyik hadosztály parancsnoka volt. Az említett ütközet január 17-én volt Körmöcbánya mellett.
24. Götz, Christian (1783–1849), cs. kir. vezérőrnagy, hadosztályparancsnok, az 1849. április 10-i váci csatában halálos sebet kap.
25. Károly Albert (1798–1849), szárd király.
26. Amelyet az 1848. július 23–25-i custozzai veresége és a cs. kir. csapatok sikeres támadása után 1848. augusztus 14-én kötött. A hír egyébként téves volt.
27. Rózsahegy
28. Guyon, Richard, esquire (1813–1856), kilépett cs. kir. főhadnagy, a szabadságharcban honvéd tábornok, emigrál. – Guyon ekkor Görgői feldunai hadtestében az egyik hadosztály parancsnoka volt.
29. Piller János (1811–1879), cs. kir. alszázados, honvéd ezredes, a feldunai hadtest hadosztályparancsnoka, februárban visszavonul a harctéri szolgálattól.
30. A cs. kir. 5. vérteszrezdből
31. Szent-Iványi Károly (1802–1877), Gömör vármegye főispánja, 1849 májusától erdélyi teljhatalmú országos biztos.
32. Gömöry János, a pohorellai vasgyár igazgatója, vaskereskedő
33. Ludvigh János (1812–1870), Igló képviselője, szepesi kormánybiztos, majd a feldunai hadsereg főkormánybiztos. Emigrál. Ludvighot 1849. január 20. körül Görgői küldte futárként Kossuth-hoz, s Ludvigh január 24-én érkezett Debrecenbe. Innen tért vissza január 31-én Görgöihez.
34. Beniczky Lajos (1813–1868), bányavidéki kormánybiztos, honvéd alezredes. Várfogságot szenved. 1868-ban máig tisztázatlan körülmények között meggyilkolják. – Beniczky ekkor egy kis különítmény parancsnokaként szolgált a feldunai hadtestben. Január 20-án küldött jelentése január 24-én érkezett Debrecenbe, s Kossuth ekkor küldött neki 20 000 pengőforintot. Ld. KLÖM XIV. 212–214.
35. Frideczky Lajos (1817–1903), Nógrád megyei képviselő, 1849 januárjában a feldunai hadtest Görgői által kinevezett felszerelési biztos.
36. Schlik, Franz, gróf (1798–1862), cs. kir. altábornagy, hadtest parancsnok, kb. 8000 főnyi hadtestével ekkor Eperjes, Kassa és Tokaj között operál.
37. Ha Isten nem védi meg a várost, hiába virraszt, aki azt őrzi.
38. Hans Sachs, a nürnbergi mesterdalnokok legfhresebbike
39. Ti, hogy a feldunai hadtest függetlenedni akart volna az OHB- tól.
40. Görgöit dél felől Csorich hadteste, Turóc megyéből Götz hadosztálya fenyegette; Kasánál Schlik állott, Miskolcnál pedig a Windisch-Grätz által Schlik segítségére küldött Schulzig- hadosztály. Ez utóbbiról Görgői nem nagyon tudhatott.
41. Schwarzenberg Edmund zu, herceg (1803–1873), cs. kir. altábornagy, hadosztály-, majd hadtestparancsnok. – Schwarzenberg ekkor a tartalékhadtest egyik hadosztályparancsnoka volt.
42. Kossuth írt ugyan 1849. január 13-án egy levelet Görgöinek (KLÖM XIV. 120–121.), de itt valószínűleg nem erről, hanem egy Kossuth által később írott magánlevélről van szó.
43. Ordonánc, parancsörtiszt

44. Sréter Lajos (1811–1875), cs. kir. főszázados, honvéd alezredes, emigrál. – Sréter 1849. január 21-én a szélaknai vesztes csatában olyan súlyosan megsebesült, hogy jobb karját amputálni kellett.
45. Helyesen: Simon András (1795–1849), cs. kir. főszázados, dandárparancsnok a feldunai hadtestben. Szélütésben hal meg.
46. Hadoszlopot
47. Cornidesz Lajos (1812–1883), Gölnic polgármestere, 1849-ben őrnagy, a szepesi gerilla vadászcsapat parancsnoka. Emigrál. – Cornidesznek igen komoly szerepe volt a branyiszközi hágó 1849. február 5-i bevételében.
48. Bányamérnök-hallgató
49. Trangous Lajos (1785–1855), vasgyáros, a pénzügyminisztérium bányászati osztályának igazgatója.
50. A két új zászlóalj a 62. nógrádi honvédszászlóalj és a 124. (2. beszercei) zászlóalj volt. A győzelem azonban főként a 33. zászlóalj érdeme volt.
51. Csányi 1849. január 27-én nevezte ki Kossuth Erdélyi teljhatalmú országos biztosává. ld. KLÖM XIV. 248–252.
52. Valószínűleg Székely Gábor (1807–1849), a cs. kir. 60. gyalogezred 1. zászlóaljának ideiglenes parancsnoka.
53. Eleinte
54. Rakétavető
55. Bayer József Ágost (1821–1864), kilépett cs. kir. hadnagy, honvéd ezredes. Görgei vezérkari főnöke, várfogságot szenved.
56. Ld. a 11. iratot.
57. Kükemezey Mihály, 1846-tól Sáros megye főszolgabírója.
58. Szemere Bertalan (1812–1869), a Batthyány-kormány belügyminisztere, az OHB tagja, 1848. december közepétől felső-magyarországi teljhatalmú országos biztos, májustól miniszterelnök és belügyminiszter. Emigrál. – Szemere említett február 8-i rendeletét ld. MOL OHB 1849: 1897. és 2150. Közli: *Szemere Bertalan*, Politikai jellemrajzok – Okmánytár. Sajtó alá rendezte *Hernann Róbert és Pelyach István* (Budapest 1990)376.
59. Bárczay László (1794–1883), 1848–49 fordulóján Borsod vármegye Schlik által kinevezett alispánja, 1849 februárjában magyar fogságba esik.
60. Az említett Bárczay László és Sütő Mihály
61. Jakabfalvy András (1804–1859), Abaúj megyei alispán, 1849 februárjában Szemere egy kétértelmű hirdetménye miatt leváltja.
62. Csáky Sándor, gróf (1780–1850), cs. kir. kamarás.
63. Csáky Tivadar, gróf (1798–1855), Szepes megye örökös főispánja.
64. Dessewffy Ferenc, Lőcse polgármestere.
65. Görgei 1849. február 14-i napiparancsáról van szó, amelyben a tábornok tudatta a feldunai hadtesttel, hogy a hadügyminisztérium a feldunai hadtestet „magyar királyi 16. hadosztály névvel Dembinski altábornagy fővezérlete alá helyezi”. A napiparancsot legutóbb közölte *Görgey Artúr*, Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. S. a. r. *Katona Tamás* (Budapest 1988) I. k. 348.
66. Soós Sándor (1804–1879), kilépett cs. kir. főhadnagy, Kassa város nemzetőr őrnagya, 1849 májusában leköszön.
67. Herczegh János
68. Berzeviczy Miksa
69. Újházy László (1795–1870), Sáros megyei főispán, a Radical Párt elnöke, 1848-ban pozsonyi, 1849-ben komáromi kormánybiztos. Emigrál.
70. Franz Schlik
71. Podhorányi Károly

72. Boer v. Beőr Mihály
73. Mészáros Lázár 1849. február 12-i rendeletét magyar fordításban közli Nagy László–Rohonyi Gábor–Tóth Gyula, Szemelvények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. II. k. 142–143.
74. Az ügyet szolgálom és nem a formákat.
75. Mednyánszky Cézár, báró (1824–1857), a szabadságharcban tábori lelkész, majd a hadügyminisztérium tábori lelkeszeti osztályának főnöke. Emigrál.
76. A szövegben ez a szó olvasható, valószínűleg tollhiba, „járása” (?) helyett.
77. Pilller János hadosztálya 1849. február 13-án Szén közlésénél rajtaütött Schlik utóvédjén.
78. 1849. február 2-án.
79. Szent-Ivány Vince (1811–1868), cs. kir. kamarás, helytartótanácsi tanácsos. 1849 elejétől a magyar ügyek titkos bizottságának tagja, augusztustól a pest-budai kerület cs. kir. főbiztosa.
80. Waagner, Gustaw Wenzel (1813-?), honvéd őrnagy, ütegparancsnok, a felső-tiszai hadtest felszerelési igazgatója, majd a salétromgyártás országos főfelügyelője. Emigrál.
81. Szirmay István, gróf (1794–1857), cs. kir. őrnagy, szabads csapatot szervez a cs. kir. csapatok oldalán.
82. Hedry Ernő (1816–1896), Sáros megye Schlik által kinevezett cs. kir. biztosa.
83. Péchy Imre (1789–1864), udvari tanácsos, a XVI szepesi város Schlik által kinevezett cs. kir. biztosa, 1849 májusától hadseregbiztos Schlik mellett, majd a lőcsei kerület cs. kir. biztosa.
84. A 48. (Ernő) gyalogezred 3. zászlóaljának katonáit.
85. Gáspár András (1804–1884), cs. kir. huszárcapitány, a szabadságharcban honvéd tábornok, a VII. hadtest parancsnoka. Várfogságot szenved. – Gáspár ekkor a VII. hadtest egyik hadosztályának parancsnoka volt.
86. 1849. január 4-én a Mészáros Lázár vezette felső-tiszai hadtest Kassa mellett súlyos vereséget szenvedett Schlik csapataitól.
87. Madarász válasza a következő volt: „Kedves barátom! Február 16-án írt leveledre Bujanovics Eduárdnak azonnal ki fog adatni az útlevel, mihelyt a Te ajánlatodhoz a kellő személyes leírás is mellékelve leend, miért is szíveskedj e híját (sic!) kipótoltatni”.
88. Lám Vilmos (1825 – ?), ügyvéd, honvéd főhadnagy, besorozzák.
89. A Görgeinek szóló rendeletet ld. KLÖM XIV. 495–497.
90. Mecenzéfen
91. Kmety György (1813–1865), cs. kir. főhadnagy, a szabadságharcban honvéd tábornok, hadosztályparancsnok. Emigrál.
92. Hoffer János. A zemplén-gömöri önkéntes mozgó nemzetőrszázlój, majd a zempléni védseregi osztály hadnagya. Az általa kísért foglyokat Görgei Liptószentmiklóson vette őrizetbe, pánszláv agitáció miatt.

Regierungskommissare im Lager von Grögei II. (Die Tätigkeit von Pál Luzsénszky und Ferdinánd Ragályi)

Die hier veröffentlichte Urkundensammlung umfasst eine etwas längere Periode, als der Aufsatz über die Tätigkeit von Luzsénszky und Ragályi als Regierungskommissare. Es lässt sich damit erklären, dass Luzsénszky schon im Herbst und im Winter des Jahres 1848 als Kommissar im Lager der Oberdonauarmee (später Armeekorps) tätig war. Ende Dezember 1848 wurde er aber als Regierungskommissar zur am linken Ufer der Donau befindlichen Kolonne des Oberdonauarmeeekorps geschickt. Luzsénszky kannte also einen Teil des Oberdonauarmeeekorps sehr gut, wahrscheinlich auch deshalb ernannten gerade ihn Kossuth und das Landesverteidigungskomitee zum einen Regierungskommissar des Oberdonauarmeeekorps. Wahrscheinlich László Csány selbst, der frühere Regierungskommissar des Armeekorps und ein guter Freund von Luzsénszky, befürwortete diese Vorstellung.

Um die Kontinuität der zweimaligen regierungskommissarischen Tätigkeit von Pál Luzsénszky zu veranschaulichen, brachten wir ganz am Anfang unseres Archivs auch diejenigen Berichte und Briefe von Luzsénszky, die er zu dieser Zeit an Kossuth und Csányi gerichtet hatte. Einer von diesen wurde schon von V. Waldapfel, Eszter, im zweiten Band ihrer Arbeit unter dem Titel „A forradalom és szabadságharc levelestára“ publiziert, der Vollständigkeit halber bringen wir auch diesen Brief.

In der zweiten Teil der Urkundensammlung, wo sich Archivalien über die Tätigkeit von Luzsénszky und Ragályi aus der Zeit zwischen dem Januar und dem März 1849 befinden, veröffentlichen wir alle für uns bekannten Berichte und Kundmachungen beider Regierungskommissare; die deutschsprachigen sowohl original, als auch ins Ungarische übersetzt.

A honfoglalás és a magyar állam létrejöttének időszakát ábrázoló grafikák a Magyar Történelmi Képcsarnokban

A Történelmi Képcsarnok grafikai gyűjteményének jelentős részét képezik a történelmi események ábrázolásai. Ezek a grafikák szerzőiket, keletkezési idejüket, stílusukat, technikájukat tekintve nagyon sokfélék. Közülük most elsősorban csak a 19. század második felében keletkezett művek egy csoportjával szeretnék foglalkozni.

Legjellemzőbb közös vonásuk az, hogy a műfajon – a történelmi eseményábrázoláson – belül a témájuk – tágabban értelmezve – azonos, illetve hasonló. Vagyis mindegyik a magyar történelemnek azzal a rövid korai periódusával foglalkozik, amely a törzseknek az őshazából való kivándorlásától a magyar állam létrejöttéig tart. Részletesebben felsorolva, a grafikák egy része az őshaza elhagyásával, a kalandozások egyes epizódjaival, illetve magával az egy jelenetben megfogalmazott honfoglalással foglalkozik. Népszerű, gyakran bemutatott téma Árpád pajzsra emeltetése. Ezt az együttest kiegészíti egy-egy időrendben korábbi és későbbi témakör: a hun-magyar mondanakör Attilával kapcsolatos eseményei és mintegy a honfoglalás betetőzéseként, egy folyamat végső aktusaként első királyunk, Szt. István koronázása, s az ehhez szükséges megkeresztelése, még korábbi, pogány néven, Vajkként.

Ezek a grafikák a 19. század második felében keletkeztek, szerzőik nem a korszak legkiválóbb magyar művészei (vagy ha igen, akkor azok eredeti olajfestményeinek ezek csupán másolatai), tehát a művek nem elsősorban esztétikai értékük miatt fontosak, inkább kulturtörténeti jelentőségük. Egyrészt a tájékoztatás, ismeretterjesztés céljait szolgálták (például egy-egy népszerű folyóirat mű mellékleteként), másrészt van olyan is közöttük, amelyik kimondottan oktatásban használatos együttes részeként keletkezett. Több darab alkot sorozatot, ami a korszakban népszerű megoldás volt, s van olyan is közöttük, ahol a sokszorosított grafikai album-lapoknak megvan a ceruzarajz előzménye.

Miért volt ez a témakör a korszakban népszerű és gyakran ábrázolt? Már a század első felében fölerősödött az érdeklődés a nemzeti múlt iránt. Ennek jelei nemcsak a képzőművészetek terén mutatkoztak meg, hanem az irodalomban és a történettudományban is. Az előbbiben két művet érdemes témánk szempontjából kiemelni: az egyik a festő Kiss Bálint apjának műve, mely Magyar Régiségek címmel 1839-ben jelent meg Pesten, a másik pedig Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája (Pest, 1854)¹. A történettudomány és a régészet pedig a század egész folyamán egyre nagyobb érdeklődéssel fordult a magyar nép történetének legkorábbi időszakára, illetve annak tárgyi emlékei felé.² Ennek az érdeklődésnek a természete némileg megváltozott a század második felében. A tárgyalandó művek olyan időponthoz állnak közel, mely a nemzeti múlttal való foglalkozást a hivatalos művészet számára kötelezővé tette; ez pedig a millenium volt. Ily módon a közönség érdeklődése is olyan mértékű volt, hogy például a század második felében nemcsak az egyre nagyobb számban megjelenő folyóiratok közölték rendszeresen a felsorolt témakörökbe tartozó műlapokat, litográfia, esetleg fametszet-illusztrációkat, hanem több önálló sorozat is megjelenhetett. Erre jó példa Johann Peter Nepomuk Geiger híres sorozata, a „Magyar és Erdélyország története rajzolatokban”, mely 1842–44-ben jelent meg, de a Vasárnapi Újság, a Magyarország s a Nagyvilág későbbi fametszet változatban újra közli az egyes illusztrációkat.

A Történelmi Képcsarnok ezen grafikáit végigtekintve elsőként egy sorozattal kell foglalkoznunk, mely az őshaza elhagyásától Szent István megkoronázásáig mutat be jeleneteket. Az alkotója Franz Kollarz, aki cseh származású, és bécsi akadémiai tanulmányai után ugyanebben a városban működik. Nemcsak, sőt nem elsősorban Magyarországon dolgozott, főként osztrák és német folyóiratok és könyvek illusztrátoraként ismert. Időben legkorábbi műve sorozatának „A magyarok elhagyják az őshazát” című fametszete.³ A Történelmi Album-Lapok címet viselő együttes hat darabja található meg a Történelmi Képcsarnok gyűjteményében, hogy eredetileg ennél több készült-e, kérdéses. megvan több is a ceruzarajzok közül, melyek a fametszetekhez készültek.

Az őshaza elhagyásának jelenete a korabeli polgárság elképzelései szerint jelenik meg: inkább egy biedermeier népiéletkép, mint történelmi eseményábrázolás. A háttérben jobbra dombos táj látható, kis kunyhóval, emberek sorával, balra laposabb, erdős síkság. Középen lovon ülő, tollas süvegű, bajuszos vitézek, egy előttük áll, kitért kezével a háttér kunyhója felé mutatva, feleségétől, gyermekétől és kutyájától körülveve. Baloldalt egy hasonló csoport, szerszámokat tartva állatokat terel. Jobbszáron két szakállas öreg; egyikük a földet csókolja, a másik botjára támaszkodva fi-

gyeli. A ceruzarajz kompozíciója csak apróbb részletekben tér el a fametszetétől.⁴

A sorozat következő darabjának címe „A magyarok kalandozása Németországban”.⁵ A szerző 954-et jelöli meg az esemény dátumaként. A háttérben középkori vár tornya – jellemző, hogy Kollarz egyik fametszetén sem ügyelt a korhűségre, ellentétben például Geigerrel, akinél ez mindig nagyon fontos volt. Az előtér nyitott faépületében két vitéz áll, emberek sokasága áll előttük, gyerekek is és körben ismét a magyar harcosok tűnnek föl. Kollarz előszeretettel ábrázolta a magyarokat tollas süvegben, nagy bajusszal – ez a típus fordul elő összes itt említett művén. Ez a jelenet meglehetősen jellegtelen, ha nem ismernénk a címét, ismét inkább népi életképnek vélhetnénk.⁶

A Történeti Album-Lapok harmadik darabja a magyarok Augsburgból való visszatérését ábrázolja.⁷ A felirata szerint ez „A magyarok visszatérte az Augsburgi győzelemből 910-ben”. Hátul a szikla tetejére épült égő várost láthatjuk, jellegzetes építészeti részlet a gótikus fiatornyos várkapu és a hasonló stílusú templom.⁸ Az előtérben balra a magyar lovasok jelennek meg, előttük összekötözött rabok gyalognak, a mögöttük lévő erdőben öregek és nők bújkálnak, menekülnek. Az előtérben jobbra sebesültek hevernek.

A sorozat következő darabja a magyar történelem egy nevezetes személyiségének hőstettét mutatja be: Botondot, amint „megmutatja karja erejét Konstantinápoly kapuján”.⁹ A kelet-római birodalom fővárosának képe nem mutat jellegzetességeket; a háttér kapuja, a bástyák és erődítések bárhol lehetnének, egyedül a háttér kupolás temploma jelent némi utalást a helyszínre. A kapuban a császár és kísérete, előttük áll Botond, fejszével a kezében, a háttérben harcosok seregei. A kompozíció inkább reprezentatívítást, ünnepélyességet sugároz, hiányzik belőle a jelenet drámaisága.¹⁰

Az ötödik album-lap témája – Adalbert püspök Magyarországra jön a keresztény hitet prédikálni – szokatlannak tűnhet a többi ábrázolás között, bár meglehetősen didaktikusan és egyértelműen politikai célt szolgál, a sorozatnak olyan gondolatmenetet adva, mely szerint a kereszténység fölvétele az államalapítás feltétele volt – ez utóbbinak illusztrálása az utolsó darab, a Szent István koronázása. A püspök a kompozíció középpontjában áll, papi ornátusban, kezében kereszt, jobbával az égre mutat. A háttér tája hegyes folyóvölgy, a sziklán gótikus várkastéllyal. A közvetlen helyszínt jelentő erdőben Adalbertet emberek veszik körül, közöttük nők és gyermekek is ülnek vagy állnak.¹¹

Az utolsó fametszet a Szent István koronázása. A jelenetnek nagyon sok ábrázolása ismeretes; Kollarzé a hagyományosan kialakult iko-

nográfiai típust követi. A színhely ennek megfelelően román kori templom belseje, a jobb szélen térdel Szent István, az öreg püspök éppen a fejére helyezi a koronát. Mögötte papok és nemesek, jobbra az előtérben térdelő nők, balra főurak és gyerekek. A háttérben a karzaton a királyné és kísérete látható.

Kollarz sorozata kompozícióját és stílusát tekintve a leghagyományosabb. Az előbbi általában a főszerelőt a középpontban helyezi el, és szívesen alkalmaz egymással kapcsolatban nem lévő csoportokat. Ezeket a táj köti össze, mely hangsúlyozottan inkább az északi vidékre jellemző – az első kép kivételével. A stílus aprólékos részletekre kiterjedő pontossága jól megfelel a fametszet technikájának. Művészi tekintetben semmiféle különleges eredményt nem mutat a sorozat, de nem is ez volt a célja, hanem az, hogy a „Magyarország és a Nagyvilág” olvasóinak figyelmét és érdeklődését a korszak és a témák iránt fölkeltsse, vagy inkább kielégítse és ébren tartsa.

A hun-magyar mondakör Attila-jeleneteinek forrásai Ipolyi Arnold Magyar Mythológiája, valamint Arany János Buda halála című eposza, amely része a Csaba trilógiának.¹² Az eposzhoz készült illusztráció a Buda halála című műlap, Weber Henrik litográfiája.¹³ A jelenet alatt a XII. ének utolsó sorai olvashatóak, melyek szerint Attila tette királyságának hanyatlását indította el. A háttér várfalai előtt áll kivont karddal Attila. Fején csúcsos süveg koronával, balján pajzs, keleties öltözékét lábvért egészíti ki. A földön fekszik testvérének, Budának holtteste, akit felesége, Gyöngyvér égneke emelt kezekkel sirat. Jobboldalt a rémült embercsoport látható.

Híres és közkedvelt, sokat másolt kompozíció a Than Mór által megfestett Attila lakomája.¹⁴ Több olajvázlat készült az egykori Vigadóban lévő falképhez, a Történelmi Képcsatnok tulajdonában lévő akvarell korai, 1846-os, de a kompozíció lényege változatlan maradt az összes művön.¹⁵

Az Ország Tükrének 1865-ös műmelléklete az Orlai Petrics Soma által festett és Barabás Miklós által litografált „Attila az összeesküvő Vigilt vallatja” című kompozíció.¹⁶ Az ilyen daraboknál jellemző hosszú címet visel a kőrajz, mely egyben szinte el is meséli a jelenetet. Oszlopos termet láthatunk, hátul kapuval, elől lépcsők vezetnek Attila trónusához. Ő maga, páncélinget, fölötte palástot visel, a fején korona. Előtte térdel Vigil, fiát átölelve, lábainál nyitott láda szétszóródott tárgyakkal. A fiút egy ember a vállánál fogja, egy másik a kezét markolja és a levegőbe emelt tőrrel lesujtani készül rá. Attila balján két férfi figyeli az eseményeket, maga az uralkodó pedig előrehajolva kinyújtott kezével vádlón Vigilre mutat. A háttérben csuklyás, szakállas alak áll a kapu előtt. A litográ-

fiának mind kompozíciója, mind pedig stílusa a Geiger által megteremtett típus követi. Ő ugyan ezt a témát nem ábrázolta sorozatában, de hasonló helyzetet mutat be például a „Béla választ korona és kard között” című képen.¹⁷

Lotz Károly után Marastoni József litográfiája az „Attila nászéje” címet viseli, ami a köztudatban Attila halálát jelenti.¹⁸ A baldachinos ágy magas párnáin fekszik a meztelen felsőtestű uralkodó, hátrahanyatló fejjel. Mellette a kibomlott hosszú hajú felesége, ijedten a fejét fogva. A sötét szobát sejtelmesen világítja meg a háttérben álló háromkarú lámpás.

Az Attilával foglalkozó művek közös jellemvonása a kevés alakos, nyugodt, szimmetrikus elrendezésű kompozíció; a jelenetek valamilyen épület, építmény zárt belső terében játszódnak – ellentétben Kollarz sorozatának nagy tömegeket megmozgató komponálásmódjával, az események tájban való elhelyezésével. Míg az előbbieket egy kiemelkedő uralkodó személyiséggel kapcsolatban mutatnak be történelmi eseményeket, az utóbbiaknál a tömegek megjelenítése hatásosabb.

A grafikák következő csoportjának a honfoglalás, valamint az ezzel kapcsolatos események (elsősorban Árpád vezérré választása) a témái.

Than Mór festménye után készült a Történelmi Képcsarnok nevet viselő sorozat második lapja, egy ritkán ábrázolt jelenet: Álmos Munkács alatt.¹⁹ A litográfia témája tulajdonképpen a magyaroknak „az ország határaihoz való érkezése”, amint ez Than egy későbbi olajképének is címe lett.²⁰ A tájháttér jobboldalt sziklafal fákkal, balra a völgyben sátozó tábor tűnik elő fegyverekkel. A középpontban Álmost láthatjuk, mögötte kétoldalt a magyar törzsek vezérei, zászlókat és buzogányukat az égnek emelve. Álmos előtt térdel a korabeli színpadi jelenetek jelmezének megfelelő öltözékben – párducbőrös kacagányban, fején süveggel – Árpád, és egy kardot vesz át. Előtte a földön jogar és pajzs fekszik. Jobbszélen két szakállas, süveges öreg, kivont karddal; az egyik sziklán áldozati tűz ég, a háttérben felvirágzott fehér ló áll.

Ez utóbbi a főszereplője Josef Wiesner vízfestményének, melynek a „Fehér ló monda” a címe.²¹ Az előtérben lejátszódó jelenet szinte eltörpül a tájháttér aránytalanul kiemelt jelentőségéhez viszonyítva. A hegyek között kanyargó folyó balpartján a sziklákön vár látható (az épület leginkább Pozsony korabeli ábrázolásaira hasonlít). Az előtérben jobbra klasszicizáló épület-előcsarnok, közepén a fehér lovat magyar zászlót vivő vitézek vezetik az oszlopcsarnokból kilépő uralkodó elé, akit kísérete vesz körül. Ez a mű inkább csak témája miatt került ebbe a csoportba, a műfaj – vízfestmény –, s a stílus is eltérő a többiétől. Ez esetben nem a

sokszorosított grafikák elsődlegesen illusztrációs szándéka jelenik meg, hanem egy korábbi időszak történelmi eseményábrázolása.

Kaiser Eduard és Vízkeleti Béla litográfiája a fölirata szerint „A hét magyar vezér megjelenését” mutatja be a pusztaszeri nemzetgyűlésre.²² Ezt a jelenetet később a 19. századi magyar festészet olyan nagysága ábrázolta, mint Székely Bertalan, a kecskeméti városháza falképén. E falkép egyszerű monumentalitásához képest a litográfia egy korabeli színpadi jelenet megjelenítésének tetszik. Ennek oka a viseletek jelmez-szerűsége (leginkább a germán mítoszok korabeli ábrázolásain előforduló öltözékekre hasonlítanak), a sok színpadias kellék (as kőoltár, a kehely, a zászlók, a hangszerek) díszleteiként szolgál. A szereplők merev beállítása is ezt a hatást erősíti. A domb tetején áll a kőoltár kehellyel, a lejtőn félkörívben helyezkednek el a vezérek.

Szerelmey Miklósnak „A magyarok bejövetele” című színes litográfiája egészen különleges változata a témakör ábrázolásainak.²³ Amint a magyar és német nyelvű fölirat is elárulja, a Képes Krónika 1358-as miniatúrájának másolatát szándékozta a szerző elkészíteni. Ez persze nem teljesen pontos, a kép két oldalán ülő és álló alakok, magyar vitézek láthatóak, jobbra hátulnézetben is. Szerelmey nem képzőművészként indult pályáján, mérnökkari tisztként Itáliában dolgozott, majd különböző földrészekben való barangolások után Pesten letelepedve könyomdat nyit. sokat foglalkoztatták a magyar történelem eseményei, ennek egyik jele a „Magyar hajdan és jelen” című albuma. Ez a szokatlan elképzelés – középkori miniatúra litográfiai műlapként való lemásolása – is ilyen irányú érdeklődésének eredménye. Az illusztráció itt áttételes: egy középkori ábrázolás illusztrálása.

A „Honfoglalás” című litográfia csak egy darabja J. P. N. Geiger sorozatának.²⁴ Geiger képei – elsősorban kompozíció és ikonográfia tekintetében – mintaként szolgáltak sok későbbi festmény és grafika számára. Az egyes darabok témái is kedveltekké váltak, és a század folyamán ezek maradtak a legnépszerűbb történelmi ábrázolás témák. A képleírások és magyarázatok, melyek az album részei voltak, későbbi sorozatoknál is megjelennek, hangsúlyozva szöveg és kép, irodalom és képzőművészet szoros kapcsolatát.

Ennek a litográfiának a pontos címe: „Árpád birtokába veszi a’ magyar földet”. A háttérben sátoortábor, a középső sátor előtt áll Árpád, kétoldalt pedig vitézei. A fehér ló mondában leírt esemény játszódik le: a föld birtokbavételének jelképe a korszó víz és az edényben lévő föld; ha a föld és a víz a magyaroké, akkor minden az övék, amint a monda is leírja.

Egy másik Honfoglalás címet viselő litográfia mestere Vinzenz Katzler.²⁵ Az osztrák grafikus elsősorban bécsi képeslapok számára dol-

gozott, de a korabeli magyar folyóiratoknak is készített műlapokat, legtöbbet a Családi Kör számára. A témával foglalkozó grafikák szokásos táji környezete jelenik meg itt is: a szereplők (a főszereplő hét vezér, Álmos és Árpád mindig kiemelve) általában valamilyen magaslaton helyezkednek el, mint itt is, népi figurák veszik őket körül – mint itt a nők és gyermekek –, és legtöbbször lefelé, a táj többi részét kitöltő síkság felé haladnak. A kompozíció tehát itt is a megszokott sémát követi; nagyon kevés művész mert, vagy akart ettől eltérni.

Egy nagyon híres, a köztudatban talán a legismertebb Honfoglalás-ábrázolásról is van a Történelmi Képcsarnok birtokában egy színezett nyomat; ez pedig Munkácsy Mihály festménye.²⁶ Ez a nyomat is egy a sok másolat közül, melyek polgárlakásokban és középületekben egyaránt megtalálhatóak voltak. Összetevőiben ez a kompozíció sem különbözik a többitől; a kép formája és a szimmetrikus elhelyezés helyett a jobboldalt ábrázolt Árpád jelent csak némi újítást.

A következő téma, mellyel több mű is foglalkozik, Árpád pajzsra emeltetése. Nagyon népszerű volt ikonográfiai típusként és sok művész többször is megfogalmazta a témát. A fejedelemmé választás szertartása, a pajzsra emelés a leírásokban többször előfordul. Anonymus szerint még Álmos vezér vezetésével foglalták el a magyar törzsek Ung (más frászmóddal Hung) várát, és ott, még Álmos életében választották fiát, Árpádot fővezérré.

Michael Hofmann acélmetszete a legkorábbi a Képcsarnokban lévő 19. századi művek közül. A kompozíció a jól ismert típust állítja elénk: három vitéz tartja pajzson Árpádot, a háttérben a sereg látható az előtérben három harcos, zászlókkal, karddal, lándzsával; ők is Árpádot figyelik. Annak jobbjaiban jogar van, balját kiterjeszti az emberek fölé. Mind ő, mind pedig a vitézek sisínos mentét viselnek, ehhez furcsán társul Árpád fején a szárnyas sisak, mint antikizáló motívum. A jelenet viszonylag kevés alakot szerepeltet, nem kelthi monumentális tömegjelenet benyomását, mint a későbbi ábrázolások.²⁷

Ezek egyike a már többször említett Franz Kollarz azonos című színes litográfiája. A felirat szerint a jelenet helyszíne Pusztaszer, Árpád itt nem áll, hanem ül a pajzson, amit többen tartanak, kezeiben kivont kard és pajzs, a fején sisak. A háttér környezete itt is sátorláb, a Kollarznál már megszokott korban ide nem illő részlet, a soktornyú várkastély sem hiányzik.²⁸

Kovács Mihály jólismert olalképének litográfia-változata,²⁹ Árpád pajzsra emeltetésének jelenetében a neves bécsi mester, Karl Rahl Manfréd fogadtatása című művének kompozícióját utánozza; itt a háttér szinte jelzészzerű, az ünneplő tömeg szimmetrikusan veszi körül a főhóst.

Az időben utolsó grafika, Helbing Ferenc színes litográfiája, ugyancsak erről a témáról, már a 20. században keletkezett.³⁰ Helbing a sokszorosított grafika műfajának kiváló képviselője volt, az Iparművészeti Iskola tanáraként oktatta is ennek mesterségét. Ez a műve „elemi népiszkolai szemléltető falikép”-ként készült. A kompozíció a szokásos típust követi, középen a pajzson ülő Árpáddal, a háttér sátraival és vitézeivel, az előtérben lévő gyerek és öregember, valamint a mondában a föld birtoklásának jelképeként szereplő korszó víz és köteg búzakalász új motívum. Stílusosan nagyon eltér az előbbiektől a litográfia, az erős kontúrok, az élénk, tiszta színek érzékeltetik, hogy Helbing Ferenc műveinek jelentős hányada a szecesszió jegyében keletkezett.

Utolsóként maradt a Vajk megkeresztelését, illetve Szent István megkoronázását ábrázoló művek csoportja.

J.P. N. Geiger már említett sorozatának negyedik és ötödik darabja a „Szent Istvánnak keresztelése, 994” és a „Szent István magyar királlyá koronáztatik, 1000”. Az előbbi jelenet templombelsőben játszódik, nagy keresztelőmedence mellett áll lepelbe burkolózva az ifjú király. Mellette, középen a botját tartó püspök, a lábainál egy pap térdel, egy másik háttal a nézőnek térdel a medence szélénél, kezében misekönyvet tartva. Körben mindenhol emberek tömege.³¹

Szent István megkoronázását ugyancsak templombelsőben, még-hozzá román stílusban mutatja be Geiger.³² Az oltár előtt balra térdel a király, éppen a fejére helyezik a koronát, körben főurak állnak, a háttérben a királyné és kísérete. A bal szélén egy főúr párnán tartja a jogart.

Részletekbe menően utánozza ezt a kompozíciót egy ismeretlen mester litográfiája azzal az eltéréssel, hogy a helyszínként szolgáló templombelső gótikus stílusú.³³

Mücke József Ferenc rajza ugyancsak a Geiger-féle előképet követi, a jelenet hasonlóképpen templombelsőben játszódik, és a szereplők is ugyanazok.³⁴

Koronázási jeleneteket nagy számban ábrázoltak a korábbi korok művészei is, s azok kompozíciója nem sokat változott a századokon keresztül. Geiger litográfiája a 19. századi mintát fogalmazta meg, és ez inkább csak a külsőségekben jelentett újdonságokat. A reprezentatív jelentésközlő ikonográfiai típusa abban próbált meg eltérni a sok-sok korábbi koronázás-ábrázolástól, hogy itt ez a téma egy különleges, a nemzet története szempontjából egyedülállóan fontos esemény bemutatásává válik.

A felsorolt témák, a magyarság történetének legkorábbi időszakából való események ábrázolásai a 19. század második felében gyakoriak voltak, s a millenniumi ünnepek közeledtével csak növekedett mennyiségük és jelentőségük. Természetesen a kiemelkedő festők olajképei

ma jóval közismertebbek, mint a tárgyalt grafikák. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy keletkezésük idején sorozatként, folyóiratil-lusztrációként nagyon sok emberhez jutottak el és közkedveltek voltak. A közönség jelentős része általuk ismerte meg a történelmi festészet híres kompozícióit és nagy szerepük volt abban, hogy a nemzeti múlt esemé-nyei a közvélemény érdeklődésében mindig az első helyen álltak.

JEGYZETEK

1. *Basics Beatrix*, Az eredetmonda feldolgozásai Székely Bertalannál és a „Gödöllői iskolában”. Studia comitatensia 10. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból. Gödöllőiék, szentendreiek (művészettörténeti tanulmányok). (Szentendre 1982) 52–53.
2. Uo. 52.
3. Papír, fametszet, 42,2x55 cm. Magyar Történelmi Képcsarnok (továbbiakban MTKCs) ltsz. 3534T. Felirata: Történeti Album-Lapok I. A magyarok kíváncsiorolnak Őshazájukból. Jelezve a képben balra lent: F. Kollarz. J.j.l.: Tommasich sc. J. a kép alatt b.l.: Kiadja a Deutsch' féle könyvnyomda és kiadói-részvény-társaság intézetében. Pest. J.l.: Eredeti rajz Kollarztól.
4. Papír, ceruza, 31,9x48 cm. MTKCs ltsz. 58.2392.
5. Papír, fametszet, 46,9x63 cm. MTKCs ltsz. T.3535. felirata lent: Történeti Album-Lapok II. A magyarok betörése Németországba 954-ben. (Ugyanaz a kompozíció másik címváltozattal: Árpád követei Szvatopluknál Dézsen 889-ben.) Felirata balra l.: A „Magyarország és a nagyvilág” második melléklete. J.j.l.: Kiadja a Deutsch-féle könyvnyomda és kiadói-részvény-társaság intézete Pesten. Jel. a képben l.: F. Kollarz, j.l. Tommasich sc.
6. A ceruzarajz-változat adatai: papír, ceruza, 32,3x47,8 cm. MTKCs ltsz. 58.2394.
7. Papír, fametszet, 42,5x55,2 cm. MTKCs ltsz. T.3536. Felirata: Történeti Album-Lapok III. A magyarok visszatérte az Augsburgi győzelemből 910-ben. J.b.l.: A „Magyarország és a Nagyvilág” harmadik melléklete. J.j.l. Kiadja a Deutsch' féle könyvnyomda és kiadói-részvény-társaság Pesten. Az egyesült bajor, frank és allemann sereget a magyarok Augsburg előtt megverték, és egészen a Rajna vidékéig dűlték a német birodalmat.
8. Ezek az építészeti részletek nem is elsősorban azért érdekesek, mivel igazolják, hogy Kollarz nem sokat tördődött a tudományos értelemben vett korhűséggel. Nála inkább a korszak közvéleményének azon főfogása jelenkezik, amely szerint ami „régí”, az középkorinak, vagyis általában gótikus stílusúnak ábrázolandó.
9. Papír, fametszet, 42,9x54,8 cm. MTKCs ltsz. T 3537. Felirata: Történeti Album-Lapok IV. Botond megmutatja karja erejét Konstantinápoly kapuján, 971-ben. A „Magyarország és a Nagyvilág” negyedik melléklete. Kiadja a Deutsch' féle könyvnyomda és kiadó-részvény-társaság intézete Pesten. Az esemény valójában 933-ban történt meg. A Képes Krónika részletesen leírja mind Konstantinápoly kapjának bezárását, mind pedig botond párviadalát a görög „óriás”-sal.
10. A ceruzarajz-változat adatai: papír, ceruza, 33,6x48 cm. MTKCs ltsz. 58.2395
11. Papír, fametszet, 33,8x48,3 cm. MTKCs ltsz. 3538. Felirata: Történeti Album-Lapok V. Adalbert Püspök Magyarországra jön a keresztény hitet prédikálni. J.b.l.: A „Magyarország és a Nagyvilág” ötödik műmelléklete. J.j.l.: Kiadja a Deutsch' féle könyvnyomda és kiadói-részvény-társaság intézete Pesten. J. a képen: F. Kollarz.
12. *Basics Beatrix*, i.m. (1) 54.
13. Papír, litográfia, 34x46 cm. 1864. jelezve balra lent: Véber H. Alul: Festette és kőre rajzolta Véber Nyomat. Engel és Mandello Pesten, 1864. MTKCs ltsz. 61.106.
14. Papír, akvarell, tus, 31x43,5cm. MTKCs ltsz. 58.2391.
15. *Basics Beatrix*, A magyar történelemábrázolás problémái (1848–1867). Folia Historica 10. (Budapest 1982) 56.
16. Orlai Petrics Soma–Barabás Miklós: Attila az ellene összeesküdt Vigilt vallomásra bírja fia életének fenyegetése által. Műemléket az Ország tükrehez. 1865. Papír, litográfia, 43x52 cm. MTKCs ltsz. 669. J.j.l.: Kőre rajz. Barabás. J. középen: Nyomt. Engel és Mendello Pesten 1865. J.b.l.: Festette Orlay.

17. Béla választ korona és kard között, 1059. Geiger sorozatának nyolcadik darabja.
18. Lotz Károly–Marastoni József: Attila nászéje. Papír, litográfia, 51x63,8 cm. MTKCs ltsz. 5689. J.b.l.: Lotz Károly eredeti rajza után kőre rajzolta Marastoni József. J.l.: Nyomt. Engel és Mandello Pesten.
19. Than Mór festménye után ismeretlen mester: Álmos Munkács alatt. Papír, litográfia, MTKCs ltsz. 4757. Felirata: Történelmi Képcsarnok II. Álmos Munkács alatt. Jelezve balra: Festette Than Mór. Jobbra: Nyomatott Deutsch testvéreknél. Középen: Mindennemű utazása tilalmas. A „Családi Kör”1-ső félévi műlapja, 1865-ben. Jobbra: Kiadja: Emilia.
20. *Cennerné Wilhelmb Gizella*, Than Mór. (Budapest 1982) katalógus 113. kép.
21. Papír, vízfestmény, 53x71,7 cm. MTKCs ltsz. 53.160. Jelezve j.l.: Jos. Wiesner
22. Kaiser Eduard–Vizkeleti Béla: A pusztaszeri gyűlés. Papír, litográfia, MTKCs ltsz. 10.425. Felirata: A hét magyar vezér megjelenése a pusztaszeri nemzetgyűlésre.
23. Papír, színezett litográfia, 23x30 cm MTKCs ltsz. 10.600. Felirata magyarul és németül: A magyarok bevándorlása Árpád alatt az 1358-évi Képes Krónika II. lapja szerint. I.Heft No 2. Jelezve lent: Szerelmey M. Intézetéből Pesten.
24. Papír, litográfia, 35,3x47,5 cm. MTKCs ltsz. 10.356. J.P.N. Geiger: Magyar és Erdélyország története rajzolatokban. 1842–44. Második kép, „Árpád birtokába veszi a' magyar földet”.
25. Papír, litográfia, 49x64,5 cm. MTKCs ltsz. 7544. Felirata: Pannonia elfoglalása a magyarok által Álmos Árpád vezérlete alatt. J.b.l.: V. Katzler 1863. Kőre metsz. Katzler J.b.l.: Mezekey Riedeker Ferencz. J.l.: Nyomt. Reiffenstein és Rösch műintézetében Bécsben. Az utánnyomás tiltva.
26. Munkácsy Mihály után ismeretlen mester: Honfoglalás. Papír, színes nyomat 49,8x102,6 cm. MTKCs ltsz. 78.2.
27. Michael Hoffmann: Árpád pajzsra emelése. Papír, acélmetszet, MTKCs ltsz. 66/1939. Gr. A rajz Kisfaludy Károlytól való és a kép az Aurora 1826-s évfolyamában megjelent Vörösmarty vers illusztrációja.
28. Papír, színes litográfia, 59x76,2 cm. MTKCs ltsz. 74.71. Felirata: Árpád fejedelemmé választása Pusztaszeren ezer év előtt.
29. Kovács Mihály–Lavigne Marin: Árpád fejedelemmé választása. Papír, litográfia, MTKCs ltsz. 4758. Felirata: árpád fejedelemmé választása.
30. Papír, színes litográfia, 90,1x62,1 cm. MTKCs ltsz. 59.1035. Felirata fent: Árpád pajzsra emelése. Elemi népiskolai szemléltető faliképek. Történelmi sorozat. Kiadja a Valás- és Közoktatásügyi m.kir. Minisztérium, 1913.
31. Papír, litográfia, 35,5x46,2 cm. MTKCs ltsz. 10.380.
32. Papír, litográfia, 34,5x44,4 cm. MTKCs. ltsz. 10.381. Jelezve a képben balra lent: Geiger Peter J.: Nep. A kép alatt középen lent: Nyomtatta (sic!) Rauh János Bécsben.
33. Ismeretlen mester: Szent István megkoronázása. Papír, litográfia, 39,7x52,8 cm. MTKCs ltsz. 1771. Felirata magyarul és németül: Szent István koronázása 1000 év, Augustus 15.
34. Papír, tus, fehérfedő, ceruza, 32,2x45,4 cm. MTKCs ltsz. 10.353. Jelezve balra lent: J. F. Mücke 1868.

Die ungarische Landnahme und die Entstehung des ungarischen Staates in graphischer Darstellung in der Ungarischen Bildergalerie

Der Aufsatz hatte das Ziel, eine eigenartige Sammlungsgruppe der Historischen Bildergalerie des Ungarischen Nationalmuseums zu bearbeiten, und zwar diejenige Graphiken beziehungsweise graphischen Kollektionen, welche die Wanderungen der Ungarn, sowie die Ereignisse der ungarischen Landnahme als Thema haben. Diese Werke sind ihrer Verfertigungstechnik nach Lithographien und Holzschnitte, bzw. in mehreren Fällen ihre Vorrisse. Die meisten davon erschienen als sogenannte Kunstblätter in zeitensössischen Zeitschriften. Diese Kunstart diente einem wichtigen Zweck: oft brachte sie berühmte Kompositionen hervorragender Künstler der weiten Öffentlichkeit bei. Die einzelnen Werke konnten in erster Linie thematisch geordnet werden, obwohl man natürlich auch die Zeitfolge der historischen Ereignisse vor Augen halten musste.

Die Kollektion von Franz Kollarz mit dem Titel „Album-Blätter“ – von denen die Sammlung der Historischen Bildergalerie sechs Stück verwahrt – wurde von den anderen getrennt, selbständig behandelt. Diese Serie stellt die historischen Ereignisse die Typen damaliger Illustrationen angewandt, genrehaft dar.

Eine andere Gruppe der Sammlung bilden die Etzel-Darstellungen des hunnisch-ungarischen Sagenkreises. Darunter haben die meisten Graphiken die ungarische Landnahme, die Eroberung des Landes und damit verbundene Geschichten als Thema. Weiterhin befinden sich in dieser Gruppe eine Kopie gleichen Themas aus der ungarischen Bilderchronik (verfertigt von Miklós Szerelmey), sowie eine von der Sage über den Samschimmel (von Joseph Wiesner). Ein beliebtes Thema war die Darstellung der sieben Stammesfürsten, oder die der Fürstenwahl von Arpad. Unter den letzteren findet man das jüngste Stück der Sammlung: eine gefärbte Lithographie von Ferenc Helbing, die zu Unterrichtszwecken verfertigt wurde.

Die in Aufsatz als letzte behandelte Gruppe beschäftigt sich mit der Taufe von Vajk, bzw. mit der Krönung des Heiligen Stephans. Auch hier kommen meistens wohlbekannte, fast banale Lösungen in der Komposition zum Vorschein.

Diese Kollektion, diese Graphiken wurden in erster Linie nicht durch ihren ästhetischen Wert interessant, sondern weil sie die Schätze der historischen Malerei dem weiten Publikum vermittelten.

1. Than Mór után ismeretlen mester: Álmos Munkács alatt

2. Helbing Ferenc: Árpád pajzsra emelése

3. Franz Kollarz: A magyarok bejövetele.

4. Johann Peter Nepomuk Geiger: Honfoglalás

5. Kaiser Eduard–Vizkeleti Béla: A pusztaszeri gyűlés

6. Joseph Wiesner: A fehér ló monda

Magyar–román testvériesülési emléklap Brassóból 1871- ből

Az emléklap XIX. századi műfaja a reneszánsz és a barokk művészet nagyméretű, sokalakos grafikai allegóriáinak a polgári korszak ideáljai nyomán átforgalmazott változata. A klasszikus allegóriakincs visszatérő topozsai (pl. Klio, Fama, Bőség, folyamistenek) mellett a nemzeti érzést és büszkeséget jelképező Hungária, a kereskedést és a technikai fejlődést megjelenítő attribútumok a XIX. század vezéreszméire utalnak. E mellett természetesen megjelenik annak az államférfinak, vagy főnöknek az alakja is, akit így kívánnak ünnepelni. A többnyire nagyméretű és kisebb-nagyobb mezőkre osztott képtérben még megjelenhetnek az ünnepelt személy életének fontosabb jelenetei, vagy annak a történelmi korszaknak jelentős momentumai, amire ilyen glóriába foglalva kívánnak visszatekinteni.¹ A jellegzetes korstílus motívumkincsét követi az egyes képelemeket egységbefoglaló ornamentika.²

Művészi kompozíciójában, a felosztott képtérben és az összekötő ornamentikában tárgyalt emléklapunk nem tér el a fent mondottaktól, de ábrázolásában egyszerűbb elveket követ, elhagyja a barokkból ittmaradt, vagy mintájuk nyomán papírravetett allegóriákat. Az 1952-ben megvásárolt litografián³ kétoldalt 3-3 arcképet, a középmezőben pedig egy-egy nagyméretű ovális jelenetet láthatunk: a felsőn díszmagyarba, polgári öltözetbe és román viseletbe öltözött zászlóvivőket; lent pedig egy zsinoros magyar öltözetű és egy nyugati férfidivat szerint öltözött férfiú kézfogását. A képek alatt magyar, német és román nyelven utalnak az 1871. áprilisi 22-i testvériesülési ünnepélyre. Ezen kívül három iratszalagon a következő szöveg olvasható: Traján maradéka 's Árpád unokája /Együtt törekszik, hogy viruljon hazája./ Ezt a szöveget román és német nyelven is olvashatjuk a kőrajzon (*1. kép*).

A lapot készítő mesterről, de a nyomdáról és a kiadóról sem tudunk semmi közelebbit. Meghatározásukhoz az eseményt tárgyaló egykorú sajtóban sem találtunk nyomot. A maga korában ritka ünnepéről a

Brassóban megjelenő „Nemere” című napilap tudósít, amelynek szerkesztője: Kenyeres Adolf ügyvéd a szervezésben fontos szerepet játszott. Az idézett lap 1871. május 5-i számában így tárgyalják az előzményeket: egy ideje a mindennapok teendői és gondjai közelebbhozták egymáshoz a város magyar és román lakosságát. Ennek eredményeképpen 1871. április 15-én a helybeli Román Kaszinó küldöttsége – Diamandi Manuele, Roman Miron és Padura János felkereste a Magyar Kaszinót, hogy rendezzenek testvériesülési ünnepet. A magyar kaszinó kijelölt háromtagú bizottsága – Kenyeres Adolf, Lázár Gerő és Vasadi József azonnal tárgyalni kezdett. Több dátum is szóba jött, végül mégis a hónap 22-ére tűzték ki az összejövetelt azért, mert erre a napra hirdette meg a város nagynémet érzelmi szász lakossága a Franciaország felett aratott német győzelem alkalmából rendezendő díszvacsorát.⁴ Az április 18-i „Nemere” felhívást közölte a testvériesülési ünnepélyen való részvételre, amelyben Brassó magyar és román polgárai akármilyen ajkú polgártársaikat meghívják, hogy a szabadság és testvériség nevében nyújtsanak kezét egymásnak.⁵ Miután a brassói németek is tömegesen kezdtek csatlakozni ehhez az ünnepséghez, két tagot közülük is beválasztottak a bizottságba: Ludwigit és Vizi Ferencet.

Az ünnepély április 22-én este 6 órakor a brassói román gimnázium előtti téren kezdődött, ahol az emelvényen a két szélén a magyar és román nemzeti zászlók, középen pedig a birodalom zászlaja volt látható. Ezeket díszruhába öltözött zászlótartók tartották. Itt foglaltak helyet négyen: a két nemzet szalagjaival díszített zászló-tisztelet-őrök is. Az emléklap nagobbméretű ábrázolásai közül a felső tehát a zászlótartók csoportját mutatja (2. kép). Az ünnepély megnyitása alkalmával Kenyeres Adolf és Dr. Popp Miklós román gimnáziumi tanár magyarul szólt az egybegyűtekhez, majd a menet megindult „Az arany nap”-hoz címzett vendéglő felé. A rendre 12 román és magyar rendfenntartó ügyelt akkor is és a későbbiekben a vacsora alatt is. Az elnöklést Kenyeres Adolf és Padura János látta el. A díszvacsorán számos pohárköszöntő hangzott el, az elsőt Diamandi Manole mondta a királyra és az uralkodó családra, köszöntötték románul a székely fiatalságot és magyarul a román ifjúságot.⁶ Feltehetőleg akkor játszódhatott le az emléklapon látható másik jelenet is, Lázár Gerő és Padura János kézfogása.

E két ünnepi mozzanat ábrázolásának meghatározása biztos, de csak feltevéseink lehetnek a hat férfiportré ábrázoltjait illetően, talán a további román, magyar és szász bizottmányi tagokat ábrázolják. Tekintettel arra, hogy a főjelenet szereplői mindketten kereskedők, a megrendelőt kutatva gondolhatunk arra, hogy Brassó kereskedőtársadalma kívánt megemlékezni az eseményről a kórajz kiadásával. Az informatív grafika

átlagos színvonalát képviselő lap magánviseli társadalmi környezetének, a polgári ízlés alkalomhoz illő szerény, de mégis ünnepélyes attitűdjének, fontossága kihangsúlyozásának vonásait. Éreztetni akarták, hogy valami újat, lényegeset próbáltak, amit az elfogadott cselekvési programmban így fogalmaztak meg: hazánk jövője csak akkor lehet boldog, ha a terhek és jogok lakói között nemzetiségi különbség nélkül egyenlően oszthatnak fel.

JEGYZETEK

1. Pl.: Wagner János–Udvarlaky Béla–Grund Vilmos, Dicső Szent István Királyunk a Magyar Állam alapítójának Emlékezete. Irodalom: *Gerszi Teréz–C. Wilhelmb Gizella, A Magyar litográfiák katalógusa*. In. *Gerszi Teréz, A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. (Budapest 1960) (a továbbiakban: *Gerszi-Wilhelmb.*) 149. l. 202. sz.; Szendrei János–Udvarlaky Béla–Grund Vilmos: A magyar szabadságharc emléke. 1848–1849. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m. 149. l. 203. sz.; Herqui Károly: Gróf Batthyány Lajos. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m.: 152. l. 2–3. sz.; Ifj. Marastoni József: Emléklap az 1869–1872-ik évi magyar országgyűlésről. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m. 183. l. 49. sz.; Storno Ferenc: Az első magyarhoni általános dalárdaünnepély emlékére. Sopron Június 28. és 29. 1863. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m. 201. l. 3. sz. Suhajdy György: Báró Eötvös József. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m. 203. l. 24. sz.
2. Lásd: *Szabó Júlia, A XIX. század festészete Magyarországon*. (Budapest 1985) 218. l. 180. sz. Teleki László emléklapot.
3. MTKcs, 232/1952. Gr. szám. Papír, litográfia, 39,8 x 29 cm. Vétel Dr. Mátéka Bélától, Lázár Gerő unokájától, aki a főjelenet ikonográfiai hitelességének megállapításában is segített csládi fényképpel. Irodalom: *Gerszi-Wilhelmb*, i. m. (1) 222. l. 31. sz. Reprodukálva: Erdély története. Főszerkesztő: Kőpeczi Béla. III. (Budapest 1986) 706. kép.
4. Nemere I. évf. Brassó (1871) 129.
5. Nemere I. évf. Brassó (1871) 121–
6. Nemere I. évf. Brassó (1871) 130–131.
7. Nemere I. évf. Brassó (1871) 153.

Gedenkblatt auf dem ungarisch–rumänischen Verbrüderungsfest in Cronstadt 1871

Im Jahre 1871 folgten die Mitglieder des rumänischen und des ungarischen Casinos dem Antrieb die Annäherung beider Nationen in den Angelegenheiten des Alltagslebens auch mit einem Festakt zu demonstrieren. Die Organisation des Festes war die Aufgabe neben den zwei Komités auch der ungarischen Zeitung "Nemere". Bald haben sich auch Mitglieder der sächsischen Nation angeschlossen.

Das Fest fand am 22. April in den Abendstunden statt. Auf dem Podium standen die Fahnenträger der teilnehmenden Nationen. (*Abbildung 2.*) Nach den Festreden begaben sie sich in das Restaurant „Goldene Sonne“ wo sämtliche Trinksprüche in beiden Sprachen ausgebracht waren. Bei diesem Anlass ist die abgebildete Szene geschehen: der Händedruck beider Nationen (des Ungarn Geró Lázár und des Rumänen János Padura) zum Ausdruck der freundschaftlichen Gesinnung. (*Abbildung 1.*)

Die Idee und die Verwirklichung des Gedenkblattes sollten wir in den Kreisen der Kaufleute der Stadt suchen, da beide Personen der Hauptszene aus der Kaufmannschaft stammten. Mit dem Gedenkblatt wollten sie einer neuen Initiative im Viervölkerlande Siebenbürgen gedenken.

1 A brassói magyar–román testvériesülési ünnepély emléklapja.
Ismeretlen erdélyi mester litográfiaja. 1871.

2. Zászlótartók a brassói magyar-román testvériesülési ünnepélyen. Ismeretlen erdélyi mester litográfiájának részlete

Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VIII.

A Magyar Fegyvergyár fejlődésének és helyzetének vizsgálatakor megállapítható, hogy az 1944-es év csaknem a teljes megsemmisülést hozta. Az áprilisi, majd a június 14-én és július 2-án bekövetkezett, értékelhetően jól előkészített bombatámadások és az ezt követő kitelepítés gyakorlatilag a termelés legfontosabb ágazatainak kiesését eredményezték. A mondtakból adódik, hogy júliustól már figyelemmel kell kísérni a három nagy telep életét érintő apróbb mozgásokat is, mert ezekből fejlődött ki a totálisnak remélt, valójában rendkívül nagy hibátényezővel végrehajtott evakuáció.

Tanulmányunk VII. fejezetében már körvonalaztuk azokat a gyári elképzeléseket, amelyek a béketermelésre való átállással kapcsolatosak.⁸²⁶ A tervekre 1944 elején újra visszatértek. A korábbiakban felvetődött új termelési ágak bevezetésében az erők szétforgácsolását, a tőkék lekötését látták. A vezetésnek pedig az volt az álláspontja, hogy nem szabad az általános irányelveket feladni, azaz erős pozícióból kell a békekorszakban az első lépéseket megtenni. Ezért javasolták azon gépsorok felfejlesztését, illetve átmentését, amelyekkel kőművesszerszámokat, bútorvasalásokat, alumíniumedényeket és más, a könnyűipar körébe tartozó, az élet megindulásához nélkülözhetetlen cikkeket lehet gyártani.

Az említett elgondolásokkal magyarázható annak a gyári válasznak a lényege is, amely a 25 000 darab 50 kg-os bomba élesre szerelésével kapcsolatos. Ugyanis a megrendelés kiadásakor a vezetés tudomására jutott, hogy trotil helyett pentritolt utalnak ki. Tájékoztatásul közölték, hogy a két anyag szerelése azonos módon történik, de öntés esetén külön öntőberendezésre van szükség. A gyár az új anyag szerelését nem vállalta, ugyanis „Pentritol öntőde felállítása nagyobb építkezést von maga után, mert erre a célra szolgáló olvasztóüstöket külön felállítandó épületben kellene elhelyeznünk. Hasonló épületet már terveztünk Nagyméltóságod 7 m osztályának kívánságára, de ez nem kerülhetett kivitelre, elsősorban,

mert az építkezéshez szükséges cement és vasanyagok nem voltak előteremthetőek, másodsorban az építkezési költségek magas volta akadályozta meg. Jelen esetben is ugyanezekkel a nehézségekkel kell számolni.⁸²⁷

1944. január 13-án újra felülvizsgálták a FFG szállítási határidőkre vonatkozó kötelezettségeit. A gyár hibájából eredő lényeges lemaradást nem tudtak kimutatni, sőt a németországi megrendelések átmeneti felfüggesztése miatt az 1943 M. 7,9 mm-es ismétlőpuskából havonta 12 000 darabot, azaz 3500-al többet szállított. A gondokat elsősorban az 1943 M. 9 mm-es Király géppisztoly okozta, ugyanis ebből 1943-ban 11 000 darabot kellett volna átadni, de a Danuvia jelezte, hogy a szükséges 105 alkatrészből 27 változni fog, a rajzokat azonban még nem tudják biztosítani. Ugyancsak hiányzott 39 alkatrész anyaga, ami a géppisztolygyártás anyagának 1/4-ét jelentette.⁸²⁸ Zavarok mutatkoztak az 1942-ben megrendelt 50 000 darab 1935 M. szurony gyártásában is. Ugyanis a szerződések megkötésekor még folyt a német megrendelések teljesítése, de a kapacitás átmeneti visszaadása és a magyar lőfegyvergyártás mennyiségi növekedése megtermelt szuronyok egy részének elvonását, azaz más irányú felhasználását jelentette. Ezért a Honvédelmi Minisztérium megke-reste a gyárat a korábbiakban kifogás tárgyát képező, 3000 darab lággra edzett szurony átvétele tárgyában. „Értesítem – írta a HM levelében –, hogy a honvédségnek szüksége van puskanélküli szuronyokra is, a szuronyokkal föl nem szerelt puskák részére. Szeretném erre a célra, az átvételi feltételeit kérem és egyúttal javaslatát, hogy e szuronyokat miként jelöl-jem meg, hogy azok a szabványos szuronyokkal összecserélhetőek ne legyenek.”⁸²⁹

Magyarország még 1943-ban megvásárolta a Grossfuss cégtől az egységes 1942 M. 7,9 mm-es Grunov géppuska licencét. A tapasztalatok alapján az új fegyver háromlábú állványa helyett – ennek első lába tüze-léskor esetenként 40°-ra is felemelkedett – az 1907/31 M. Schwarzlose géppuska állványát kívánták megtartani. 1943. december 21-én döntés született arról, hogy a megrendelésből 6750 darabot a Danuvia és ugyanannyit a Fegyvergyár kap. A gyár előzetes kalkulációt készített és megál-lapította, hogy a beinduláshoz szükséges anyag, gép, szerszám, alkatrész anyagi kihatása eléri a 10 millió pengőt. Előlegül ennek az összegnek 50%-át kérték. „Az 50%-os előleg kérésünket azzal indokoljuk, hogy sa-ját forgótökével nem rendelkezünk, tehát nem vagyunk képesek saját erőnkből a gyártás előkészítésének finanszírozását végrehajtani. A felme-rülő kiadások viszont, anyagi beszerzés stb. azonnal fizetendőek lesznek.”⁸³⁰

A Fegyvergyár szeptemberre, a Danuvia júniusra ígérte az előkészítő munkák befejezését. A Honvédelmi Minisztérium az utóbbi időpontot tette kötelezővé a Fegyvergyárnak is, mint ez egy április 14-én kelt levélből kiderül. A kilátások azonban nem voltak kedvezőek, mert áprilisig a tervezett 1600 műveletből 143-ra készültek csak fel, tehát két hónapra 1457 művelet megoldása maradt. A miniszter ezért aggodalmát fejezte ki, mondván: „Az eddigi teljesítmény tehát a feladathoz mérten csekélynek látszik.”⁸³¹ E levélváltáskor még nem volt ismert, hogy a műveletek számát az eredeti 1600-ról 1878-ra kell felemelni, ugyanis egy-egy alkatrészt a nagy szám miatt a fővállalkozó, vagy annak alvállalkozói egymagukban legyártani nem tudtak. A megállapodás értelmében a Danuvia 989, a Fegyvergyár 899 műveletet szerszámozott fel.⁸³²

Az 1942. M. 7,9 mm-es Grunov géppuska hazai gyártását azért erőltette a hadvezetés, mert a németországi cégek a szállítást leállították. A zavarok elkerülése végett úgy határoztak, hogy az első 500 darab géppuskához szükséges alkatrészt 1945. június 30-ra hazai anyagból, de a Grossfuss cég gépein kell legyártani. A második ötszázás tételnél a tapasztalatok felhasználásával már a hazai gépeket kell igénybe venni. Ennek határidejét 1946. II. 28-ban jelölték meg.⁸³³

Az egységes géppuska munkálatainak meggyorsítását a hadvezetés ezért is sürgette, mert egyre több panasz mutatkozott a 43 M. géppuskánál. Ez volt a 8 mm-es töltény helyett a 7,9 mm-es Mauser tölténnyel működtetett Schwarlose géppuska. A hiba okát a Mauser lőszerben gyanították és ezért felülvizsgálatát elrendelték.⁸³⁴

1944 februárjában már újabb német megrendeléseket igazoltak vissza. Ez esetben 16 000 darab 1898/40 M. 7,92 mm-es Mauser ismétlőpuskáról volt szó, amelyet 1945 végén német bizottságnak kellett volna átvenni.⁸³⁵

A gyártási folyamatban még 1944 elején sem tekinthető megoldottnak a vashüvelyek gyártása. A katonai vezetés miniszteri biztos kinevezésével kívánta a mennyiségi és minőségi mutatókat javítani. 1944. február 17-én a döntés ugyan megtörtént, de lényeges változások elsősorban a bizonytalan technológia miatt nem következtek be.⁸³⁶

A hadianyaggyártás általános helyzetének javítását kívánta szolgálni a Hadianyaggyár átszervezése. 1944. január 1-én Magyar Királyi Állami Hadianyagforgalmi Intézet ugyan megalakult, de a névváltoztatás és a hatáskör kibővítése csak elenyésző eredményt hozott.

A megrendelések mennyiségi növekedése az alvállalkozók hálózatának kiszélesítését eredményezte. Március elején ezeknek száma elérte a nyolcvanat. A távoli telepeken az anyagellátás – ha lehet mondani – még nagyobb nehézséget jelentett, s így a határidők módosítása állandóan na-

pirenden maradt. Így volt ez a Füleki Iparművek rt.-nél is, amely 1943 márciusában 400 000, 1942 M. Vécsey-féle szereletlen kézigránátra kapott megbízást, de a gyártáshoz szükséges nyersanyagot 18 cégnél kellett megrendelni. A szállítást 1943 decemberében kellett volna megkezdeni, de 1944 márciusában, mint arról több levél is tanúskodik a feltételek 70%-a még hiányzott. A gyár vezérigazgatója szerint az is növelte a nehézségeket, hogy a kialakult kritikus hónapokban a műszaki rajzokon fontos méretváltoztatásokat hajtottak végre, ami a szerszámok átalakítását is megkövetelte. A teljesen kilátástalan helyzetet jól mutatja, hogy az elkészült mennyiséget sem tudták leszállítani, mert paraffin hiányában a nyeleket karbolineummal vonták be. A KÁB Lószercsoport az anyagot nem vette át, de engedélyezték e munkafolyamathoz a petrolátum használatát. Ugyancsak megoldatlan volt az alkatrészek barnítása. Az eljárást ki kellett kísérletezni, függetlenül attól, hogy az üzem kapott ötleteket. A módszerhez szükséges S.2 feketítőső Németországból érkezett, amit a németek csak nehezen és indokolt esetben engedtek át.

A szakrajzok változtatása a fegyvergyári termékeknel is zavarokat okozott. Ezt látjuk az 1939 M. világító- és jelzőtöltény gyártásánál. Az első megrendelés 150 000 darabra szólt még 1940-ben, de sorozatos hibák miatt 1942-ben a termelést leállították. A töltények 15%-a nem gyulladt be a külső hüvely méretezése miatt. A selejtes gyártásnak nem a FFG volt az oka, hanem a Nitrokémia rt., amelynek javaslatára a szakrajzokat megváltoztatták.⁸³⁷

A termelés csökkenésére a szak- és segéd munkáshiány egyre jobban kihatott. A munkaerőtartalékok kimerültek és márciusban már 15–20%-os szakmunkáshiánnyal kellett számolni. A gépi munkásoknál a hiány a 30%-ot is elérte.⁸³⁸ Magyarország német megszállása után – 1944. március 19. – a jobbra tolódás abban is kifejezésre jutott, hogy a munkaerőhiányt a munkaidő 11–12 órára való növelésével kívánták csökkenteni.

1944-ben a munkásság létszáma az üzem egységeiben 8128 fő. A Soroksári úton 6314-en vettek részt a termelésben, köztük 90 szerb munkaszolgálatos.⁸³⁹ Elsősorban a szakmunkások számának alakulása szembevetendő. A tendencia a géppark modernizálásával természetesen csökkenő, hiszen az ember alkotó beavatkozására egyes gépsoroknál már alig-alig van szükség. A Fegyvergyár is elsősorban a női munkások hiányát panaszolja. Egy június 7-én kelt jelentésből megtudjuk, hogy a női dolgozók között a 901 férfivel szemben csak 101 rendelkezik négy középiskolával.⁸⁴⁰

A munkaerőkérdés megoldására többirányú próbálkozás történt. Májusban a Sztójai kormány bevezette a „munkásszállás” intézményét. A munkások egy csoportja nappal termelő munkát végzett, de este, illetve a

szabadidőben katonai felügyelet alatt állt.⁸⁴¹ A minimálisan egy hónapra beutaltak termelése nagyon alacsony színvonalon mozgott, annak ellenére, hogy a gyárban is megfigyelés alatt álltak. Lényegesen nem sikerült javítani a törzstagoknál sem, pedig 1944. február 10-én kelt katonai parancs szerint katonai alakulatokban teljesítettek szolgálatot. A Soroksári úton két zászlóaljat, 6-6 századdal, állítottak föl. A zászlóaljak élén aktív katonatisztek, a századoknál tartalékos tisztek, vagy tisztviselők határozták meg a tennivalókat. Márciusra a munkerőhiány olyan méreteket öltött, amely a tervezett munkát már lehetetlenné tette. A Szerelőüzem 1400 dolgozója közül 500-an huzamosabb időn keresztül nem jelentek meg a munkában. A meglévő munkáslétszám is 15–20% ingadozást mutatott. A termelés zavartalanságához csak ebben az üzemágban 6–700 munkásra lett volna szükség. A munkások elmaradását – ez kedvezőtlen idő esetén elérte a 20–25%-ot is – a lábbeli hiánnyal és az útviszonyokkal magyarázták. Nem kis szerepet játszott ebben, hogy üzemanyaghiány miatt Budapest–Érd között az autóbuszjáratokat szüneteltették és a munkások közül sokan nem tudták a gyárat megközelíteni. Nem váltak be a 200 fő elszállásolását biztosító barakkokhoz fűzött remények sem, mert a munkások nem voltak hajlandók ezeket igénybe venni. 1944. január 1. és október 31. között Laucsek százados 260 férfit, 56 nőt fenytett meg és 61 férfit, 15 nőt a Budapesti Haditörvényszék elé állított.⁸⁴²

A felállított barakkok kihasználására július 16-ra „keresztény közérdekű munkaszolgálatosokat”, 200 főt igényeltek.⁸⁴³ A kérdés megoldása annak ellenére súlyos gondot okozott, hogy a Fegyvergyárban az átlagkereset magasabb volt, mint a többi, nem katonai termelést folytató üzemágban.

A korábbi fejezetben már említést tettünk arról, hogy a gyár az 1939 M. 9 mm-es Király géppisztoly Mauser töltényének vashüvely gyártásához gépeket rendelt meg külföldön. A gépek egy része 1944 márciusában megérkezett Magyarországra, de a hiányok pótlását csak júliusra ígérték, ami egyben azt is jelentette, hogy a folyamatos termelést csak októberre lehetett várni. A miniszteri biztos az új gépekkel kapcsolatban a termelés 50%-os megemelését igényelte. A gyár erre hajlandónak is mutatkozott, de egyben kérték, hogy az 1943-ban megrendelt 25 millió géppisztolytöltényből 10 milliót sárgarézből gyárthassanak le.⁸⁴⁴

A vashüvelygyártás a Danuvia Lőszerműveknél is ráfizetés volt. A Haditechnikai Intézet jelentése szerint egy 24 darabból álló kollekcióban 21 hibásnak minősült. Ennek alapvető oka a mérethibás szerszámokkal és a helytelen gyártási módszerrel magyarázható. A Magyar Lőszerműveknél ugyancsak rossz „szövetek”, azaz hüvelyek keletkeztek. Arányosan

nézve a Danuviánál voltak a legnagyobb bajok, mert begyakorlott személyzettel nem rendelkezett.⁸⁴⁵

A Fegyvergyár, mint ezt már több esetben is alátámasztottuk a belső megrendeléseknek nem tudott, esetenként nem akart eleget tenni. A külföldi szállításokban is lemaradt. A holsteini Artilleriearsenal Fahréngrug még 1941-ben lekötött a gyárnál 300 000 darab KZ 40-es gyújtót. Nagy teljesítménynek számított, hogy ebből 1944. március 21-én sikerült 50 000 darabot teljesíteni.⁸⁴⁶

A katonai események alakulása készítette arra a katonai vezetést, hogy a 65.971/el.n.3.a.-1943. számú rendeletében a készletek széttelepítését írja elő. A FFG szeptember 29-én betervezte, majd november 5-én kiegészítette elképzeléseit. Elsőként az agyfa üzemet szerették volna biztonságosabb körülmények között tudni, Mindössze egy 1500 m²-es alapterületű üzemszóról és egy 300–500 m² gőzzel fűtött szárítóról, 120–150 lóerőről és a folyamatos üzemeltetéshez szükséges 120 szakmunkás előteremtéséről, illetve áttelepítéséről volt szó. Erre a célra a Nyugdíjpénztár birtokát szemelték ki, de ez a fővárostól 70 km-re volt. Ez az út járhatatlannak mutatkozott.⁸⁴⁷ Sok huzavona után mindössze annyi történt, hogy 1944. március 23-án rendelet született a gyári iratok Selypre menekítéséről.⁸⁴⁸

A Fegyvergyár kiürítési tervszövege hat gyárral közösen készült. Érintve volt a törökbálinti szerelőüzem, a Gumigyár, Terrakémia, Óngyár, Hizlalda, Vadásztölténygyár nagytétényi üzege. A hat hadiüzem Árpád jelszóra Budatétény 199. m. pontnál találkozási Csákvár–Kozma irányába kellett volna, hogy elhagyja a fővárost. A Fegyvergyárat külön utasították, hogy a nemzetőröket a KÁB – Katonai Átvételi Bizottság – által át nem vett fegyverekkel szereljék fel. „Az üzemeknek esetleges rombolására minden üzem külön utasítást fog kapni és akkor azokat végre kell hajtani, amilyen mértékben az utasítás előírja.”⁸⁴⁹ 1944. április 3-ig komolyan nem foglalkoztak a kérdéssel. Április 3-án azonban a gyárat bombatámadás érte. A nagyhéten a víz- és áramszolgáltatás szünetelt. A saját erőtelep a szükséglet 2/3-át tudta csak fedezni. A Fésűsfonó – FFG leányvállalata – iparvágányait találat érte, s ez szállítási nehézségeket okozott. A Ferencvárosi pályaudvar tönkrement, s így a szénszállítás is szünetelt. E bombatámadás Pesterzsébetet is érintette, s mivel e terület a gyár munkáslétszámának fő bázisa volt, a munkáshiány 20–70% közé emelkedett. A termelés volumene alig érte el a 15%-ot. Két gyújtóbomba megsemmisítette az üvegraktárt, s ez meghatározóan hatott április 13-ig, az újabb bombatámadásig, a Fegyvergyár egészére. A vezetők ennek hatására jelentették ki, számítani kell a termelés további visszaesésére a várható újabb bombatámadások miatt. Tehát a meglévő

alkatrészeket el kell szállítani olyan helyre, ahol a termelésre át lehet állni azonnal.⁸⁵⁰

Jellemző a katonai vezetés rövidlátására, hogy egy nappal a bombatámadás után árajánlatot kértek a gyártól, függetlenül attól, hogy szabad kapacitás van, vagy nincs.” Amennyiben ajánlata erre az időpontra nem érkezne be a H. M. Úrnak megfelelő intézkedések foganatosítására fogok javaslatot tenni”.⁸⁵¹ 1944. április 29-én beadta a gyár ajánlatát, de olyan kikötésekkel, amelyek ugyan szabályosak, de a megrendelés lehetőségét kizárták.

A gyár kiteleptetéséről 1943 augusztusa óta folytak tárgyalások. A terveket elkészítették, a XVII. osztályon azonban az ügy elakadt. Amiben előrelépés volt a munkások kiteleptetésének ügye, ez viszont károsan hatott vissza a termelésre. A naponkénti utazás oda-vissza elérte az öt órát, a munkaidő pedig hat órára csökkent. Túlórát azok sem vállaltak, akik Pest környékén maradtak, mert ezek családjaik menekítésével törődtek. Április 16-án pedig bekövetkezett az újabb támadás, amely az elsőtől berrendezés 100%-át megsemmisítette. Helyreállítása az aktív munkaerő elvonását jelentette ugyanúgy, mint az 1938-ban épült bunkerek átépítése a modern követelményeknek megfelelően.⁸⁵²

1944. április 18-án rendelet született a M. kir. Hadiipari Bombakárügyi Bizottság létesítésére. Ez megkövetelte, hogy hét napon belül jelentést adjanak be a keletkezett károkról. A gyár a kárt összesen 200 000 pengőben jelölte meg. Ekkor még volt remény a helyreállításra.⁸⁵³ A Vállalat vezetése kiigényelte a zebegényi üdülőt alkatrészek tárolására. Igénybevétele megtörtént, de az ide szállított anyag teljes egészében elvesztett a termelés számára.⁸⁵⁴

Természetesen voltak realisabb elképzelések is. Ilyennek mutatkozott a kőbányai telephez közeleső Óhegy alatt elterülő sziklapincék igénybevétele. Ide a Fegyverüzem szerelő műhelyeit és a félkészáru raktárakat akarták elhelyezni. Számításba jött még a géppisztolygyártáshoz külföldön megrendelt gépsorok telepítése is. A terület egésze 6000 m², de ebből a gyár csak 2000 m²-re tudott leszerződni. A teljes terület átengedésére már 1943 őszétől folytak tárgyalások a miniszterrel, de a megoldási tervek nem látszottak keresztülvihetőeknek. Az Iparügyi Miniszter kedvezőtlen válasza miatt Diósdon a művelés alatt álló kőbányát, majd Budafokon két borospincét tekintettek meg. A Palugyay cég, e borospincék bérlője, az igényelt 1500 m² helyett csak 980 m²-ről akart lemondani. A gyár, hogy felsőbb támogatást kapjon lemondott Zebegényről a Kiürítési Kormánybizottság javára, mert a célnak ez Losonchoz hasonlóan nem felelt meg.⁸⁵⁵ Megoldás nem született, s így június 27-én újra visszatértek a kérdésre és megerősítették, hogy a Palugyay-féle pincében – Bu-

dafok, Sörház u. 20. – géppisztolytöltény gyártására kívánnak berendezkedni.⁸⁵⁶

A hadügy látva a felmerülő akadályokat igyekezett a meglévő készleteket menekíteni. Már nemcsak a kifogástalan minőségű termékekre terjedt ki figyelme. „A mai helyzetben megengedhetetlen, hogy bármi okból egyszer visszautasított löszert az üzem hosszú ideig, sőt hónapokig ne küldje ismétlőpróbára...” Elrendelik, hogy a jövőben a lőpróbát két héten belül meg kell ismételni. Ennek elmaradását „Vétkes mulasztásnak minősítem.”⁸⁵⁷

1944 áprilisában, amikor már megmutatkoztak az üzem szétesésének körvonalai, ismét elővették a páncéltörő ágyú és aknavető gyártásának kérdését. A munkafolyamatokat 12 gyárnak kellett összehangolnia. Részt vett benne a Weiss Manfred, EMAG, Magyar Acélárugyár, Fegyvergyár, a MÁVAG budapesti és diósgyőri részlege, Röck István gépgyára, Gamma, Danuvia, a hajmáskéri Központi Javítóműhely, Zelenski Róbert Mezőgazdasági és Ipari Gépgyára, a Mezei féle Bánya, Iparvasutak és Általános Gépgyár rt.⁸⁵⁸ Az említett gyárak anyagellátása az átlagosnál jobb volt, mégis a bombakárok mellett elsősorban anyagihiánnyal magyarázták a termelés visszaesését.

A munkaerő biztosítása érdekében az Országos Ipari Munkaügyi Felügyelőség hozzájárult, hogy a gyárban a fizetéseket korrigálják. Az összeállítás jól mutatja a nők és a férfiak órabére közötti különbséget.⁸⁵⁹

Nők

<i>Órabér</i>	<i>Emelés mértéke</i>
65 fillér, vagy alatta	12%
66–75 fillér között	10%
76 fillér, illetve e fölött	8%

Férfiak

<i>Órabér</i>	<i>Emelés mértéke</i>
105 fillér, vagy alatta	12%
106–140 fillér között	10%
141 fillér, illetve e fölött	8%

A munkerekérdés egyik megoldásának tartották a német és magyar fegyverzet-egységesítést. Úgy vélték, hogy így a gyáripar kapacitását

jobban ki lehet használni. 1944. június 2-án és 10-én döntöttek a kérdésben, aminek gyakorlati eredménye az lett volna, hogy Magyarország elveszti nehézfegyverzetének zömét. Ezek a tervek azonban életképtelennek bizonyultak, mert ennek megvalósítására Németországnak sem ereje, sem ideje nem volt.

A nehéz idők ellenére némi építkezés is megfigyelhető a Fegyvergyár telepein. A Gergely utcában egy vasbeton alapot kívántak lefektetni, mert „Ezen vasbeton kemencelap repülőgép alkatrészek gyártásánál könnyűfém lemezek hőkezeléséhez feltétlenül szükséges...”⁸⁶⁰ A Gergely utcában még röntgenszobát állítanak fel és folyamatba tesznek egy 2500 t présalap üzemi befejezését.⁸⁶¹ Egyre inkább előkészítik a Palugyay-féle pince 1500 m²-es területén a géppisztolytöltény gyártását.⁸⁶²

1944. július 2-án, egy vasárnapi napon bekövetkezett légitámadás a fegyvergyártó részleg teljes megsemmisülését eredményezte. A kár meghaladta a 4 millió pengőt. Elpusztult 251 marógép, 40 darab esztergapad, 53 fűrógép, 34 huzagoló, 3 kaparó, 20 véső és csiszoló, 16 automata és 12 egyéb, vagyis 449 darab, zömében modern gépezet.⁸⁶³

A nyersanyagárak és a rezsiköltségek nagyarányú emelkedése készíti a gyárat arra, hogy az 1943 előtt megállapított árakat a hadügy változtassa meg. A KÁB fegyver- és lőszercsoport közös bizottságot alakított az ártöbbletigény jogosságának, illetve mértékének megállapítására. A vállalat képviselői bejelentették, hogy a pillanatnyi mérlegadatok azt mutatják, hogy a központi kereskedelmi költségbe tartozó költségfajok abszolút számokban és %-ban kifejezve is a 42. évi adatokhoz viszonyítva lényegesen nagyobb emelkedést tüntetnek fel, mint amilyen emelkedést a felárigény kalkulációba beállítottak. „Így többek között a tisztviselői fizetések kb. 70%-kal, a kamat, adó és illetékkerhek kb. 28%-kal emelkedtek. A légvédelmi költségek összecszerű emelkedése P 1.500.000,-, ami %-ban kifejezve 700% emelkedést tesz ki.”⁸⁶⁴

Július végén egyre szélesebb körben folytak tárgyalások a gyár egyes részlegeinek kihelyezésére. Gépek raktározására a Magyar Színház kávéház és Eichel Miksa bútorüzletét jelölték ki. A tokfűrőüzem részére szóba jött a Magyar Textilfestő gyár és a Goldberger gyár óbudai textilfestő részlege. Augusztus 8-án Szurmay Lajos kiürítési kormánybiztos nagyobb lépésre határozta el magát; „A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Budapest részére kiutalom a Palóc Ipartelep egész épületét és a Nógrádi Gazdák tulajdonát képező Hitler utcai raktárhelyiségnek két emeletes vasbeton szerkezetű épületét azon esetben, ha a Honvédelmi Miniszter Úr a honvédség céljaira igénybe vett gőzmalomban ugyanannyi férőhelyet bocsájt a Mezőgazdák rendelkezésére. A Fegyvergyár személyzetének elhelyezésére kiutalom Gács, Galsa és Perse községeket.”⁸⁶⁵

1944. augusztus 29-én megkötötték a szerződést a Fegyvergyár és a losonci Dohányjövedék között, ami a gyári berendezések megvételére és a Dohány dolgozóinak átvételére is kiterjedt.⁸⁶⁶

A kitelepítésekkel egyidőben igyekeztek egyes részlegek termelését folyamatosan fenntartani. Egy központi rendelkezés értelmében a Fegyvergyár elsőknek a géppisztolygyártást, másodsorban a puskagyártást tartozott a romokból megújítani. A Danuviának a folyamat felgyorsítása érdekében alkatrészekkel, puska- és géppuska csövekkel kellett a Fegyvergyárat támogatni. Valójában a katonai vezetés sem fűzött nagy reményeket ehhez a kooperációhoz. Jól mutatja a mondottakat, hogy a puskagyártás területén a régi kapacitás 1/4-ére kívántak csak eljutni. „Elvárom – írta Csata vezérezredes –, hogy a Cím fenti rendelkezéseimet akadályt nem ismerő rámenős szellemben fogja végrehajtani.”⁸⁶⁷

A program érdekében a Fegyvergyár megmaradt gépeinek és idomszereinek egy részét átengedte a Danuviának és egyben idegen cégeknek kiadott javításra az összeégett, megrongálódott gépekből 577-et.⁸⁶⁹

Szeptember elején a Danuviát meglepetés érte, mert a FFG bejelentette, hogy szerszámkészítő üzemét leszerelte, s így nem tud eleget tenni azon ígéretének, hogy a géppuska és puskacső gyártásához szükséges gépeket szállítani tudná.⁸⁷⁰

Dammang, a gyár vezérigazgatója 1944. július 24-én történt bejelentés szerint kilépett a gyárból. Helyére a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. műszaki főtanácsosát, Fábry Ferencet nevezték ki. Az igazgatósági tagok között nem szerepel már Egry Emil és Perényi István, de feltűnik Bartók György és vitéz Kassay-Farkas László.⁸⁷¹

Augusztusban a gyári termelésben a munkaszolgálatosok száma növekedett. Munkaidejük a Fegyvergyárnál foglalkoztatott munkások munkaidejéhez alkalmazkodott azzal a megkötéssel, hogy a test ápolásához, a tisztálkodáshoz és a ruha karbantartásához szükséges időt a munkaszolgálatosoknak mindenkor biztosítani kellett. Ennek az 1943-ban kiadott rendelkezésnek felújítását az egyre gyakrabban jelzett elégedetlenség tette indokolttá.⁸⁷²

A munkaerő szükséglet átmeneti megoldása ellenére az egyre romló anyagellátás miatt a nem károsodott gépsorokon is a kapacitás nagy része kihasználatlanul maradt. Ezt látva adta ki a hadügy 20 000 darab töltényhüvely felújítására a megrendelést, kikötve, hogy annak teljesítése nem érintheti az egyéb szállítások határidejét.⁸⁷³

A termelésben a szervezatlenséget nem tudták felszámolni. Termékeket átszerkesztenek, méreteket megváltoztatnak, s közben az előre legyártott alkatrészek és kiegészítő kellékek ezrei válnak használhatatlanná.

Így adódott elő, hogy a folyamatban levő gránáttestek szájniflálásának méretváltozása miatt a korábban könnyen szerelhető német bakelit gyújtó ezrei nem voltak beszerelhetők, s így a FFG-nél 100 000, míg a MÁVAG-nál 56 000 darab gránát gyújtó nélkül, fadugóval került raktárba. Gondok voltak a 40 mm-es légvédelmi magvas gránátoknál is. Ezeknél a Cr-tartalmú (króm) acél hiánya miatt módosítást hajtottak végre. Az eredmény megdöbbentő volt, mert 8000 gránáttestet többszöri edzés után sem lehetett felhasználni.⁸⁷⁴

A kész termékek raktárba helyezése, át nem vétele egyrészt anyagi kérdésként jelentkezett, másrészt csökkentette a bombatámadások következtében nagyon megfogyatkozott raktári területet. Az 58.124/el.n.3.c./1944 számú rendelet pedig egyenesen katasztrófális helyzetet teremtett. „A légitámadások által előállható károk megelőzésére az elkészült anyagot a gyár területéről azonnal el kell szállítani. Ha a KÁB által történő átvétel a gyártás napján, vagy az azt követő napon nem lehetséges, úgy az üzem tartozik, az átvételre nem bocsájtható gyártmányt, illetve félgyártmányt átvétel előtt egy légitámadás által kevésbé veszélyeztetett helyre azonnal kiszállítani. Eme hely bérletéről és őrzéséről az érdekelt vállalat köteles gondoskodni.”⁸⁷⁵ Nem sokat változtatott a helyzeten, hogy a 62.864/el.n.3.c./1944 számú rendelettel 10–14 napi alkatrész tárolását engedélyezték.

A kiteleptéssel kapcsolatos gyári jelentések között szeptembertől egyre nehezebb kiigazodni. A mondottakat támasztja alá a losonci költőzködés ügye is. Augusztusban már arról hallunk, hogy a menekítés ide megkezdődött, de Losonc város polgármesterét Szentgyörgyi államtitkár csak szeptember 7-én értesíti a határozatról, illetve az ezzel kapcsolatos tennivalókról. Többek között „Az igénybevétel foganatosításával Polgármester Urat bízom meg azzal, hogy fenti határozatomról a szolgáltatásra kötelezetteket értesítse...”⁸⁷⁶

A kiteleptés anyagi feltételeit a kormány megteremtette oly módon, hogy a gyár a bombakárookra a kért 25 millióból 10 milliót előlegként megkapott. Szeptember elejére a Fegyvergyár új gépek beszerzésére és javításokra közel 13 millió pengőt fizetett ki, míg a kiteleptési rovaton alig 1 millió ötszázezer pengő fogyott.⁸⁷⁷

A HM a kiteleptés ütemét lassúnak találta és a Fegyvergyár elé példaképpül a Danuviát és a Weiss Manfredet állította. A keletkezett háborús károkkért a miniszter a FFG-t tette felelőssé. A gyár válaszlevelében elmondta: „... az ország különböző városait megjártuk és alkalmas települési helyet kerestünk, ahol a fenti rendelet szellemének megfelelően igyekeztünk puskaszerezdénket elhelyezni. Ebben a kérdésben megtett lépéseinket vállalatunk akkori vezetője az illetékes hatóságok tudomására

hozta mindenkor és nem rajtunk állott, hogy a puskagyártás folyamatos-ságának biztosítása mellett megfelelő helyet biztosítani nem tudtunk.”⁸⁷⁸
A gyár hivatkozott továbbá egy 1944. április 13-án kelt levélre, amelyben a minisztérium III. Csoportfőnökségét kérték, hogy a várható bombatámadások megújulásával pusztulásnak kitett kapacitás érdekében tegyenek valamit. „... elsőrendű teendőnek kell annak lennie, hogy a már kész alkatrészeket a lehető legrövidebb időn belül a Fegyvergyárból biztonságosabb helyre szállítsuk, még pedig úgy, hogy ugyanaz a hely egyben szerelésre alkalmas legyen. Ezt még akkor is célszerűnek látszik végrehajtani, hogyha a fegyverek eddigi szokásos belövése nem lenne megoldható.”⁸⁷⁹

A kitelepítéssel egyidőben a gyár termelése tovább folyt és újabb és újabb megrendeléseket fogadott el. Érdeemes közelebbről megnézni a Lőszerüzem szeptemberi szállítását, amely nemcsak a gyártott típusokra, de a kapacitás nagyságára nézve is némi támpontot nyújt.⁸⁸⁰

<i>Típus</i>	<i>Méret és megnevezés</i>	<i>Darab</i>
1939 M.	40 mm-es légvédelmi repeszgránát	5 000
1936 M.	40 mm-es páncéltörő gránát	15 000
1942/A.M.	40 mm-es nyelesgránát	4 000
1939/41 M.	50 mm-es éles gránát	10 000
1939/41 M.	81 mm-es éles gránát	31 000
1933 m.	10 cm-es repeszgránát	2 000
1942 M.	10,5 mm-es MP gránát	4 000
1942 M.	Éles kézigránát	2 000
–	0,5-ös utász robbanótöltény	60 000
–	0,1 kg-os utász robbanótöltény	50 000

A gyár kapott még egy nagyobb megrendelést 72 000 darab 1935 M. szurony legyártására a Danuviánál készülő géppisztolyok részére. Itt a kapacitást 6000 db/hó-ra emelte fel, mert a gyártáshoz szükséges 340 gép rendelkezésre állt, sőt újabb 120 gép érkezését várták Németországból.⁸⁸¹
A Danuvia felsőbb rendelkezésre átvette a Fegyvergyártól a Palugyay-féle pincében berendezett gyutacsgyártást.

1944. október 2-án Losoncon értekezetet hívtak egybe, ahol Vitályos László, a Fegyvergyár h. igazgatója a következő bejelentést tette: „A honvédelmi minisztérium szóbeli tájékoztatása alapján bejelentem, hogy a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár kitelepülése tárgyalanná vált.”⁸⁸² A Nógrádi Palóc Háziipar ekkor sérelmezte, hogy a gyár az augusztus 29-én kelt szerződésnek nem tett eleget és 150 000 pengő előleget nem utalt

át.⁸⁸³ A Fegyvergyár néhány nappal később a szerződés tárgyalanná válását frásban is megerősítette, s mivel az igénybevétel ténylegesen nem történt meg, a beruházásokat nem vették át: „... természetesen megállapodásunk sem lépett hatályba és nem állott be az ezen előzetes megállapodásban a feltételek bekövetkezése esetére vállalt fizetési kötelezettségünk sem.”⁸⁸⁴ Október 8-án kelt jegyzőkönyvből viszont kiderül, hogy az irodahelyiséget augusztus 15-én, míg a fonalraktár helyiségeit szeptember 16-án elfoglalták. Ezek után „aránylagos bért” a Fegyvergyár hajlandó fizetni, de a megajánlottak nem fedezik a losonci cég ki- és visszaköltözésből, valamint az üzemszüneteltetésből származó kárát.⁸⁸⁵

A losonci kiteleptítés leállítása egyben azt is jelentette, hogy a már kiszállított 15 vagon gépet és 3 vagon agyfát tovább kellett vinni Magyaróvárra, a Dunántúlon kijelölt két bázis egyikére. A németek – mivel a szovjet haderő október 6-án Magyarországra lépett – a szállítmányt Németországba akarták irányítani.

A losonci kiteleptítés, illetve tovább költözés az 1943. M. puska agyfa ellátását érintette különösen. Szeptember végén a Soroksári úton mindössze 600 agyfa állt rendelkezésre, de ezt is a Fegyverszertár szállította. Losoncon a termelés nem indulhatott meg, bár a nyersanyag a helyszínen volt, de a közlőművek szállítását nem hagyták jóvá. Losoncról Magyaróvárra az áttelepülést három hétben jelölték meg, de a gyártásra való berendezkedés is 8–9 hetet igényelt. A termelés megindítását a Fegyvergyár is sürgősnek ítélte meg, mivel a romeltakarításnál 30 000 darab sér tetlen puskacsövet találtak.⁸⁸⁶

A pápai bázis kijelölése júliusban történt meg. Felmérték az energiaigényt és a távvezetékek kiépítéséről folytattak tárgyalásokat. Igénybe kívánták venni a Dunántúli Textilipari és Kereskedelmi Vállalat Leipnik és Tsa rt. telepeit, mivel itt géppisztoly, szurony, puskaalkatrészek gyártására szerettek volna berendezkedni. Igényt tartottak még itt Mika Antal Szövőgyárára, ahol a cső- és tokgyártás megoldását tartották lehetségsek.⁸⁸⁷ Átvételükre október 10-én került sor.

A pápai és a magyaróvári építkezés ütemét a nyilas Nemzeti Számonkérő Szervezet lassúnak tartotta és ezért a vállalat vezérigazgatóját szabotázs vádjával megidézték. Pozícióik biztosítása érdekében a nyilasok elrendelték az Üzemi Tanács felállítását. A gyár ellenállt és géppuskákat helyeztek üzemkész állapotba, hogy a gyárat a fosztogatóktól megvédjék.⁸⁸⁸

Bartha vezérőrnagy 1944. október 4-én kelt levelében kötelezte Szabó és Mátéffy rt-ot, hogy a Fegyvergyár Pápara kiteleptendő üzemszlege villamosenergia biztosításához szükséges távvezetési szakaszokat tervezze és építse meg.⁸⁸⁹ A kijelölt helyiségek igénybevételére októ-

ber 10-ét jelölték ki. Hamarosan kiderült, hogy a kérdéses ipartelepek igazgatóságai az említett épületek leltárát és műszaki leírását nem készítették el. „A Mika telep tulajdonosa utasított arra, hogy a félbenmaradt építkezéseket fejezze be, miután a szükséges anyag rendelkezésre áll. A be nem épített gépeket és alkatrészeket és anyagokat a gyár helyiségeiből és telepéről szállítsa el. A Leipnik gyár üresen álló épületeit azonnali hatállyal átvettük és átadtuk, az üzemben levő helyiségeknek a Fegyvergyár igényeinek megfelelő kiürítésére a gyár igazgatóját utasítottuk...”.⁸⁹⁰ A gyártelep körvonalai ugyan már kezdtek kibontakozni, de az útnak indított 53 gépszállítmányból a helyszínre csak 40 érkezett meg. A munkaerőszükségletet jelentő, kényszerből áttelepült 100–120 családot inkább a továbbmenekülés, mint a termelés megindítása foglalkoztatta. A gyár vezetése az előírásoknak megfelelően a Magyar Építő Résztársasággal megállapodott, hogy Pápán és Óváron légópincét építsenek. A katonai helyzet alakulása illuzórikussá tette ezt is ugyanúgy, mint a Honvédelmi Miniszter november 7-én benyújtott megrendelésének teljesítését.⁸⁹¹

Még szeptember végén felkérték a gyárat, hogy tegyen javaslatot a törökbálinti szerelődüzem kitelepítésére a triöntöde, présmű, gyutacsüzem áthelyezésére. A meglepő választ november 1-én nyújtják be. „A triöntöde, de különösen a présmű áthelyezését az ezzel összefüggő nagyobbszabású építkezés szükségessége miatt kb. egy esztendő után véljük lebonyolíthatónak. A gyutacsüzem áthelyezését pedig keresztláthatatlannak tartjuk.”⁸⁹² Mondták ezt már akkor, amikor még teljes mélységében nem is ismerték a kitelepített részek megpróbáltatásait.

A helyzet ecsetelésére érdemes a pápai körülményeket egy kicsit közelebről megtekinteni. A családok részére 140 szobát és egy 60 fős barakkot szereztek. Ezeket gyorsan birtokba kellett venni, „mert késedelmes elfoglalás esetén számolnunk kell – írták – erőszakos katonai (: magyar és német :) igénybevételekkel.”⁸⁹³ Gondot jelentett ezen belül a sok üres lakás is, mert takarókat, táborigyűjteményeket, szalmazsákot kellett a helyszínre szállítani, ugyanis Pápán a beszerzés teljesen reménytelen volt. „A helybeli nyilas pártszervezet felhívta a figyelmemet az este egy leállított zsidó textilüzem felszerelt ... helyiségére, amely azonban csak egy-két napon belül tekinthető meg. Dacára az ittlévő műszaki személyzetünk önállóan, tempótlan és gyengébb voltára, az előzetes megtekintéssel Frauenhoffer urat bíztam meg.”⁸⁹⁴ A húsellátást a pápai húsgyár segítségével oldották meg. A tűzifa érdekében felvették a kapcsolatot az Esterházy uradalommal, amely 10 000 darab vadásztöltény, patkóvas, keréksín ellenében átengedett 800 q tűzifát. A megszállottak úgy vélik, hogy a munkatempó növelésével, az irányítás hatékony gyorsításával a kilátástá-

lannak tűnő helyzet ellenére még eredményeket lehet elérni. Mondták ezt akkor, amikor már bizonyossá vált, hogy a Pápara irányított 2 szerelvény 29 vagonjából csak 20 érkezett meg.⁸⁹⁵

Budapecsten a tölténygyártás tovább folyik egy műszakban, munkáshiányra való hivatkozással. Bátor Elemér ezredes, miniszteri biztos december 1-én az indokokat elutasítja és felszólítja a gyárat, hogy „... a munkáshiányát a legsürgősebben szüntesse meg és a második műszak beállítását a géppisztolytöltény gyártásának felemelése érdekében azonnal foganatosítsa.”⁸⁹⁶ December 8-án a gyár megfogalmazta ugyan válaszlevelét, de elküldésére már nem kerülhetett sor. Annyi azonban a levélből kiderül, hogy a szak- és betanított munkások maradéka is harci övezetbe került, s ezzel csaknem egyidőben elrendelték egy sor korosztály elvonultatását, s így a pisztolytöltény gyártásánál foglalkoztatott mentesített szakmunkások is elhagyták a gyárat.⁸⁹⁷

A pápai bázis kiépítése december elején még mindig egyhelyben topogott és már a csodafegyverben reménykedők is elvesztették hitüket. „Mint már a folyó hó 12-i jelentésemben jelentettem, pápai üzemünk szereléséhez és működéséhez, tekintettel a városnak hadműveleti területté való nyilvánítására és a város által megtett kiürítési előkészületre, szükségem lenne arra az elvi döntésre, hogy a település folytatódni fog-e, vagy pedig likvidálni kell azt.”⁸⁹⁸

Az emberek elszállásolása Pápan jól-rosszul megtörtént. Az újonnan érkezők számára már csak erőszakos elfoglalással lehetett szobát biztosítani. A nyilas párt zsidó vagyomból ágyneműt és bútort biztosított. Továbbra is a legnagyobb gond a cipő és a tüzelőanyag hiánya.” A pénzáttalás meglehetősen fontos, mert a munkások hetek óta nem kaptak fizetést...”⁸⁹⁹ A kitelepített üzem leghűségesebb embere, Fraunhoffer ismeretlen helyre távozott. Reménytelen helyzetüket elzártságuk is mutatja. Táviró, telefon heteken át nem működött és a vasúti forgalom szüneteltetése miatt levélváltásra nem volt lehetőség.

December 19-én Tarcsay ezredes részére újabb jelentés készült, amelyből kiderült, hogy a pápai telepítés ugyan már júliusban megkezdődött, a munkagépek szállítása augusztusban megindult, de az utolsó három hónap alatt elindított 53 vagonból csak 40-el lehet számolni, ami a tervezett géppark 60–70%-át tette csak ki. Beszerelés még decemberben is csak a Leipnik telep két részlegében folyt 30-30 munkással. Ismét felmerült annak az elgondolásnak az elvi meghatározása, hogy egy ilyen nagyobb kihatású és hosszabb időre tervezett hadi gyártásnak az itt történő felállítása az adott körülmények között kívánatos és helyénvaló-e! Cél-szerűnek látják a magyaróvári településhez való csatlakozást. Itt „A munka folytatásához és befejezéséhez egyébként még két zárt vasúti szerel-

vényre, összesen 60–80 vagonra van szükségünk, melyek szerszám – és szerkezeti anyagokat, szerszámokat, további közlőműveket és egyéb szükséges üzemi anyagokat és berendezéseket szállítanak.”⁹⁰⁰

Pápa sürgősnek tartotta a Budapesten maradt szakmunkások áttelepítését is, megjegyezve: „Itt eddig gátló körülmény volt az, hogy kb. 100–120 családot kitevő szakmunkás és művezető személyzet több mint 90%-ban csak erőszaknak, munkabehívó jegynek engedve hajlandó települni.”⁹⁰¹

Több esetben érintettük már az elektromos távvezetékek kiépítése körüli levélváltásokat. Ezekből kiderült, hogy a kivitelező a transzformátor állomások telepítésére nem kötelezte el magát. Végül ezt a kérdést Veszprém város tulajdonában levő szentkirályszabadjai repülőterhez tartozó transzformátor állomások lefoglalásával oldották meg. Pápa városában állomásozó német parancsnokság élénk figyelemmel kísérte a munkálatokat, sőt az egyik tiszt ki is jelentette: „... hogy bár segítséget nyújt (a nehézségeknél, azonban, ha a helybeni vonatkozó német parancsnokság nem lát kellő hatásfokot, tudtunkon és akarattunkon kívül az itt levő berendezést esetleg elszállíttatja.”⁹⁰²

A Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár egy részlegével az Országos Elhelyezési Kormánybiztosság rendelete alapján Mosonmagyaróvárra települt. A Losoncra szállított gépeket az eredeti koncepció megváltoztatása után Mosonmagyaróvárra továbbították. Ugyancsak ide kívánták kitelepíteni a szerszámgyártást is. A bázis vezetésével Sütő Nagy László főmérnököt bízták meg. A helyzet azonban itt sem volt jobb, mint Pápán. „A gyár berendezésére, majd a meginduló üzem munkáinak végzésére eddig 180 levente korcsoportba tartozó munkásunk érkezett – jórészt gyalogmenetben – ide, akik csupán a legszükségesebb ruhadarabjaikat hozhatták magukkal, s most tömeg szálláson elhelyezve meleg ruha és főleg takaró hiányával küzdenek.”⁹⁰³ Az említettek részére a deportált zsidók visszamaradt holmijaiból kértek takarókat, szőnyeget. „A szőnyeggel a jelenleg földre szórt szalma fekhelyeket kívánjuk a közeli téli időre való tekintettel *emberségesebbé* – kiemelés tőlem, TF. – tenni.”⁹⁰⁴

A háborút követően Fábry Ferenc visszatérve Magyarországra a kitelepítés lényegét úgy értékelte, hogy annak célja nem a fegyvergyártás újrafelvétele, hanem a gépek bombatámadásokkal szembeni megmentése volt. Ugyanezzel magyarázta, hogy különböző nyersanyagokat, félgymányokat, a zománccmű egyik egységét, többek között az őrlőmalmot, hajóra rakatták, s elvontatták, hogy egy Duna menti helyen elrejtésük. A HM viszont szeptember elsején kiadott rendelkezésében fő szempontként azt jelölte meg, hogy a gépekkel a gyártást újra fel lehessen venni. Miután szeptember elején a Honvédelmi Minisztérium likvidálta a losonci tele-

pet a gyár Mosonmagyaróváron a kiutalt Nyersselyemgyár helyett a Lenmagtár helyiségeit választotta, mert úgy tűnt, hogy a budapesti üzem teljes megsemmisülése esetén a gyártás újraindításához ez a telep alkalmasabb lesz. Valójában arról volt szó, hogy a vállalat vezetése is törekedett a kitelepített részlegek felállítására. Naivitásukat mutatja, hogy az építkezéshez Mosonmagyaróváron nagy mennyiségű téglát kiutalását kérték. December 12-én 200 000 darabra kaptak engedélyt, s az első 10 000 darabot Steuer Ágoston hegyeshalmi gőztéglagyártól azzal a feltétellel tudták átvenni, hogy cserébe maximált áron 50 q daraszemet adtak. 1945. február 16-án még nem zárult le az ügy, s ezért a Fegyvergyár sztorinírozni kívánta az át nem vett tételeket. A téglagyár ez elől elzárkózott, követelését fenntartotta, de a hiányzó mennyiség leszállítására nem is gondolt.⁹⁰⁵ Természetesen nem a szállítás elmaradása az egyetlen oka, hogy ezen a bázison a munka nem indulhatott meg.

A mosonmagyaróvári telephely kijelölése döntötte el a már említett hajórakományok sorsát is, mert e bázist minden tekintetben alkalmasnak tartották berendezkedésre. Ténylegesen a legnagyobb szava a HM 17/B Osztályának volt, amely az Iparügyi Minisztériummal a kitelepítés ügyeit kezdettől fogva kézben tartotta és irányította.

Az evakuálás vontatottsága miatt a HM külön megbízottja, Balassa Örnagy vette át a munkálatok ellenőrzését. A legnagyobb gond az ő számára is a losonci géppark átmentése volt, ugyanis a mintegy 15 vagon szerszámgépet, 3 vagon agyfát a németek Galánta állomásról egyenesen Németországba akarták szállítani. Később kiderült, hogy a Keletről érkező vagonok tartalmát függetlenül attól, hogy az mely ország tulajdonát képezte, különböző gyűjtőállomásokon német cégeknek osztották ki.⁹⁰⁶ A gyár tiltakozott, mert nem tartotta megnyugtatónak azt a német magyarázatot, hogy Nyugat-Magyarország vasúti pályáinak tehermentesítése céljából egyszerűbb lesz a losonci szállítmányt Németországból védettebb utakon visszajuttatni Magyarországra. Ekkor még meg volt az esély a magyar álláspont keresztül vitelére. November közepe után azonban Németország hivatalosan is kézbe vette a magyarországi vasúti hálózat felügyeletét, s már nem lehetett megakadályozni, hogy a gyár tulajdonát képező 342 munkagépet, amely Budapestről érkezett Pápára, ne irányítsák Németországba.

A német katonai szervek tevékenységéről december 30-án Bács főmérnök számolt be Fábry Ferencnek, aki azonnal felkereste Sopronban az Iparügyi Minisztert. Rövidesen kiderült, hogy tenni már semmit nem lehet, s azért, hogy a kezdeményezést ne engedjék át a németeknek, kijelölték gyűjtőállomásul Husen és Diegensdorf állomásokat. Fábry a tárgyalások alkalmával megismételte, „...hogy önálló gép- vagy puska gyár-

tásra a Fegyvergyár jelenleg teljesen képtelen.”⁹⁰⁷ Fábry döntése érthető volt, hiszen december 27-én Fábrynak és a többi kitelepített vállalat vezetőjének tudomására hozták, hogy a Németországba való áttelepülés elkerülhetetlen.

A mosonmagyaróvári bázis „utolsó” napjairól több jelentés maradt fenn. Ezek közül nem egy arról tanúskodik, hogy az eltűnt 642 gép együttvéve sem volt alkalmas fegyvergyártásra, mert bizonyos gépcsoportok, mint a csőgyártó-, kovács-, sajtológépek teljesen hiányoztak. Nyomorogva és semmittevésben töltötte idejét itt a gyár 186 alkalmazottja. A 47 tisztviselő 60, míg a 139 munkás 33 családtaggal kereste a kilátástalan helyzetből a kiutat.⁹⁰⁸ Legfeljebb arra voltak jók, hogy a város erődítési munkálataiban részt vegyenek, természetesen nem önkéntes alapon, hanem Mosonmagyaróvár katonai parancsnokának rendelete folytán.⁹⁰⁹

Január 8-án Fábry Ferencet ismételten berendelték a Dicohoz és közölték vele, hogy a kitelepítést rendeleti úton intézik. Tudatták ugyanakkor, hogy üzemi tőkét nem vihetnek magukkal, így azt a Nemzeti Banknál letétbe kell helyezniük. A kitelepítés költségeit államközi megegyezés alapján a két állam közösen fogja viselni. Németországban az induláshoz új üzemi tőkét bocsájtanak a gyár rendelkezésére. Közben a gyár vezetősége még két nagyobb szállítmányt várt Budapestről. Az egyiket eredetileg Pápára kívánták irányítani, de a Kőbányán berakott vagonokat a katonai események miatt nem tudták útnak indítani. A másikat Mosonmagyaróváron szerették volna kirakni, de a gépekkel, alkatrészekkel megmarakott vonat a kitelepítés helyére nem érkezett meg. A gyár Csiki (Mettl) Lajost 1945 márciusában bízta meg azzal, hogy a „... FFG Budapesten feladott és rendeltetési helyére meg nem érkezett vasúti szállítmányt mind magyar, mind német területen felkutassa és azt az FFG kitelepülési helyére, Steyr- Hauptbahnhof állomásra irányítsa.”⁹¹⁰

Az Iparügyi Miniszterrel folytatott tárgyalásokat követően Fábry Ferenc Diegensdorfba utazott, s szemrevételezni a helyiségeket. Végül a Steyr Műveknél állapodott meg, remélve, hogy azok segítséget nyújtanak az elveszett géppark felkutatásában.

Január 14-én Mágócsi János kormánybiztos a magyaróvári ipari kitelepítés vezetője sűrgetni kezdte a Németországba való áttelepülés megkezdését. Január 15-én a gyár két igazgatójával Bécsbe utazott, s a Steyr Művek vezérigazgatójának megismételte azt a korábbiakban már kifejtett álláspontot, hogy a FFG önálló gyártásra alkalmatlan és kérte, hogy alakítsanak munkaközösséget.⁹¹¹

A pápai bázis ügyei, illetve a kitelepítés lebonyolítása Bácsi Ferenc főmérnök kezeibe volt letéve. Már 1944. december 31-én jelenti az igazgatóságnak, hogy a pápai hatóságok a kiürítési parancsot decem-

ber 30-án megkapták, de szállítóeszköz, elsősorban vagon kiutalására alig van remény, annál is inkább, mivel a kisbéri frontszakasz hadianyagelosztó állomása Pápa. A német katonai parancsnok közlése szerint Pápa kiürítésére több, mint 500 vagonra lenne szükség, „... viszont vagon egyáltalán nem áll rendelkezésükre, annyira nem, hogy a bevetésre készülő, bevetésre szállítandó lőszer is napok óta berakatlanul az állomáson tárolódik.”⁹¹²

Külön gondot jelentett a rakodómunkások hiánya. Parasztszekereket ugyan lehetett igényelni, mert ennek biztosítását a főszolgabíró a város feladatának jelölte, de ezek gépszállításra alkalmatlanok voltak. Meglepő volt Prüfel német főhadnagy, kiürítési biztos nyilatkozata, mely szerint feladata elsősorban a gépek menekítése, míg az anyagok, emberek, élelmiszer evakuálását másodrendűnek jelölte. Később közölte, hogy ezzel a kérdéssel külön szerv – Generalbevollmächtigter für den Arbeitseinsatz, dienststelle Ungarn, Kőszeg – foglalkozik. A gépeket tehát külön kívánták elszállítani olyannyira, hogy még a kísérők személyéről sem kívántak tárgyalni. Bácsi mindebből azt a következtetést vonta le, hogy „... az O.K.H.-nak nem is annyira a cégre, mint inkább a gépekre van szüksége.”⁹¹³ Január 4-én Pápa megkapta az értesítést, hogy 30 nyitott vagon rendelkezésre áll és hamarosan megérkezik 20 zárt kocsi is a géppark bepakolására. A következő napon a német vagonok valóban rendelkezésre álltak, s az első 15 vagon 341 géppel és némi alkatrészsel megpakolták. Január 9-én a szállítmány elindult Steyrbe két kísérővel.⁹¹⁴ Néhány nap múlva a kísérő személyzet visszaérkezett Páparra és bejelentették, hogy az „... 1945. január 9-én Pápáról-Deggendorf felvevőállomásra útnak indított 15 vasúti kocsiból álló 342 db fegyvergyártási géppel megrakott küldeményt a német hatóságok Wienből – feltehetőleg a vasúti vonal túlzásúfoltltsága miatt – Szilézián keresztül irányították. Január 19-én a szállítmányunkat tartalmazó szerelvény Gleiwitzben orosz kézre került.”⁹¹⁵

A második szállítmányt Pápa január 22-én indította útnak. Ez a 14 vagonból álló küldemény január 22-én érkezett meg rendeltetési helyére. A maradék hat vagon gépet a magyaróvári csoporthoz kapcsolták.

Az Iparügyi Miniszter, aki ezekben a napokban Sopronból „irányította” a kitelepítést a táviratban kiadott utasítás anyagát január 13-án írásban is megküldte.

Mosonmagyaróváron és Pápán egyaránt február 8-án jelentették be, hogy a két főcsoport kitelepítése is megkezdődik. A személyi poggyászt Pápáról Óvárra vitték, mert a tervek szerint Mosonmagyaróvár az élcsapat feladatait kellett volna, hogy betöltse.

Páparól az áttelepedők száma 66 fő volt az alábbi megosztásban:⁹¹⁶

Gépészmérnök	Lakatos	Esztergályos	Szerelő
1	25	2	2
Hegesztő	Gépmunkás	Gépkocsivezető	Belövő
1	5	1	1
Raktáros	Tisztviselő	Háztartásbeli	Gyermek
1	7	10	10

Mint arról már a korábbiakban szót ejtettünk Pápan a Fegyvergyár két ideiglenes teleppel rendelkezett. A Dunántúli Textilipari és Kereskedelmi Vállalat Leipnik és Tarsa Cég 1944. augusztus 1-től 1945. január 15-ig engedte át telepeit. A gépek elszállítása után a Fegyvergyár ezt a telepet kiürítette és Míka Antal-féle szövőgyári részlegben tevékenykedett 1945. február 28-ig.⁹¹⁷ A bevagonfrozás február 15–16-án történt meg, de a Győr előtti pályatest bombakárai miatt csak 18-án indultak el. Február 26-án érkeztek meg Steyr főpályaudvarára, de a végleges kirakodás csak március 3-án fejeződött be. A drága gépek a vasúti sínek mellé, vagy nem zárható helyiségekbe kerültek. A személyzet egy részét a garsteni fogház lágerbe, míg a másik részét Reithoffer-lágerbe szállásolták el. Az elhelyezés gondjait súlyosbította, hogy a mosonmagyaróvári ún. élcsoport a barakk raktárakkal csak később érkezett a helyszínre.⁹¹⁸

A pápai és a magyaróvári csoport Steyrben találkozott. Létszámuk a családtagokkal együtt elérte a 250 főt. 1945. március 27-én Rónafőről is elindult egy különítmény 30 lóval, 12 szekérral és három hintóval. A személyi állomány 16 levante volt. Április 15-én Waidhoffenbe érkeztek. Miután az orosz csapatok áthaladtak felettük, visszafordultak. Május 31-én útjuk Budapesten véget ért.⁹¹⁹

A határok átlépését megelőzően a DICO kezdeményezésére az Iparügyi Minisztérium Sopronba értekezletet hívott egybe. Négy vállalatot, a Danuviát, Lószerműveket, Vadásztöltényt és a Fegyvergyárat egy közös részvénytársaságban kívánta egyesíteni. Ez ellen a vállalatvezetők tiltakoztak, mire a Minisztérium bejelentette, hogy vállalatvezetőket rendelnek ki és rendeleti úton kormányintézkedéssel fogják ezt megvalósítani. „A részt venni nem kívánókat, mint gazdátlan, renitens vállalatokat ki

fogják sajátítani.”⁹²⁰ Mindez a Dico nyomására történt. A döntéseket február 5-re kellett meghozni. A Dico további követelése volt, hogy az áttelepülő „egységes” vállalat Németországban új céget vegyen fel, hogy az német jogi személy legyen. 1945. február 19. és 22. között Flocklauburgba egybehívott értekezleten az üzemi tőke 50%-ának átvitelét is előírták. A tárgyalásokon kitént, hogy a magyar üzemeket Németország be akarja olvasztani. Március 11-én az Iparügyi Minisztérium bejelentette, hogy nem kíván német jogi személy lenni. Ilyen előzmények után a gyár függetlenségét megtartva költözött Steyrbe és az Enns folyó két partján berendezkedett. Köztudott, hogy a nyugati part amerikai, a keleti part szovjet megszállási övezetbe került. A gyár vezetősége, amely a keleti övezetbe települt alig- alig tudta a nagyobbik résszel a kapcsolatot fenntartani. A vezetés már a korábbiakban gonszkodott arról, hogy a gyár vagyona, gépek, szerszámok, berendezési tárgyak leltárba kerüljenek és a tárolás helyéről pontos kimutatást vezessenek. A személyzeti és dologi kiadásokat a még 1945 márciusában rendelkezésre bocsájtott 150 000 pengőből, illetve a Dico által átutalt 100 000 márkából, azaz valamennyi kiadást a kitelepítési hitelből fedezték.

A gyár vezérigazgatója 1945. május 7-én kelt levelében Sütő Nagy Lászlót bízta meg az elszigeteltség idejére az amerikaiak által megszállt területen maradt részleg vezetésével, illetve a vagyontárgyak kezelésével. A főmérnök június 13-án felhatalmazást kapott, hogy a vállalatot a hatóságok és hivatalok előtt is képviselje.

A szovjet hatóságok és Steyr városának az Enns jobb partjára eső vezetői elrendelték a Fegyvergyár vezetőségének visszatérését Magyarországra. „Minden igyekezetünk, hogy az Enns balpart (*sic*) csapatot zárt egységként áthozhassuk és annak hazatérését az itteni csoporttal egyesülve bonyolíthassuk le, továbbá, hogy az amerikaiak által megszállt területen visszahagyandó vállalati vagyontárgyak őrizetbevételét a Steyr művek ottani vezetőségével, vagy más szervekkel közvetlen tárgyalások útján elintézhessük, sikertelen maradt. Mivel az FFG vezetőségének hazatérése előreláthatólag július hó elejére várható, ezzel szemben az Enns balparti részleg hazatérésének időpontja még bizonytalan az ügyek további vitelére egy FFG steyri kirendeltség létesítése válik szükségessé.”⁹²¹

E bejelentést követően a vezérigazgató azonnal létrehozta a „Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár R.T. steyri kirendeltsége” részleget és Sütő Nagy László főmérnököt a vezetésben megerősítette. A cégbélyegző alá „Steyri kirendeltség” – németül: Expositur Steyr – került. A munkások és tisztviselők hazatérése a nyugati övezetből még nem jelentette azt, hogy a vagyontárgyak is visszakerülhetnek. Ezért a vezetés a gépeket szer-

zódásban lefektetett feltételek mellett a Steyr Műveknek használatra átengedte.

A vállalat vagyonának tekintélyes részét képezte négy uszályban kiszállított rakomány, amelynek legnagyobb hányadát szerszámgépek, fémfélgyártmányok, zománcedények és fürdőkádak tették ki. A dunai uszályok megrakása Péchy Tamás ügyvezető igazgató, kereskedelmi csúcsszakember gondolata volt, aki a Soroksári telep bombázása után a kőbányai részleg megsemmisítésétől tartva az ottlévő értékes készáru – zománcedény, fürdőkád, tűzhely, üvegáru, fém – és félgyártmányok – elvontatását tervezte, remélve, hogy ezek a Duna valamely elhagyott szakaszán átvészelik a bombatámadást és a hadicselekmények megszűnte után az áru a gyári raktárba visszaszállítható lesz. A készárut nem kívánta az országban hagyni. Svájci cégekkel tárgyalt, hogy a befolyó és letétbe helyezett svájci frankból az újjáépítést a háború után el lehessen kezdeni. Célja érdekében egy dunai teheruszályt zománcedénnyel rakatott meg, egy másikba fém félgyártmányokat – túltermelésből adódó különböző profilok, csövek, rudak stb. –, tűzhelyeket, üvegárut rakatott. A harmadik uszályba fürdőkádak kerültek és azok a gépek „... amelyek leszerelését Fábry úr – a szélsőjobboldali szervek által a gyárra oktrojált ún. vezérigazgató – rendelte el.”⁹²² Péchy útnak indított még 4 vagonban 432 fürdőkádát Hans Riesen bási cég részére, de ebből a szállítmányból két vagon eltűnt, kettő pedig – 216 káddal – erősen sérült állapotban érkezett meg.

A berakodás az uszályokba a Duna-parton, az Országház előtt történt, de a német gazdasági kémszervezet felfedezte a ténykedést és az ún. „Wehrwirtschaftsoffizier” a berakodásra került árut titokban jegyzékbe vette. Tudomásukra jutott, hogy a gyár a szállítmányt a zürichi Pfister & Co cégnek táviratilag felajánlotta. A németek sérelmezték, hogy az általuk eldugottnak minősített árut nem a „Reich”-nek kínálta a Fegyvergyár fel. Péchy félve, hogy a németek fenyegetésüket megtartva elkobozzák az árut a zománchajó tartalmát 750 000 pengőért eladta, ami 36%-kal magasabb volt, mint a belföldi maximált ár. Péchy a tranzakciót azzal is magyarázta, 1945. december 5-én!, hogy „... az ellenértéket nem akartam a gyár számlájára lefizetni, hanem az ellenállási mozgalom részére juttatni –, ami sajnos végeredményben nem történt meg.”⁹²³ Valójában sohasem derült ki, hogy miért volt szüksége Péchynek ezeket a sorokat leírni. 1944. november 20-án végleg elhagyta az országot, s január 20-án Fábry Ferenc már megtiltott számára minden ténykedést. Péchy a vezérigazgató szavait visszautasította, mondván: „... csak az igazgatóság foszthat meg ügyvezetői jogaimtól és ezért nem veszem tudomásul kijelentését.”⁹²⁴ Svájcba utazott és kapcsolatai révén elérte, hogy az „A” uszályt, amely fémekkel,

fémfélgyártmányokkal és üvegáruval volt megrakva, s mint ismeretes volt Deggendorfbán, mintegy 60 km-re Regensburg alatt vesztegelt, mint svájci tulajdont a svájci állam hivatalosan felvegye az ún. „Notleidende Schweizer Güter” listára és az amerikai hatóságnál tulajdonigényét bejelentse. Az eladott áru ellenértékét, amely meghaladta a 700 000 svájci frankot Péchy Tamás az utolsó fillérrig befizette a gyár számlájára. „10 hónapi itt tartózkodásomat arra használtam fel, hogy Hazánk súlyos helyzetére felhívjam Svájc Hatóságai, Ipara, vezető Pénzüntézetei figyelmét és mindezeket arra készítsem, hogy egy igen széles körű gazdasági organizációba tömörülve Magyarország segítségére siessenek. Ez az organizáció Warenaustausch und Finanzierungs A. G. Worfina nevet fogja viselni.”⁹²⁵

Péchy Tamás Svájcban ismert és tárgyalóképes szakember volt, s talán ennek köszönhető, hogy a két vagonban, sérülten érkező 216 kádat sikerült eladnia 15 000 frankért a Schweizerischer Grosshandelsverband der sanitären Branche-nak. Ebből az összegből 10 000 svájci frankot jelentése szerint az uszályok felkutatására és utazásra fordított, vagyis nem fizetett be. A Fegyvergyár vezetése, élén Fábry Ferencsel, ezért Péchy-t sikkasztással vádolta, de állításukat igazolni sohasem tudták.⁹²⁶

Péchy Tamás kiváló képességeit és előrelátását az amerikai övezetben maradt fegyvergyári gépek sorsa is egyértelműen bizonyítja. Bár az iratok 1945 szeptemberéből származnak – ezzel a korszakkal csak a következő fejezetben kívánunk részleteiben foglalkozni – néhány mondattal utalunk kell ezekre az összefüggések jobb megértése érdekében.

A Fegyvergyár érdekeit Lukács Ernő mérnök képviselte az amerikai övezetben egy 1945 augusztusában kiadott megbízatás alapján. Ő volt az, aki eljárta a Szövetségi Hatóságoknál az osztrák területre szállított gépek, felszerelések és anyagok ügyében. Ezekkel a kérdésekkel Ausztriának az amerikaiak által megszállt területein az USFA, vagyis a Bécsben székelő „Headquarters, United States Forces Austria” foglalkozott, ami igen jól kiépített gazdasági és ipari szervezetekkel rendelkezett. Lukács Ernőt az „Economies Division Chief” úgy tájékoztatta: „...hogy a potsdami konferencia határozatai alapján a megszálló hatalmak fennhatósága alá kerülő ellenséges javak hadizsákmánynak tekintendők és ezek fölött a tulajdonosok elvesztették rendelkezési jogukat... adott esetben nem telezhető fel, hogy az U.S.A. számára érdekes legyen bármiféle Magyarországról származó berendezés, az ezredes azt válaszolta, hogy ezt elismeri, azonban mérlegelés tárgyát fogja képezni, hogy ilyen berendezéseket más hadikárosult államoknak Európában, adott esetben pl. Ausztriának átengedjenek.”⁹²⁷ Péchy Tamás ettől mentette meg a gyárat és biztosított az induláshoz már számottevőnek mondható valutát.

Pest felszabadítása 1945. január 18-án bekövetkezett. A Fegyvergyár megkezdte a romok eltakarítását és február 4-én már jelentést adott be a pillanatnyi helyzetről és felsorolták azt az energiaszükségletet, illetve hordozó igényeket, amelyek lehetővé tennék a termelés megindítását. Ezekben a napokban a munkáslétszám még alig haladta meg a 400 főt, jóllehet már az indításnál 1000–1200 emberre lenne szükség.⁹²⁸ Továbbra is egységesnek tekintették a három alapterületet. A Soroksári út 158-ban szerveződött az új vezetőség Lukács Ernő megbízott ügyvezető igazgató irányítása alatt. Kőbányán a Gergely út 27. élére Seemann Károly került. Az üzem harmadik egységéről, Törökbálintról szűkszavúan beszéltek. Érdekelt volt még a Fegyvergyár a Hazai Fésűsfonó- és Szövőgyár Soroksári út 160-ban kiépült telepén, az Erőtelepek rt.-nél a Gubacsi úton és a Pestszentlőrinci Ipartelepek rt. Pestszentlőrinc, Gyömrői út 89. szám alatt berendezkedett, a háború alatt repülőgépgyártásra létrehozott üzemben is.

1945. március elején a szovjet csapatok a gyárat megszállták. A vezetés ezt úgy értékelte, hogy 6000 munkás a 15 000 főnyi családtaggal kenyér nélkül marad.⁹²⁹ Nem kellett azonban sokáig várni, hogy a szovjet parancsnokság elrendelje a termelés megindítását. A polgári és a németországi katonai hadműveletekhez szükséges megrendelések ugyan nem voltak nagyok, elsősorban nyersanyag hiánya miatt, de az élet újraindulását jelentették.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a Fegyvergyár 1944-ben sem tudott valójában megbirkózni az előtte álló feladatokkal, annak ellenére, hogy termelőképessége viszonylag sokáig fennmaradt. Megrendelési állománya 1944 januárjában 190 millió, ez októberre 250 millióra emelkedett.⁹³⁰ Szállításaira jellemző, hogy 1942-ben 24 millió pengőt elérte. 1943-ra ez az érték 5 millióval növekedett. Még 1944-ben is sikerült a nagy bombatámadások és munkakiesések ellenére októberig 27 milliós értéket átadni. Természetesen nyereséget kimutatni az infláció miatt már nemigen lehet. A HM is vontatottan fizetett, s ennek alapvetően nem anyagi okai voltak, hiszen: „... a honvédség részére megszavazott hiteleknek csak 56,5%-át vették igénybe...”⁹³¹ A mondottakat megerősíti Steyben 1945. július 1-én felvett jegyzőkönyv, amely szerint a honvédség közel 18 millió pengő hátralékban volt, ugyanakkor a HM követelése a gyárral szemben elérte az 50 milliót. Valójában itt arról van szó, hogy az elszámolásokat nem készítették el, s ez még sokáig váratott magára az irattári anyag nagy részének megsemmisülése miatt.⁹³²

A Fegyvergyár veszteségei között a legjelentősebb helyet a modern szerszámgépek nagy részének elvesztése jelentette. A korábbiakban tárgyalt, július 2-án bekövetkezett bombatámadás 449 gépet tett használha-

tatlanná, olyannyira, hogy közülük sok a javítást követően is csökkent értékű maradt. A kitelepedés időszakában 642 gép elveszett. Ebből 300-at német cégeknek osztottak szét, 342 pedig Gleiwitznél – ma Lengyelország, Gliwice – Krakkótól alig 100 km-re az előrenyomuló szovjet hadsereg hadizsákmánya lett. A Soroksári úton eltűnt 195 gép, majd 208 jóvátételbe, leszerelésre került, közte a Fémhengermű teljes berendezése. Ez utóbbi 4 126 419 békepengőnek felelt meg.⁹³³

Természetesen a Fegyvergyár pusztulása nem jelentett kivételt. A háború utolsó éveiben a vas- és fémipar termelőkapacitásának egynegyede, a gépipari kapacitás 36%-a ment tönkre, ami 1938-as áron 900 milliós kárt jelentett. A mondtak ellenére – mivel a gépipar termelési értéke az 1938/100%-ról 1943-ra 280%-ra emelkedett – a háború befejezésekor a gépipar kapacitása még mindig nagyobb volt, mint a háború kezdetekor.⁹³⁴ A Fegyvergyár teljesítő képességének 60–65%-át elvesztette ugyan, de az új alapokra helyezett vezetés, a kibontakozásba vetett remény olyan erőforrásnak bizonyult, amely az újjáépítés kilátástalannak látszó napjaiban a visszatekintés helyett békésebb emberi törekvések kielégítésének körvonalait rajzolta meg. „Meggyőződésünk – írták –, hogy bár a veszteségek, amelyek a Fegyvergyárat érték igen komolyak, megmaradt gépberendezése elegendőnek fog bizonyulni, hogy annak termelésére támaszkodva, gyártását újra egészséges alapokon rendszeresíthesse és a támadt hézagokat folytatólagosan kipótolja. Az erős kereslet, amely gyártmányai iránt a legközelebbi években előreláthatólag mutatkozni fog, a vállalatot ebben a törekvésében hathatósan támogatni fogja.”⁹³⁵

JEGYZETEK

826. Folia Historica 14 (1989) 155–203
827. 1944. január 11-én kelt levél a Honvédelmi Minisztérium 32.ki osztályának a Pentritol felhasználása tárgyában. 270/40. Eladási Osztály Iratai. OL. FFG. Z-1085.19.cs.23.d. Megjegyezni kívánom, hogy egy ilyen bomba 528.80 pengőbe került, ami együtt 13 millió 220 000 pengőt tett ki. 4159/1943. Uo. 15.cs.18.d.
828. 1944. január 13-án felvett jegyzőkönyv a FFG-ben a fegyvergyári szállítási határidők tárgyában. 371/1944. Uo. 20.cs.24.d.
829. A HM levele az FFG-nek 1944. január 28-án. 748/1944. Uo.
830. 1944. január 31-én kelt jegyzőkönyv az egységes géppuskára való gyártási felkészülés tárgyában. 1014/1944. Uo. 21.cs.25.d. Vö. 1944. II. 5-én kelt levél a HM úrnak az egységes géppuska gyártásának előkészítése tárgyában. 1028/1944. Uo.
831. HM levele a Danuvia Fegyver és Lőszergyár Rt.-nak 2781/1944. Uo. 24.cs.28.d.
832. 1944. április 21-én kelt levél az FFG-nek a 1942. M. alkatrész gyártásának a Fegyvergyár és a Danuvia közötti megosztása tárgyában. Uo.
833. 1944. április 28-án kelt levél. 3004/1944. Uo.
834. 1944. június hó 22-én az FFG-ben felvett jegyzőkönyv a 1943 M. első gyártású Mauser rendszerű Schwarzlose géppuskánál felmerült jelenségek megfigyelése tárgyában. 4335/1944. Uo. 27.cs.31.d.
835. A 98/40 M. puska megrendelésének visszaigazolása. Levél a Honvédelmi Minisztériumnak. 166/1944. 1944. február 2. Uo. 19.cs.23.d.
836. Levél az FFG-nek. 1237/1944. Uo. 21.cs.25.d.
837. A gyár szeretne ezektől a tőlényektől megszabadulni, s ezért 20% árcsökkentést ajánl, és kér a proliematikus 50 000 darabnál 20%-os hibalehetőséget. Levél 1944. III. 18-án a Honvédelmi Miniszternek. Uo. 22.cs.26.d.
838. 1944. március hó 9-én felvett jegyzőkönyv szállítási határidők tárgyában. 1909/1944. Uo.
839. 1944. II. 25-én a Soroksári telepen a létszám 6603, vagyis az évi átlaghoz viszonyítva közel 300 fővel több. 1944. II. 26-án kelt jelentés. 1398/1944. Uo. 21.cs.25.d.
840. 1944. június 7-én kelt jelentés. OL.FFG. Ipari Osztály Iratai. Z-470.4.cs.16.d.
841. HM. 209.100/el.n.17/a/1944. számú rendelete.
842. 1944. március 18-án kelt levél a Honvédelmi Miniszternek. 1831/1944. Eladási Osztály Iratai. I. m. 22.cs.26.d. Internálásra vonatkozóan lásd az 1944. március 28-án kelt levelet. 2226/1944. Z-466.7.cs.76.d.
843. Péchy Tamás ügyvezető igazgató levele 1944. március 3-án vitéz Dankó Lászlónak. „Lőszergyártásunk anyagihiány miatt teljesen szünetel és csak a tavasz folyamán indul meg újra.” Uo. 8.cs.106.d. A munkásigénylésre vonatkozóan lásd: Levél az Iparügyi Miniszternek. 1789/1944. Kereskedelmi Osztály Iratai. Z- 1085. 22.cs.26.d.
844. E mennyiséghez 68,4 tonna, 72% Cu-tartalmú sárgaréz tárcsára volt szükség. 1944. március 14-én kelt levél a Honvédelmi Miniszternek. 1911/1944. Uo. Néhány héttel később, április 13-án a gyár átvett 10 000 darab kilótt sárgaréz hüvelyt újrafeldolgozás céljából, azzal a megjegyzéssel, hogy ez a munka nem hathat ki a szállítási határidőkre. Levél a FFG-nek. 2782/1944. Uo. 24.cs.28.d.
845. Jelentés a Danuvia Fegyver- és Lőszergyár veszprémi üzemében végzett 9 mm-es, 39 M. Mauser géppisztoly vashüvely gyártás vizsgálatáról. 1944. július 3. 5089/1944. Uo. 28.cs.32.d.
846. 1944. március 21-én kelt jelentés. Uo. 56.cs.72.d.

847. 1944. február 26-án kelt levél a Honvédelmi Miniszternek. 1398/1944. Uo. 21.cs.25.d.
848. 1944. március 23-án kelt rendelet. Z-466. Titkársági Iratok 1.cs.8.d.
849. Kiűrtési tervezet. Uo. 7.cs.76.d.
850. 1944. február 13-án felvett jegyzőkönyv. 2645/1944. Kereskedelmi Osztály Iratai. 1085.24.cs.28.d.
851. Versenytárgyalásokról elmaradt árajánlat. 1944. április 4-én kelt levél a FFG-nek. 1168/1944. Uo. 21.cs.25.d.
852. 1944. április 18-án kelt levél a Honvédelmi Miniszternek. 2896/1944. Uo. 24.cs.28.d. Vö. a 2645/1944. sz. aktával. Uo.
853. 1944. május 3-án kelt levél a Hadiipari Bombakártyai Bizottságnak. 2893/1944. Uo. E szervezetet a kormány 1944. május 3-án hozta létre a hadiüzemek kárának biztosítására. Rövidítése HABOB. Hivatkozik erre az időpontra a GYOSZ 1944. augusztus 19-én kelt rendeletében. Z-466.23.cs.124.d. Megjegyezni kívánom, hogy az 1902-ben alakult GYOSZ 1944-ben a Gyáriparosok Országos Központja – GYOK – nevet vette fel, s mint ilyen 1947-ig működött.
854. 1944. május 11-én kelt jegyzőkönyv szállítási határidők tárgyában. 3217/1944. Uo. 25.cs.29.d. A selypi anyaggal hasonlók a helyzet. Egy július 5-én kelt levélből kiderül, hogy az anyag jelentős része Pesten maradt. 3580/1944. Széttelptésre kibérelt raktárak bejelentése. Levél a HM. 17/c. Osztályának. Uo.
855. 1944. április 26-án kelt 2848/1944. – május 9-én kelt 3207/1944. – május 11-én kelt 3217/1944. – május 31-én kelt 3757/1944. számú átiratok az Iparügyi Miniszternek. Zebegény átadását a június 7-én kelt levél rögzíti. Kivonat az 1944. június 7-én kelt jegyzőkönyvből. 4033/1944. OL.FFG. Z-466.7.cs.
856. Levél az Iparügyi Miniszternek. 4395/1944. A Fegyvergyár a gépek kiszállítását július 10-én kezdte meg, mert a Palugyay cég munkaerőhiány miatt a pincéket nem tudta kiűrtíteni. Egyébként sem tudták volna a termelést megkezdeni, mert Németországból a gépek még nem érkeztek meg. Levél a Honvédelmi Miniszternek. 3915/1944. Z-1085. Kereskedelmi Osztály Iratai. 26.cs.30.d.
857. KÁB Lőszercsoport április 5-én kelt levele a visszautasított eszközök átvételére vonatkozóan. 2602/1944. Uo. 24.cs.28.d.
858. Emlékeztető a pct. ágyú és aknavető üzemközösségi gyártással kapcsolatos kérdések megbeszéléséről. 1944. április 28. 3085/1944. Uo. A mondatokat vö. a három hónappal később kelt, 5221/1944. számú jegyzőkönyvvel. Uo. 32.d.
859. Az Országos Ipari Munkaügyi Felügyelőség 1944. április 29-én kelt levele a FFG-nek a törökbálinti üzem különös helyzetére való tekintettel. 2637/1944. Uo. 24.cs.28.d.
860. 1944. június 2-án kelt kérelem a Magyar Kir. Ipari Anyaghivatalhoz. Z-466.5.cs.44.d.
861. Uo.
862. Jegyzőkönyv. Felvétel 1944. június hó 7-én a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyárban a fegyvergyári szállítási határidők tárgyában. 4033/1944. Z-1085. Eladási Osztály Iratai. 36.cs.30.d.
863. Kárjelentés az 1944. évi július hó 2-án a Fémáru-, Fegyver- és Gépgyár Rt. Budapest IX., Soroksári út 158. sz. alatt lévő telepét ért bombatámadás alkalmával elpusztult gépek- és berendezésekről. 1944. szeptember 28. Vö. az 1945. december 13-án kelt jelentéssel. Z-466.6.cs.72.d.
864. 1944. július 5-én kelt levél a HM Közigazgatási Főnökének. 4525/1944. Kereskedelmi Osztály Iratai. Z-1085.27.cs.31.d. Vö.: Jegyzőkönyv az 1944. július 12-én a FFG Rt. könyvelésének és kalkulációs osztályának ideiglenes kiteleptési helyén, Budapest XII., Völgy utca 20. szám alatt a FFG Rt. fegyver- és lőszergyártmányaira kért ártöbbletek elbírálása tárgyában. 5063/1944. Uo. 28.cs.32.d.
865. A Kiűrtési Kormánybiztos rendelete. 3515/1944. Z-466.7.cs.76.d.

866. 1944. augusztus 29-én kelt jegyzőkönyv. Uo. 74.d. A fejtelenséget mutatja, hogy esetenként a helyi szervek semmiről sem tudnak. Erre vonatkozóan lásd az 1944. augusztus 17-én kelt levelet. OL. MÁH. Z-58.35.cs.139.d.
867. 1944. július 18-án kelt emlékeztető a Danuvia és a FFG közötti megállapodásról. 5049/1944. Z-1085. Eladási Osztály Iratai. 28.cs.32.d.
868. Csapatvezérezredes levele 1944. július 20-án. 4918/1944. Uo.
869. 1944. július 24-én kelt jelentés a Honvédelmi Miniszternek. 5006/1944. Uo. Lásd még: Emlékeztető a Fegyvergyár és Danuvia együttműködése puskacső és gp-cső gyártás tárgyában, 1944. július 25-én. 4967/1944. Uo. Hozzájárulnak, hogy ha a javításhoz nincs anyag, a FFG zárolt tartalékaiból kell a hiányt pótolni, de az Anyag- és Árhivattal el kell számolni. Z-466.6.cs.73.d.
870. 1944. szeptember 4-én felvett jegyzőkönyv. 6219/1944. Eladási Osztály Iratai. Z-1085.30.cs.34.d.
871. Mint jellemző adatot közöljük, hogy az új igazgató évi fizetése 52 800 pengő volt, amelyhez különböző juttatásokat kapott. Így csak a Fegyvergyárnál húzott jövedelme 107 300 pengőre ment fel. A mondottakat vö. az 1944. július 25-én kelt jelentéssel. Z-470. Személyzeti Osztály Iratai. 1.cs.1.d. A gyár leköszönő igazgatójáról, politikai és emberi magatartásáról egy 1945. május 18-án kelt jellemzésből értesülünk. Ezt a Fegyvergyár a Bauxit Ipar Rt. Igazoló Bizottságának küldte: „Nevezettnek amennyiben módjában állott a vállalatot a német érdekeknek szolgálatába állította. Magyar állampolgárságot csak akkor vette fel, amikor őt erre a vállalat tulajdonosa kényszerítette, de mint utólag értesülünk, német állampolgárságát továbbra is fenntartotta. – Mindenkit, aki nem volt német beállítottságú üldözött. Kérlelhetetlen és kegyetlen zsidóüldöző volt, és a mindenkor fennálló „zsidótörvények”-et a rendelkezésnél szigorúbban hajtotta végre. – Meggyőződésünk szerint a magyar iparban alig akadt még egy ember, aki a magyar érdekek rovására is mindig csak a német szempontokat tartotta szem előtt. A vállalatot ilyen szempontok szerint diktatórikusan vezette.” Z-470. Személyzeti Iratok Damang című. 5.cs.21.d. Péchy Tamás, akinek megbízását 1945. március 31-én vonta vissza a Fegyvergyár az 1945. decemberében külföldre távozott Damangról az alábbiakat írta: „... a vezérigazgatóval homlokegyenest ellenkező felfogásunk volt körülbelül mindenről. Ő üldözte a védteleneket, galád módon bánt mindenkivel, eladta az Ország és a gyár érdekeit.” 1945. december 5-én Zürichben kelt jelentés a FFG tekintetes Igazgatóságának. Péchy felmentésére vonatkozóan lásd: Z-466.8.cs.102.d.
872. 144.600/XIII-1943. sz. rendelet felújítása 1944. augusztus 12-én. 6163/1944. Z-1085. Eladási Osztály Iratai 30.cs.34.d.
873. 1944. június 28-án kelt levél a M. Kir. Honvéd Haditechnikai Intézet Lőszerosztályának. 3764/1944. Uo. 36.cs.30.d.
874. 1944. július 15-én kelt levél a FFG-nek a kilóit 10 cm-es 1914/33 M. töltényhüvelyek felújítása tárgyában. 3707/1944. Uo. 26.cs.30.d.
875. Kész lőszer és lőszeralkatrészek, lőszerládák légitámadás szempontjából védett helyre való szállítása tárgyában. 1944. szeptember 1-én kelt levél. 5454/1944. Uo. 29.cs.33.d. Már szeptember 7-én szerződésileg bérletet egy telket, azzal a megkötéssel, hogy a háború után 3 hónappal kiúrtik. Z-466.2.cs.33.d.
876. 1944. szeptember 7-én kelt, Losonc megyei város polgármesterének címzett levél néhány losonci ipartelep kitéleptetésével kapcsolatban. Uo. 7.cs.74.d. Jellemző, hogy már augusztus 31-én jelentik a HM. 17/a. Osztályának, hogy a gépek kiszállítása Pápára és Losoncra folyamatban van.
877. 1944. szeptember 11-én kelt jelentés. Részletezés a FFG Rt. által 1944. július 2-ai bombatámadás kárainak helyreállítására és pótlására kiadott összegekről. Uo. 6.cs.73.d.

878. 1944. szeptember 25-én kelt levél a H. eln. III. Csáség részére. Uo. 7.cs.74.d.
879. Kivonat az 1944. április 13-án a FFG-ben a fegyvergyári szállítási határidők tárgyában felvett 2645/1944. számú jegyzőkönyvből. Uo. 17.cs.35.d.
880. 1944 szeptemberében átadott lőszeres jegyzéke. Uo.
881. 1944. szeptember 29-én kelt levél a FFG-nek. 6330/1944. Z- 1085. Eladási Osztály Iratai. 30.cs.34.d.
882. Losoncon, 1944. október 2-án felvett jegyzőkönyv. Z-466. 7.cs.74.d.
883. Uo.
884. 1944. október 6-án kelt, a Nógrádi Palóc Háziipar Losonci telepének címzett levél. 2638/1944. Uo.
885. 1944. október 8-án kelt jegyzőkönyv. Uo.
886. 1944. szeptember 25-én a HM. 3/a osztályvezető hivatalos helyiségében felvett jegyzőkönyv a Fegyvergyár szállítási határidői tárgyában. 6744/1944. Z-1085. Eladási Osztály Iratai. 31.cs.35.d.
887. Jelentés a Honvédelmi Miniszternek 1944. október 18-án. Z- 466.7.cs.78.d.
888. A gyár védelmét Schön Tibor szervezte meg. A háborút követően állását elvesztette, de a Népbíróság a határozatot megváltoztatta. 1945. október 19-én kelt végzés. Z-470. Schön Iratok. 11.cs.27.d.
889. A M. kir. Honvédelmi Miniszter levele a FFG pápai kitelepülésének energia ellátásának ügyében. Z-466.7.cs.74.d. Az áramtelepítés lassan haladt előre, mert a Szabó és Mátéffy cég csak a távvezetékek kiépítését igazolta vissza a trafóállomásokat azonban nem. A cég a távvezetékekhez sem tudott anyagot biztosítani, de ígéretet kapott arra, hogy a szükséges kellek Budapestről és Pápáról már útban vannak. Levél a Honvédelmi Minisztertől 1944. november 30-án. 2945/1944. Eladási Osztály Iratai. Z-1085.31.cs.35.d. A katonai szervek és az üzem képviselői csak december első napjaiban járták be a 8 km hosszú, 30 000 volt feszültségű vezeték irányvonalát. A feladott anyag azonban nem érkezett meg. 1944. december 5-én kelt Pro memoria. Z-466.7.cs.76.d.
890. 1944. október 10-én a pápai polgármesteri hivatalban kelt jegyzőkönyv a Dunántúli Textilipari és Kereskedelmi Vállalat- Leipnik és Tsa., valamint Mika Antal Mechanikai Fonó- és Szövőgyár honvédelmi szolgáltatás címén történt igénybevétel foganatosítása tárgyában. Uo.
891. Az építkezéshez szükség lett volna 100 vagon cementre, 10 tonna vasra és 800 kg bitumenre. Ebből elvben csak a vas volt biztosított a budapesti, Soroksári telepen tervehett légópince- fejlesztés leállításával. 1944. november 22-én kelt jelentés. 796/1944. Uo. A katonai vezetés rövidlátását tükrözi, hogy 1944. november 7-én megrendelt 30 000 db 1943 M. 7,9 mm-es ismétlő puskát szuronnal, 7000 db 1943 M. 9 mm-es Király géppisztolyt, 56 000 db 1943 M. géppisztolytárat, 5000 db 1935 M. altiszti szuronyt, 15 000 darab legénységi szuronyt 1945. június 30–1946. január 31. közötti szállítási határidőre. Fegyverzeti cikkek megrendelése. Levél a FFG-nek. 6841/1944. Eladási Osztály Iratai. Z-1085.31.cs.35.d.
892. 1944. szeptember 29-én kelt, 77.235/eln.3.c./1944 számú levél a Fegyvergyárnak. Uo. 30.cs.34.d. A válasz 1944. november 1-én kelt. 6169/1944. Uo.
893. 1944. november 28-án kelt levél a pápai kitelepülésről. Z- 466.7.cs.76.d.
894. Uo.895. 1944. december 1-én kelt levél. 7198/1944. Z-1085. Eladási Osztály Iratai. 31.cs.35.d.
896. A géppisztolygyártás H.M. megbízottjának levele a gp. tölténygyártás-termelés felemelése tárgyában. 1944. december 1. Uo.
897. 1944. december 8-án kelt levél vitéz Bátor Elemérnek. 2974/1944. A levél alján 1945. II. 19. dátummal: Idejémulta, nem továbbítandó. Uo.
898. 1944. december 18-án kelt jelentés a pápai kirendeltség ügyeiről. Z-466.7.cs.76.d.

899. Uo.
900. 1944. december 19-én kelt jelentés Tárcsasy ezredesnek, a KÁB megbízottjának a pápai kirendeltség ügyéről. Uo.
901. Uo.
902. Uo.
903. 1944. december 12-én kelt levél a M. kir. Pénzügyőri Főbiztosság mosonmagyaróvári kirendeltségének. Uo. 7.cs.75.d.
904. Uo.
905. Steuer Ágoston levele 1944. december 19-én a FFG mosonmagyaróvári kirendeltségének. Uo. 7.cs.74.d.
906. 1945. július 25-én felvett jegyzőkönyv a FFG rt. városi irodájában, VII. ker., Somogyi Béla út 1. szám alatt. Z-466.7.cs.80.d.
907. Uo.
908. 1945. február 9-én kelt jelentés. Uo. 7.cs.77.d.
909. Mosonmagyaróvár katonai parancsnokának rendelete 1945. január 27-én. Uo. 7.cs.74.d.
910. 1945. március 8-án kelt igazolvány dr. Csiki (Mettl) Lajosnak. Uo. 7.cs.77.d.
911. 1945. március 10-én kelt levél a FFG mosonmagyaróvári részlegének. Uo. 77.cs.74.d.
912. 1944. december 12-én kelt jelentés. Uo. 7.cs.76.d. Az áttelepülést a német hatóság részéről a DICO – Deutsche Industriekommission Ungarn – intézte.
913. Uo.
914. 1945. január 4-én kelt távirat. Uo. Írásos utasítás az 1945. január 13-án kelt levélben. 208/1945. Uo.
915. 1945. február 13-án kelt jelentés a Honvédelmi Miniszter és a Honvédség Főparancsnokságának. 212/1945. Uo. 7.cs.75.d.
916. A pápai kitelepedők listája. Uo. 7.cs.76.d.
917. 1945. január 10-én kelt, Leipnik és Társa cégnek címzett levél, valamint február 9-én kelt, Mika Antalnak küldött értesítés a bérleti szerződés ügyében. Uo.
918. Emlékeztető a pápai kirendeltség útjáról, érkezéséről és a szállított anyag átadásáról. 1945. március 10. Uo. 7.cs.79.d.
919. Uo.
920. 1945. július 25-én felvett jegyzőkönyv... i. m. (906)
921. 1945. június 27-én kelt utasítás a FFG Németországba való áttelepítése tárgyában. A steyri kirendeltség megszervezése a FFG Steyrben székelő vezetőségének eltávolásával kapcsolatban. Uo. 7.cs.79.d. Az Enns jobb partján székelő és szovjet zónába kerülő vezetőségnek 7 tagja volt. A tisztviselők, munkások családtagokkal együtt 189 főt tettek ki és amerikai megszállás alá kerültek. A vezetőségnek szovjet rendelkezésre vissza kellett térni Budapestre, mert a Fegyvergyár ideiglenes vezetéssel már megkezdte a termelést, elsősorban szovjet megrendelők számára. OL.MÁH. Z-58.36.cs.140.d.
922. A mondottakat vesd össze Péchy Tamás ügyvezető igazgató Zürichben 1945. december 5-én kelt jelentésével. OL.FFG. Z-466.7.cs.
923. Uo.
924. Uo.
925. OL.FFG. Kereskedelmi Osztály Iratai. Z-1084.2.cs.33.d.
926. Különböző feljegyzések arra engednek következtetni, hogy Péchy és a gyár vezetése között komoly ellentétek voltak. Dammang és Fábry a katonai és ezen belül elsősorban a német vonalat képviselték, míg Péchy gazdasági szakember volt és a gyár jövőjét tekintette alapvető kérdésnek. Fábry az említett bécsi, januári találkozás alkalmával már kísérletet tett arra, hogy jogaitól megfosssa Péchyt, de Ő nem vette tudomásul és tovább intézte a gyár kereskedelmi ügyeit Svájcban. Májusban, hivatalosan még mindig

ügyvezető igazgató. A hibát ott követte el, hogy nem jött haza, míg a vezérigazgató – akinek az új rendszerben háborús magatartása miatt lényegesen több volt felróható – igen. Említett zürichi jelentéséhez eredetileg több melléklet tartozott, de ezek eltűntek. Ezekben az iratokban igazolta, hogy az említett 10 000 svájci frankot mire költötte. Péchytól azonban Fábry Ferenc meg akart szabadulni és számára az elszámolást már azzal sem tette lehetővé, hogy szorgalmazta és hamarosan el is érte, hogy töröljék a volt kereskedelmi csúcsembert a vezetésből. Ezt követően Péchy Tamás már nem tartotta szükségesnek, hogy hazatérjen, s kérte nyugállományba való helyezését. 1946 augusztusában a Magyar Nemzeti Bank kérésére a Fegyvergyár ez ügyben az alábbiakat írta igazoló jelentésében: „A másolatban csatolt levélben említett 10 000 svfr-ról – amely összeget Péchy Tamás vett fel – csak annyit sikerült megtudni, hogy Péchy közlése szerint, azt is állítólag költségekre fordította. Ennek alapján elszámolásra akartuk Péchy Tamást felhívni, de azt az értesülést kaptuk, hogy Ó Brazíliaba költözött végleg és így szemünk elől nyomtalanul eltűnt.” Péchy 1946-ban ment Brazíliaba abban a tudatban, hogy a Zürichben kelt mellékleteivel igazolta magát és becsületét a barátai előtt, akik úgyszintén a vállalat vezetésében tevékenykedtek. A rendelkezésünkre álló levéltári anyag ma már nem ad feleletet arra, hogy a vezérigazgatói széklet még egy rövid ideig megtartó Fábry Ferencnek volt-e valami köze az igazoló iratok eltűnéséhez. OL.FFG. Z-1084.2.cs.32.d. A Magyar Általános Hitelbank iratai tanúsítják, hogy Péchy Tamás 1945. május 4-én még mint ügyvezető igazgató szerepel. OL.MÁH. Z-58.35.cs.139.d. Május 19-én Péchy Tamás 19-én kérte Fábry, hogy 12 cégjegyzői jogosultságot töröljenek. A felterjesztésben első helyen Dammang neve áll. A törlésre vonatkozó kérelem teljesítése nem volt olyan egyszerű, s ugyanakkor még nem oldódott meg, „...hogy az előző rezsim által törvénytelenül törölt igazgatósági tagok cégjegyzését a 200/1945 M.E. rendelet alapján restitálja.” A bíróság mindkét kérdésben igazságügyi miniszteri rendelkezést várt. Végül október 6-án a Magyar Közlöny 145. számában tették közzé hivatalosan Péchy Tamás cégjegyzői jogosultságának megszüntetését. OL.FFG. Z-466.1.cs.2.d.

927. Lukács Ernő 1945. szeptember 1-én kelt levele. Uo. 7.cs.81.d.
 928. 1945. február 4-én kelt levél Budapest Székesfőváros X. ker. Előljáráságának. Uo. 1.cs.16.d.
 929. 1945. március 6-án kelt feljegyzés. OL.MÁH. Z- 58.36.cs.140.d.
 930. *Berend T. Iván–Ránki György*, Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában 1933–1944 (Budapest 1958) 339. p.
 931. *Dombrády Lóránd*, A magyar gazdaság és hadfelszerelés 1938–1944 (Budapest 1981) 230. p.
 932. A Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. Steyr-be kitelepített részének pénzügyi helyzetéről hozzátétve adatok alapján 1945. évi július hó 1-én. OL. Z-466.7.cs.77.d.
 933. Az eltűnt gépek részletes felsorolását lásd: Háborús károk. OL.MÁH. 58.cs.41.d. Vö. Z-466.8.cs.87.d.
 934. *Berend T. Iván–Ránki György*, Magyarország gyáripara... i. m. (930) 465. p. Vö. *Berend T. Iván–Szuhay Miklós*, A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944 (Budapest 1978) 290 p.
 935. Jelentés a Fémáru-, Fegyver és Gépgyár Rt. telepein 1945. szeptember 19–október 31-én történt műszaki vizsgálatról. Budapest 1945. XI. 10. OL.MÁH. Z-58.41.cs.146.d.

Beiträge zur Geschichte der Ungarischen Waffenfabrik VIII.

Der Verfasser stellt im VIII. Kapitel seiner Studie fest, dass das Jahr 1944 für die Fabrik die fast vollkommene Vernichtung mitgebracht hat. Durch die Gründlich vorbereiteten Bombardierungen und die darauf folgenden Hinausverlegungen sind die wichtigsten Zweige praktisch ausgefallen. Trotz den bedeutenden Verlusten vertrat die Fabrik den Standpunkt, die ersten Schritte in der Friedensepoche aus einer starken Position zu machen, das heisst, ihre Kräfte durch die Einführung neuer Produktionszweige nicht zersplittern lassen. Dementsprechend versuchte die Direktion der Fabrik alles in den im Gange befindlichen Technologien zu konzentrieren und den neuen und kostbaren, nach dem Kriege nicht oder kaum nutzbaren Ansprüchen der militärischen Führung möglichst aus dem Wege zu gehen. Durch die Ungewissheit der Bestellungen, die ständigen Änderungen der Typen und Grössen, den Mangel an Fachzeichnungen, die Ausfälle bei den Rohstofflieferungen, sowie durch die Abnahme der Energie- und Arbeitskraftversorgung ergaben sich grosse Schwierigkeiten in der Produktion der Fabrik. In der Zahl der Arbeiter zeigte sich von Fall zu Fall eine 15–20% Schwankung.

Eine mögliche Lösung für das Problem der Arbeitskräfte schien die Vereinigung der deutschen und ungarischen Bewaffnungen zu sein. Diese Pläne konnten doch nicht durchgeführt werden, da Deutschland zur Verwirklichung weder Kraft, noch Zeit hatte.

Die Luftangriffe im April, bzw. am 2. Juli 1944 vernichteten die Waffenerzeugungsabteilung völlig. 449 Stück zumeist moderne Maschinen wurden zunichte. Die Ereignisse beschleunigten die Durchführung der Hinausverlegungspläne. Man versuchte die Produktion ununterbrochen weiterzuführen, bzw. ein Viertel der ursprünglichen Kapazität zu erreichen. Das Kriegsministerium fand den Gang der Hinausverlegung zu langsam und der Minister machte die Waffenfabrik für die entstandenen Schäden verantwortlich.

Zu einer der Hinausverlegungsbasen wurde die Stadt Losonc auserlesen; da aber die sowjetische Armee am 6. Oktober 1944 Ungarn betrat, mussten die in etwa 15 Waggons verladene und fortgeschickten Maschinen und Rohstoffe weitergeliefert werden. Die andere Basis für die Hinausverlegung war die Stadt Pápa, wohin die ersten Waggons schon im Juli abgeschickt waren, aber während drei Monaten kamen von 53 fortgeschickten Waggons insgesamt 40 in der Basis an, die nur 60–70 Prozent des geplanten Maschinenparks bedeuteten. In der dritten Basis in Mosonmagyaróvár war die Lage hinsichtlich der Inangsetzung einer Reproduktion ganz aussichtslos.

Infolge der Kriegereignisse verordnete Deutschland die Weiterlieferung der Maschinen und Ausrüstungen, die Evakuierung des Personals wurde als zweitrangig angegeben.

Am 9. Januar 1945 wurden 342 Stück moderne Waffenerzeugermaschinen in 15 Waggons abgefertigt. Dieser Transport wurde von den deutschen Behörden wegen Überfülltsein der Eisenbahnlinie nach Schlesien gewiesen, wo aber der Zug am 19. Januar in Gleiwitz (heute Gliwice in Polen) zur Kriegsbeute der vorgedrungenen Sowjetarmee fiel.

Nach langem Hin und Her mit den deutschen Behörden, auf Gesuch der Fabrik, verkündete das Ministerium, dass es keine deutsche Rechtsperson sein will. Nach diesen Vorereignissen hat die Waffenfabrik ihre Unabhängigkeit beibehalten, ist nach Steyr umgezogen und hat sich an beiden Ennsufern eingerichtet. Es ist allgemein bekannt, dass das westliche Ufer amerikanische, das östliche sowjetische Besatzungszone wurde. Die Leiter der Fabrik am östlichen Ufer kehrten auf sowjetischen Befehl nach Budapest zurück. Alle ihrer Versuche, die am linken Ufer des Flusses angesiedelten Objekte zurückzuliefern, blieben vergeblich, deshalb begründeten sie die Abteilung "Metallwaren-, Waffen- und Maschinenfabrik A. G. Zweigstelle in Steyr" Lange Zeit war das weitere Schicksal der Maschinen unsicher, weil laut der Beschlüsse der Potsdamer Konferenz die feindlichen Güter unter Oberherrschaft der Besatzungsbehörde als Kriegsbeute mussten betrachtet werden.

Letzten Endes gibt der Verfasser eine Zusammenfassung der Verluste der Waffenfabrik, es wird hervorgehoben, dass die grössten Schäden durch Vernichtung bzw. Verschwinden der Werkzeugmaschinen erfolgten. Der Übergang zur Friedensproduktion wurde durch die Abrüstung der Waffenfabrik besonders erschwert. Während der Besatzung der Fabrik wurden 195 Maschinen forttransportiert, als Wiedergutmachung 208 Stück und die ganze Einrichtung des Metallwalzwerkes übergeben.

Obwohl die Waffenfabrik 60–65% ihrer Leistungsfähigkeit verloren hatte, erwiesen sich die erhalten gebliebenen Maschineneinrichtungen als genügend, das neue Leben in Gang zu setzen, sich erfolgreich zu entfalten.

•

A Magyar Nemzeti Múzeumnak szándékában van a Folia Historica-t, múzeumunk évkönyvét megújítani, mind tartalmi, mind formai szempontból igényesebben megjelentetni.

Anyagi nehézségeink miatt néhány szám megjelenése az elmúlt időszakban késett (illetve az adott évben elmaradt), így az évenként megjelenő, a Magyar Nemzeti Múzeum évi munkájáról szóló jelentések is elmaradtak.

Hogy az új folyam megjelenése előtt ezt pótoljuk, e számunkban és a következőben két év jelentését hozzuk.

a Szerkesztőbizottság

A Magyar Nemzeti Múzeum 1987. évi tevékenysége

Az ország gazdasági helyzetének alakulása, illetve költségvetésünk évközi csökkentése kisebb-nagyobb mértékben befolyásolta feladataink végrehajtását. A tervezetthez viszonyított leglényegesebb változást a teljes *épületrekonstrukció* megkezdésének elhalasztása jelentette. Csupán arra nyílt lehetőség, hogy a jóváhagyott terv részeként – a Központi Múzeumi Igazgatóság koordinálásával – megkezdődtek a korona és a koronázási jelvények végleges elhelyezésére szolgáló terem kialakításának konkrét munkálatai. Remény van arra, hogy a KÖZTI által készített tervek hamarosan elkészülnek. Ezzel összefüggésben beindult az említett teremhez kapcsolódó egység felújítása.

Sokirányú, szakmai szempontból és látogatottságukat tekintve is egyértelműen sikeresek voltak *időszaki kiállításaink* (150 éve helyezték el a Magyar Nemzeti Múzeum alapkövét; Kiegyezés 1867; Négy évszázad ékszerei; Az emberré válás leletei Magyarországon) és *vendégkiállításaink* (Kőkori szobrok Lepenski Virról; Közép-Ázsia és a Kaukázus népeinek ötvösművészete). Jó visszhangot keltve folytatta „vándorútját” a Gold and Silver from the 9th to the 19th century c. ötvös kiállításunk az Egyesült Államokban, amely 1987-ben Houstonban, Indianapolisban, Milwaukeeben és Williamstownban került bemutatásra. Az előzetes várakozásnak megfelelően nagy érdeklődés kísérte a többi *külföldön rendezett kiállításunkat* is: Hunnen, Awaren, Magyaren (Gießen, Passau), A reformáció története Magyarországon (Amsterdam), Brandenburgi és porosz pénzek Magyarországon (Berlin), A Magyar tallérvérés története (Varsó), Középkori pénzforgalom a Duna mentén (Passau, Eisenstadt).

A Magyar Nemzeti Múzeumnak 1987-ben 653 148, fiiláléival 1 232 907 látogatója volt. Az előző évek szintjéhez képest mintegy két-százezer főnyi a csökkenés.

Színvonalát és számszerűségét tekintve viszont egyenletesnek mondható az *intézmény tudományos tevékenysége*. Munkatársaink tollából

megjelent 5 kisebb-nagyobb terjedelmű önálló kötet (Bezeczky Tamás: Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia, Soproni Sándor: Szentendre a római korban, Kovalovszki Júlia: Feldebrő, plébániatemplom, Rózsa György: Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge, Patay Pál: Szécsény), 75 szaktanulmány, 25 muzeológiai és ismeretterjesztő közlemény, 6 recenzió. Elkészült egy (Aczél Eszter), megvédésre került két (Gaál Péter, Bezeczky Tamás) doktori disszertáció. Sajnos változatlanul lassan, a tervezettnél, illetve elvárhatónál nehezebben készülnek a tudományos minősítéssel kapcsolatos szakmunkák. A beszámolási időszakban egy nagydoktori (Bónis Éva) és egy kandidátusi (Simon Péter) disszertáció kézírata került lezárásra. Ugyanakkor a terveknek megfelelő ütemben haladnak a tudományos céltámogatással folyó munkálatok. Közülük egy befejeződött, a Corpus campanarum antiquarum Hungariae c. kézirat nyomdába adásával. A régészeti tárgyak számítógépes feldolgozásával kapcsolatos munkák az elképzeltnél lassabban haladnak. Részben a szakemberek túlterheltsége-túlvállalása, részben sokuk ez irányú teljes érdektelensége miatt. Igazi előrelépés csak azoknál a feladatoknál tapasztalható, amelyeket megbízással külső cégek végeznek.

Az áremelések és a költségvetés csökkentése miatt a beszámolási évben különös figyelmet fordítottunk a *bevételek* szolgáltatás, s főleg jogdíj révén történő növelésére. Az erőfeszítések csak némileg jártak eredménnyel, miután hazai partnereink elsősorban kulturális intézmények – hasonló gondokkal. Az utóbbi években – eddigi legalábbis – bővülő számú és többé-kevésbé rendszeresen megjelenő kiadványaink révén számottevő nagyságrendű nemzetközi csereanyagra tett szert az intézmény Központi Régészeti Könyvtára.

A racionálisabb gazdálkodás, illetve a működés általános színvonalának javítása érdekében 7 tematikus belső ellenőrzést tartottunk. Elkészült – mellékleteivel együtt – 448 oldal terjedelemben az intézmény átdolgozott működési szabályzata. Széles körű egyeztetés után szükséges újbóli átgondolása, részbeni újrafogalmazása.

Bár a minisztérium a *szakfelügyeleti munka* megújítására rendelkezést nem adta ki, a Munkásmozgalmi Múzeummal történt megállapodás értelmében a szakmai egység erősítése érdekében a régészet, numizmatika területén a tevékenységet folytattuk. Értékeltek valamennyi megye 1986. évi régészeti munkáját, 1987-es tervét, s azokat az illetékes megyei művelődési szerveknek, a minisztériumnak megküldtük. Ennek anyagi terheit a múzeum költségvetéséből fedeztük csakúgy, mint az év közbeni kiszállításokat. Szinte valamennyi megyei székhelyet a szakfelügyelők felkeresték. A történeti muzeológia szakfelügyelet keretében – a Munkásmozgalmi Múzeummal történt megállapodás alapján – Temesváry Ferenc

kapott megbízást a fegyveranyag országos felmérésére, a tennivalók további meghatározására. Sikeres tevékenységet bonyolított le. Honoráriumát a Munkásmozgalmi Múzeum fizette. Véleményünk szerint a szakfelügyelet folyamatos végzése igen jó hatást váltott ki a vidéki múzeumokban. Egyetlen kapocsnak tartják a szakmai működés területén.

I. VEZETÉS, IRÁNYÍTÁS, SZEMÉLYI HELYZET

Miután az elmúlt években sorra vettük nagyobb egységeink munkáját és több részletben áttekintettük tudományos tevékenységünket, 1987-ben az osztályvezetői értekezleteken a működéssel kapcsolatos gazdasági és szervezési kérdések kerültek előtérbe. Év közben a főigazgató és helyettesei jelenlétében került megvitatásra minden nagyobb osztály addig végzett munkája és további teendői. Az egyeztetésekhez komoly segítséget jelentettek a belső ellenőr jelentései.

Nagyjában-egészében a korábbi évek átlagának megfelelően alakult a személyi állomány fluktuációja. Lényeges változást indított el az új gondnok beállása, aki a vezetéssel együttműködve átszervezte a szakiparosok, illetve a segédszemélyzet munkáját. Részben ennek, azaz a magasabb követelményszintnek tudhatók be az e részlegnél bekövetkezett személycserék. Lehetőségünk nyílt Ritoók Ágnes személyében egy tudományos továbbképzési ösztöndíjast állományba venni, ugyanakkor a Régészeti Könyvtárba és az Éremtárba – adott feladatra – nem sikerült időben megfelelő személyt találnunk. Kompromisszumos megoldással tudtuk csak betölteni a számítógépes programozói állást. Az optimálisnak nem mondhatóan tárolt történeti bútoraink műtárgyvédelmi feladatainak ellátását meggyorsítja a második műbútor-restaurátor felvétele.

Folyamatos erőfeszítések történtek a polgári fegyveres őrség állományának számszerű és színvonalbeli állandósítására. Sajnos anyagi és munkafegyelmi okok miatt még mindig erős volt a fluktuáció. Megfelelő volt viszont az őrzésbiztonság, amit az illetékes szervek gyakori ellenőrzései is megállapítottak.

Az év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum és fiiláléinak munkatársai közül az alábbiak részesültek kitüntetésben:

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT: Janó Ákos, Kemenczei Tibor, Stanczik Ilona, Mayerné Takács Katalin;

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT: Németh Lászlóné, Mátyás Andrásné, Nagy Vilma, Barhács János, Nyitrai Ferencné, Németh Kálmánné, Szőke Mátyás (ÉVM);

MINISZTERI DÍCSÉRET: Perényiné Dombóvári Judit, Barta Józsefné, Kiss Jenőné, Plósz Bertalanné, Dabasi András, Oláh Árpád, Simon Tiborné;

MÓRA FERENC ÉREM: Kovács Tibor.

A bolgár Kulturális Minisztérium emléklappal tüntette ki Sós Ágnest, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kuzsinszky érmmel Garam Évát. A Tájak–Korok–Múzeumok mozgalom tízéves jubileuma alkalmából emléklakettet kapott Czeglédy Ilona és Kovács Tibor.

II. TUDOMÁNYOS MUNKA

A) Gyűjteményfejlesztés

ÁSATÁSOK

A Bős-nagymarosi Vízilépcső építéséhez kapcsolódó leletmentő feltárások a korábban kialakított tervek szerint, részben a már megkezdett munkálatok folytatásaként történtek. A Magyar Nemzeti Múzeum, a Mátyás Király Múzeum, a Balassa Bálint Múzeum és az Országos Vízügyi Múzeum munkatársai az alábbi lelőhelyeken végeztek ásatásokat.

Visegrád-Lepence – őskori telepek, római kori temető, Árpád-kori falu (Gróh Dániel, Gróf Péter); *Visegrád- Várkert* – Árpád-kori falu (Kovalovszki Júlia); *Nagymaros* – kora- és későközépkori település (Biczó Piroska); *Esztergom-Sziget* – középkori apácakolostor (Lovag Zsuzsa); *Esztergom-Zsidód* – Árpád-kori templom, illetve falu (Ritoók Ágnes, Molnár Erzsébet); *Esztergom- Szentgyörgymező* – középkori falu (Lázár Sarolta); *Esztergom-Szentgyörgymező* – római őrtorony (Soproni Sándor).

A saját költségvetésből végzett nagyobb tervásatásaink közül befejeződött a *fehérvárcsurgói koravaskori halmok feltárása* (Kovács Tibor). Az ásató távozásával a lászlófalvai későközépkori falu kutatását a Mezőgazdasági Múzeum finanszírozza a továbbiakban. A korábbiakhoz nagyjából hasonló nagyságrendű anyagi támogatással a következő tervásatások folytatódtak:

TISZALUC – rézkori telep (Patay Pál), DOMBÓVÁR- ALSÓ-HETÉNYPUSZTA – római erőd (Tóth Endre), KÖLKED – avar kori telep és temető (Kiss Attila), ZALAVÁR – IX. századi és koraközépkori település (Sós Ágnes), HAJDÚDOROG – honfoglalás kori temető (Fodor István), SÁLY – X–XIII. századi telep (Mesterházy Károly), VERES-EGYHÁZ – XI–XIII. századi település (Mesterházy Károly), GYULA –

Szulejmán dzsámi (Gerelyes Ibolya). – A paleolit telepkutatás keretében kisebb feltárások történtek Pilismaróton és Bitócon (Dobosi Viola).

Munkatársaink hosszabb-rövidebb ideig bekapcsolódtak más intézmények terepmunkáiba: Túrkeve (Stanczik Ilona), Tiszaladány (Szathmári Ildikó), Sopron (Wollák Katalin), Ozora (Gerelyes Ibolya). Összeségében a múzeum régészei mintegy 538 napot töltöttek ásatáson, leletmentő feltáráson, lelőhelyek helyszíni szemléljén.

Vásárlás révén – mások mellett – ábrázolós bronzkori agyagedénnyel, római kori bronzedénnyel, szobortöredékekkel, ólombullákkal és kora avar kori aranyfülbevalóval gyarapodtak régészeti gyűjteményeink.

TÖRTÉNETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEK

Az inflációs folyamat kétirányú befolyást gyakorolt a muzeális értékek műtárgy-kereskedelmére. Egyrészt gyors ütemben emelkedni kezdtek az árak, másrészt csökkent az értékálló tárgyak felkínálása. És feltétlen ezzel összefüggésben minimálisra csökkent a muzeális értékek tulajdonosainak „ajándékozási kedve”. Ily módon csak egy számottevő érték került birtokunkba: Szacs vay Imre íróasztala. A kedvezőtlen tendenciák ellenére minden számunkra felkínált értékesebb műtárgyat meg tudtunk vásárolni. Ezek közül a legkiemelkedőbbek:

- az eperjesi szücs céh kiváltságlevele (1416, 1616),
- II. Rákóczi Ferenc útikárpitja,
- férfidolmány 1765 körül,
- Kisfaludy Sándor arany zsebórája,
- a Batthyány család sakk-készlete,
- kagylóbútor garnitúra (Esterházy családtól),
- női ruha 1908 körülről,
- szecessziós hálósobabútor,
- szecessziós hímzés és égetett bársony paraván,
- Art deco ebédlőberendezés és szőnyeg,
- Pesky József Kazinczy Ferencet ábrázoló olajfestménye,
- Feszl Frigyes néhány rajza és a zsámbéki templomot ábrázoló litográfiája.

Numizmatikai duplumanyagra épülő műtárgycserével több értékes hungarikát sikerült megszerezni 1987-ben. Így például Svájcból hat elefántcsont faragványt, Ausztriából Apafi Mihály félhold alakú 4 dukátosát és I. Lipót 10 dukátosát, az NSZK-ból III. Ferdinánd 5 dukátosát. Itt említjük: ismét lépéseket tettünk a pénzügyminiszternél az ún. köteles pél-

dányok biztosítása érdekében. A pozitív elvi döntés eredménye, a Magyar Nemzeti Bank segítő közreműködésével, várhatóan 1988-ban realizálódik.

B) Nyilvántartás

1987-ben a Magyar Nemzeti Múzeumban 14.898 tárgy került beletárolásra. A korábban meghatározott ütemterv szerint folyt a gyűjteményi revízió. *Régészeti Osztály*: őskor: 1864–1936, óskor: 1872–1882, római kor: 1936–1940, népvándorlás kor: 1846–1890. *Éremtár*: antik gyűjtemény: 3 300 db, emlékérem gyűjtemény: 3 353 db. *Képcsarnok*: metszet-arcképanyag: 2 630 db. *Újkori Osztály*: textilgyűjtemény (cipők, csizmák, zászlók), fegyvergyűjtemény (kardok, szablyák), ékszergyűjtemény, a Sárospatakon kiállított műtárgyak, dokumentumgyűjtemény.

Majd minden gyűjteményben folyamatosan készülnek fotók a régi, illetve új leírókartonokra, folyik egyes gyűjteménycsoportok mutatókartonjainak készítése. Elkészült 1 653 régészeti, 82 képzőművészeti, 5 iparművészeti, 246 történeti témájú karton.

Többéves előkészület után jelentős lépés történt az egységes történeti *fényképgyűjtemény* újbóli felállításában. Megtörtént a teljes leltározott anyag alapvető tisztítása, technikák szerinti szétválasztása, védőborítással való ellátása, elhelyezésük tékában. Elkészült a gyarapodás szerinti mutató és a szekrény-mutató. Megtörtént az Újkori Dokumentumgyűjtemény leltárkönyveinek átvizsgálása és a fényképek kicédulázása.

C) Tudományos feldolgozás

Konkrét intézményi feladatainkon túl a Magyar Nemzeti Múzeum szerepet vállal az általa képviselt szaktudományok országos céljainak megvalósításában. Ez elsősorban tudományszervező- koordináló tevékenységet jelent és főképpen a régészeti forráskiadványok lassan két évtizede folyó létrehozásában és a tárgyi hungarikák még éppen csak megkezdett feltérképezésének összefogásában realizálódik. Más szavakkal: a régészeti corpus- munkálatok központja intézményünk. Úgy tűnik, a kutatók korábbi vállalásai túlzóak voltak, ami talán tapasztalatlanságból fakad, hiszen a szóbanforgó forrásfeldolgozások rendkívül idő- és munkaigényesek. Eből fakadóan egyes kötetek befejezése késést szenved. Annak ellenére, hogy a rendelkezésre álló célhitelt maradéktalanul felhasználtuk a beszámolási évben. Előrelépést jelző eredmény: szerkesztés stádiumában van

már a IV–II. évezredi tell-telepek téma I–III. kötete és a kelta corpus II. kötete.

Kedvezőbb a kép a saját kutatóink által készített nagyobb forrásközlések esetében, hiszen – amint erre bevezetőben utaltunk – a polgári átalakulás kiemelkedő személyiségeinek ereklyéit feldolgozó sorozat első kötete és az ún. harang-corpus nyomdába került. Hasonlóan a kozármislenyi római kori kocsilelet publikációja is. Elkészült az MNM tervezett szakkatalógus sorozatában megjelenő avar kori aranyak teljes rajzos táblaanyaga.

Kutatóink tollából 1987-ben összesen 75 tudományos, 23 muzeológiai, ismeretterjesztő és egyéb, valamint 6 recenzió jelent meg nyomtatásban. Az év folyamán szakembereink itthon 29, külföldön 18 tudományos előadást tartottak. Elkészült 86 forrásközlő, illetve elméleti szakmunka kézírata. Közülük csak a nagyobb terjedelműeket soroljuk itt fel.

Szathmári Ildikó: Bronzkori telep Füzesabony-Öregdombon (64 o.),

Vörös István: észak-magyarországi császár kori telepek állatsontleletei (70 o.),

Tóth Endre: Provincia Valeria Medea (96 o.),

Tóth Endre: Dacia római tartomány (Erdély története rövidített idegen nyelvű változat, 78 o.),

Bónis Éva: A pannóniai agyagművesség termelési központjai (Akadémiai doktori disszertáció, 278 o.),

Fodor István: Kazárok, kabarok (90 o.),

Fodor István: A Magyar Nemzeti Múzeum (a TKMK számára, 64 o.),

Kovalovszki Júlia: Tiszalök-Rázom (faluásatás dokumentációja, 250 o.),

Lovag Zsuzsa: 86 címszó a Katolikus egyházi lexikon számára (70 o.),

Lovag Zsuzsa: A reformáció története Magyarországon és a Kárpát-medencében (katalógus, 60 o.),

Gennerné Wilhelmb Gizella: Ósgaléria kiállítás katalógusa (330 o.),

Németh Gábor: Heves és Külső-Szolnok vármegye limitációja 1660-ból (68 o.),

Temesváry Ferenc: Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből (75 o.),

Temesváry Ferenc: Kardok-szabályák (85 o.),

Dózsa Katalin: Az eltűnt divat(ok) nyomában – Divat és társadalom 1860–1945 (246 o.),

Gát Eszter: A pest-budai zongorakészítők (160 o.),

Gát Eszter: Ein cembalo aus dem 16. Jahrhundert. Daten, Fragen, Spekulationen (27 o.),

Aczél Eszter: A dualizmus kori magyar szabadkőművesség története (bölcsezdoktori disszertáció, 130 o.),

Simon Péter: A magyarországi német nemzetiség 1848-ban (300 o.),

Lengyel Beatrix: Budapest ostroma. Széchényi Viktor gróf feljegyzései 1944. december 24–1945. február 12. (124 o.).

III. SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

A) Restaurálás

Az évi teljesítményt bizonyos fokig befolyásolta a központi műhely részleges áthelyezése, illetve bővítése. Feltétlen előrelépést jelent, hogy az új részlegben 3, a korábbinál megfelelőbb munkahelyet sikerült kialakítani és általában javítani a felszereltség színvonalát.

Terv szerint folyt a többidényes feltárások leleteinek, illetve a dunakanyari ásatások egyes anyagainak (Esztergom, Zsidód) restaurálása. „Átkonzerválásra” került a teljes puska-, pisztoly- és kardgyűjtemény, továbbá a vidéki kiállításokon lévő fegyver és ötvös anyagoké. ÚjraKonzerválták a történeti kiállítás rossz állagú mázas kerámiáit. Folytatódott a Mátyás trónkárpit – mások mellett –, elkészült egy nyereg, párta, csipke ruhaderék, frakk, Pluviale, továbbá a koronázási ajándék láda, a Kisfaludy pipatórium, pipázó asztalka restaurálása. Elvégezték egy-egy mandolin és üvegharmonika, három hegedű restaurálását, két kürt tisztítását. Folyamatosan történik a numizmatikai tárgyak tisztítása, gipszmásolatok készítése és a metszetek műtárgyvédelmi feladatainak ellátása. Mint korábban, úgy 1987-ben is, az említetteken túl restaurátori tevékenységünk tetemes részét a hazai és a külföldi kiállításainkon bemutatott, valamint a kölcsönzött tárgyak állagvédelme képezte.

A tervben meghatározott rend szerint elvégezték munkatársaink állandó kiállításaink karbantartási teendőit.

Erősen csökkenő tendenciát mutat a külső szakemberekkel végeztetett restaurálásra a költségvetésből fordítható évi összeg. Ezt pillanatnyilag ellensúlyozza a Magyar Nemzeti Galériával közösen rendezendő ösgaléria kiállítás képeinek rendbehozatalára biztosított minisztériumi támogatás.

Az 1987. évi műtárgyvédelmi teljesítmény alakulása számadatokkal kifejezve a következő:

	tisztított	konzervált	restaurált
régészet	2802	1462	687
képzőművészet	231	80	80
numizmatika	11	77	30
történet	721	4842	156
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	4931	6304	953

B) Központi Régészeti Könyvtár

Egyik legfontosabb eredményünk: megfelelő előkészítés után sikerült cserekapcsolatainkat erőteljesen kiterjeszteni. Az év folyamán 47 új külföldi intézménnyel létesítettünk tartósnak ígérkező kapcsolatot. Egyidejűleg több külföldi cserepartnertől kérésre megkaptuk folyóirataik eddig nálunk hiányzó (háborús viszonyok, ötvenes évek zártsága) példányait. Mindezek hátterét alapkiadványaink, s jelentős mértékben új periodikánk (ComArchHung) és két friss konferenciakötetünk (sümegei paleolit, szegedi középkori szimpózium) képezte.

A szakkönyvtár évi gyarapodása 2 048 darab. Ebből 1 360 könyv, 674 kötet folyóirat, 14 dokumentáció. Közülük 711 vétel, 1 337 pedig csere révén került birtokunkba.

Munkatársaink teljessé tették a sorozati katalógust, megoldották – külső segítséggel – a katalóguscédulák sokszorosítását. Részben a helyhiány miatti kényszerből, megtörtént a folyóiratok teljes átpolcozása, amely szakmai kontrollra is lehetőséget nyújtott. Elkezdtük az eddig hiányzó könyvtámaszok beszerzését az állagmegóvás érdekében. Hasonló céllal 145 könyvet tudunk beköttetni, amely sajnos messze van a reális igénytől.

C) Adattár

Országos hatáskörű feladatai közül az osztály a beszámolási időszakban 11 esetben intézett régészeti terület védelmével kapcsolatos ügyet, és 175 ásatás döntéselőkészítő munkáit végezte el az Ásatási Bizottság részére. Alapfeladataiból a következőket végezte:

Leltározás: régészeti dokumentáció (302 tétel), múzeumtörténeti anyag (21 tétel), fotóanyag (1 241 tétel).

Mutatók készítése: régészeti (2 081), múzeumtörténeti (66), fotó (1 536).

Révizio: fotó (1–3109 tétel), fotónegatív (10 871), régészeti mutatók (2 081).

Elkészült 1 241 fotótári karton gépelése, a rajzoló műhelyben pedig 131 táblarajz és 55 térkép, illetve sírrajz kivitelezése.

A fotólabor műszaki felújítása októberben kezdődött el, ami némileg csökkentette az évi teljesítményt, amely a következőképpen alakult: 3 986 fekete-fehér felvétel, 9 500 nagyítás, 1 105 színes dia.

Az OTKA pályázat pénzével elkészült, az Adattár keretében működő számítógépes szakember koordinálásával, a tengelyszimmetrikus kerámialeletek grafikus programrendszerének első egysége. A számítógépes régészeti terminológia kimunkálásához, több szakember közreműködésével, 1 396 terminológiai és 736 lefrókarton készült el az év folyamán.

A Szentágotthai János akadémikus elnöksége alatt működő, újjáalakult Királysír-bizottság igen élénk tevékenységet fejtett ki. A korszerű követelményeknek megfelelően a feldolgozás időtartamára elhelyezte a csontanyagot az MNM-ben; itt megfelelő környezetet alakítottunk ki a kutatás számára, amely intenzíven folyt metrikus, szerológiai és patológiai vonalon.

IV. KIÁLLÍTÁSOK

- *Kőkori szobrok Lepenski Virról* III. 26–IV. 26. (Koordinátor: Kemenczei Tibor)
- *150 éve helyezték el az MNM alapkövét* VI. 19–VIII. 20. (Főrendező: Korek József, Aczél Eszter)
- *Négy évszázad ékszerai* V. 18–IX. 28. (Rendezők: Kolba Judit, Németh Annamária)
- *Kiegyezés 1867* IX. 18–XII. 7. (Főrendező: Körmöczy Katalin)
- *Közép-Ázsia és a Kaukázus népeinek ötvösművészete* X. 15–XI. 6. (Koordinátorok: Németh Annamária, Németh Gábor)
- *Az emberről válás leletei* XI. 19–I. 17. (Az MNM részéről rendező: Dobosi Viola)

V. KÖZMŰVELŐDÉS

Múzeumpedagógiai munka. Hat tudománybarát kör működött, mintegy száz általános iskolás résztvevővel; befejeződött a középiskolások régészeti előadássorozata, valamint az általános iskolások „Szakköri órák” sorozata. A Csillebérci Úttörőtábor kistelepülés, illetve nevelőotthoni programjának keretében 16 csoport (480 fő) számára tartottak speciális foglalkozásokat munkatársaink. Sikeres volt a Józsefvárosi Művelődési Házzal közösen rendezett, a lovagkort felidéző Múzeumi játszótábor-nak. Aktívan részt veszünk a több szerv által meghirdetett, több fordulós 1848-as játék-vetélkedő szervezésében, Hadbárhó c. füzetének létrehozásában.

Módszertani tevékenység. Püspökladányban, 37 résztvevővel került megrendezésre a Történeti Játzóház Módszertani Tábor. A soros-alapítvány támogatásával 8 továbbképzési napot tartottunk a történeti játszóház módszertanának megismertetésére. Az ELTE Tanárképző Főiskola gyakorló pedagógusainak továbbképzést szerveztünk az iskola és a múzeum kapcsolatáról (4 előadás, 110 résztvevő).

Szabadidős és rétegramok. Minden hónapban egyszer Játzónap-ot tartottunk, részt vettünk a Barangolás hazai tájakon c. országos játék budapesti szervezésében.

Nehézséget jelentett, hogy az utóbbi időszakban különböző okok miatt csökkent az osztály munkakapacitása, mert személyi állománya folyamatosan cserélődik. Az intézmény kutatói 1987-ben 66 ismeretterjesztő előadást tartottak.

VI. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Miután az intézmény széles körű nemzetközi jellegű tevékenységéről külön jelentés készült, itt csak néhány adatot közlünk.

A Magyar Nemzeti Múzeumot hivatalosan (kiállításrendezés, kutatás stb.) 177 külföldi szakember kereste fel, akik összesen 280 napot töltöttek nálunk. Ugyanakkor munkatársaink 480 napot tartózkodtak külföldön (ösztöndíj, tanulmányút, szakkonferencia, kiállításrendezés, műtárgykísérés stb.) az alábbi országokban:

SZOCIALISTA ORSZÁGOK (141 nap):

Bulgária: Gedai István, Mesterházy Károly, Parádi Nándor (22 nap)

Csehszlovákia: Csonka András, Dobosi Viola, Gedai István, Lovag Zsuzsa, Mesterházy Károly, Németh Gábor, Ritoók Ágnes, Soproni Sándor, Torbágyi Melinda (62 nap)

Jugoszlávia: Bezeckzy Tamás (5 nap)

Lengyelország: Gedai István, Ritoók Ágnes (14 nap)

NDK: Báthy Géza, Fodor István, Gedai István, Haider Edit, Kemenczei Tibor, Papp János (41 nap)

Szovjetunió: Fodor István (7 nap)

TÓKÉS ORSZÁGOK (329 nap):

Amerikai Egyesült Államok: Fodor István, Kolba Judit, Szabó László (75 nap)

Ausztria: Bezeckzy Tamás, Csonka András, Rózsa Katalin, Garam Éva, Gedai István, Haider Edit, Jodál Ágnes, Mesterházy Károly, Papp Zsuzsa, Rózsa György (102 nap)

Finnország: Mesterházy Károly (10 nap)

Franciaország: Rózsa György (4 nap)

Hollandia: Lovag Zsuzsa, Wollák Katalin (17 nap)

Nagy-Britannia: Bezeckzy Tamás (15 nap)

NSZK: Csonka András, Dobosi Viola, Fodor István, Garam Éva, Gedai István, Kiss Attila, Korek József, Kovács Tibor, Kralovánszky Alán, Mesterházy Károly, Patay Pál, Rózsa György (90 nap)

Olaszország: Bezeckzy Tamás, Bíróiné Sey Katalin, Fodor István (16 nap)

VII. TOVÁBBKÉPZÉS

Munkatársaink rendszeresen megjelennek az országos, illetve regionális szakmai továbbképzéseken. Közülük többen előadást is tartanak. Az intézményi keretben folyó tudományos beszámoló sorozatban négy előadást rendeztünk.

Dolgozóink közül többen saját költségükön vesznek részt nyelvtanfolyamokon (Németh Gábor, Szathmári Ildikó, Vörös István). Lovag Zsuzsa és Ritoók Ágnes alapfokú nyelvvizsgát tett.

Fotótechnika-történeti továbbképzésen vett részt Kérdő Ágnes és Lengyel Beatrix, munkaügyi döntőbizottsági előkészítőn Baghy László, munkaügyi tanfolyamon Bóna Brigitta.

Papp János sikeres államvizsgát tett a Képzőművészeti Főiskola Restaurátorképző szakán. A Képzőművészeti Alap tagja lett Kralovánszky Mária.

VIII. BELSŐ ELLENŐRZÉS

Az intézmény vezetősége néhány szűrőpróbaszerű ellenőrzést végzett a gyűjteményekben, illetve vizsgálta a fliálék ügymenetét.

A részfoglalkozású belső ellenőr az alábbi tematikus ellenőrzéseket végezte: Középkori O.: naplók, ötvösanyag; Újkori O.: ötvös-, textil-, hangszer-, fegyvergyűjtemény, szabadkőműves anyag; Képcsarnok: raktár; Adattár: irattár, raktári helyzet; Közművelődési O.: megbízási díjak; Gazdasági O.: pénztárkezelés; Mátyás Király Múzeum: ásatások. Több egységben átfogó vizsgálat folyt: Éremtár, Régészeti O., Restaurátor O., Régészeti Könyvtár, Rákóczi Múzeum, Monok.

IX. GAZDASÁGI MUNKA

Az év folyamán az osztály munkáját sorozatos betegségek miatti munkae-rőhiány hátráltatta. Új feladatot jelentett a KMI által bevezetett gépi könyvelésre történő fokozatos átállás, ami pillanatnyilag többletmunkával jár. Nálunk is plusz erőfeszítéseket igényelt az új gazdálkodási me-
chanizmus gyakorlatából és az adórendeletből fakadó teendők zökkenő-
mentes ellátása. Emiatt a betervezettek közül elmaradt a vagyontárgyak
leltári számmal történő ellátása és az ásatási felszerelések átvizsgálása.

1987-ben a Magyar Nemzeti Múzeum – fliáléival együtt –
58 147 700,- Ft-tal gazdálkodott a következő megoszlás szerint:

Alapelőirányzat	49 328 800,-
Pótelőirányzat	2 679 600,-
Egyéb tám. és bevét.	6 139 300,-

A tematikus felhasználás fontosabb tételei:

Munkabér	21 720 400,-
Nyilvántartás	128 000,-
Közművelődés	365 000,-
Ásatás	1 963 000,-
Gyűjteményfejl.	2 388 400,-
Restaurálás	2 694 400,-
B téma	193 000,-
Ingyatlanfenntartás	8 926 600,-

Az év folyamán az intézmény 14/8-as rovata, illetve a KMI átvállalásában nagyjavítási keretük terhére, az alábbi fontosabb felújítási és karbantartási munkák készültek el:

- főbejárati szélfogó ajtórendszer felújítása;
- a régészeti kiállítás kijáratí ajtajának újragyártása;
- a történeti kiállítás területén lévő kincstár teljes felújítása, ennek kapcsán a kincstár, a hangszer- és fegyvertár biztonságtechnikai rendszerének kiéptése;
- elkészült a Széchényi Könyvtár volt Adréma helyiségeinek restaurátorműhellyé alakítása és berendezése;
- a Széchényi-terem világításának és az Éremtár osztályvezetői szobájának elektromos felújítása;
- a volt ún. kertészház vendégházzá alakítása;
- a fotólaboratórium épületgépészeti és elektromos felújítása, galéria kiéptése, ezzel az alapterület megduplázása;
- elkészült a Restaurátor Osztály gépi szellőzőberendezésének nagy része, a pince egyik szakaszának utólagos szigetelése és kicserélttük a kazán kondenzvíz-tartályát.

A Magyar Nemzeti Múzeum és vidéki intézményeinek épületeire – saját felújítási keretből – a beszámolási időszakban 8 926 658 forintot tudtunk fordítani.

X. MUZEOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNSZERVEZÉSI FELADATOK, OKTATÁS

A) Részvétel nemzetközi szervezetek, testületek munkájában, tagságok

- International Numismatic Commission: *Gedai István* (alelnök)
- Nemzetközi Szláv Régészeti Bizottság Építéstörténeti Bizottsága: *Kralovánszky Alán*
- Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsa: *Korek József*
- Szláv Régészeti Kongresszusok Állandó Bizottsága: *Fodor István, Sós Ágnes*
- Német Akadémia Régészeti Intézetének levelező tagja: *Bónis Éva, Kovács Tibor, Sós Ágnes*
- Stockholmi Baltisztikai Intézet tagja: *Fodor István*
- Magyar–Szovjet Történész Vegyesbizottság: *Gedai István*
- Magyar–Jugoszláv Történész Vegyesbizottság: *Fodor István*

- ICOM Magyar Nemzeti Bizottság: *Fodor István* (titkár), *Dózsa Katalin, Gát Eszter, Korek József, Kovács Tibor*
- Magyar UNESCO Bizottság Kulturális Albizottsága: *Kovács Tibor*
- INQUA Magyar Nemzeti Bizottság Ósrégészeti Albizottsága: *Dobosi Viola, Vörös István*
- ICFU Magyar Nemzeti Bizottság: *Dienes István, Fodor István*
- Építéstörténeti Bizottság Magyar Bizottsága: *Kralovánszky Alán* (titkár)

B) Közreműködés, tagság hazai szervezetek, testületek irányításában

- Országos Múzeumi Tanács: *Korek József* (alelnök), *Kovács Tibor*
- Ásatási Bizottság: *Kralovánszky Alán* (titkár), *Fodor István*
- Korona Bizottság: *Fodor István* (elnök), *Kovács Tibor, Lovag Zsuzsa*
- Királlysír Bizottság: *Kralovánszky Alán* (elnök), *Korek József*
- MTA Tudományos Minősítő Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Régészeti Bizottság, illetve albizottságai: *Bónis Éva, Dienes István, Dobosi Viola, Fodor István, Garam Éva, Kemenczei Tibor, Korek József, Kovalovszki Júlia, Kralovánszky Alán, Soproni Sándor, Vörös István*
- MTA Művészettörténeti Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Antropológiai Bizottság: *Kovács Tibor*
- MTA Numizmatikai Albizottság: *Gedai István* (titkár), *Bíró Tiborné*
- MTA Régészeti Rendszerfejlesztő Bizottság: *Bezeczky Tamás, Kovács Tibor*
- VEAB Képzőművészettörténeti munkabizottság: *Németh Gábor* (titkár)
- PAB Régészeti Munkacsoport: *Tóth Endre*
- Uralisztikai Bizottság: *Fodor István*
- Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat: *Soproni Sándor* (alelnök), *Kovács Tibor* (főtitkár) *Tóth Endre* (titkár)
- Kulturális és történelmi emlékeink... kutatási főirány koordináló tanács: *Kovács Tibor* (társelnök)
- Hazafias Népfront Honismereti Bizottság: *Gedai István*
- Széchenyi Casinó: *Fodor István* (elnök)
- Népművészeti Baráti Kör Képzőművészeti Tárló: *Fodor István*

C) Folyóirat-szerkesztés

ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA – Fodor István,
ARCHAEOLÓGIAI ÉRTESÍTŐ – Fodor István (főszerkesztő), Bónis Éva (szerkesztő), Korek József, Nagy Mihály (techn. szerkesztő),
COMMUNICATIONES ARCHAEOLOGIAE HUNGARIE – Kovács Tibor (főszerkesztő), Fodor István (szerkesztő), Garam Éva (techn. szerkesztő),
INFO – Társadalomtudomány – Fodor István,
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY – Bíró Tiborné,
NUMISMATIC LITERATURE – Gedai István,
NEWSLETTER – Bíró Tiborné,
COIN HOARD – Bíró Tiborné,
NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE – Torbágyi Melinda,
BUDAPEST RÉGISÉGEI – Kralovánszky Alán,
TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL – Kralovánszky Alán,
MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK – Kovács Tibor,
TÖRTÉNETI MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK – Simon Péter,
HISTÓRIA – Kovács Tibor,
FOLIA ARCHAEOLOGICA – Fodor István (főszerkesztő), Hoppál Éva (technikai szerkesztő), Kemenczei Tibor, Kovalovszki Júlia,
FOLIA HISTORICA – Kovács Tibor (főszerkesztő), Haider Edit (technikai szerkesztő), Simon Péter, Rózsa György,
RÉGÉSZETI FÜZETEK – Czeglédy Ilona (szerkesztő)
RÉGÉSZETI TOVÁBBKÉPZŐ FÜZETEK – Dobosi Viola (szerkesztő).

D) Egyetemi Főiskolai oktatás

Eötvös Loránd Tudományegyetem – Bónis Éva, Dienes István, Fodor István, Kemenczei Tibor, Kolba Judit, Kovács Tibor, Kovalovszki Júlia, Lovag Zsuzsa, Korek József, Mesterházy Károly, Soproni Sándor, Stanczik Ilona.

József Attila Tudományegyetem – Fodor István, Soproni Sándor,

Budapesti Tanárképző Főiskola – Gát Eszter,

Iparművészeti Főiskola – Dózsa Katalin.

RÁKÓCZI MÚZEUM – SÁROSPATAK

Jelentős lépések történtek a vár épületegyüttesének műemléki helyreállításában. Az udvar nyugati részén elkészült a szárfőakna, megerősítésre kerültek az udvari folyosó tartópillérei. Befejeződött a külső várfal nyugati szakaszának helyreállítása. Mintegy 2/3 részben elkészült az udvar burkolása. Az OMF kivitelezői hozzáfogtak a Vöröstorony leomlott sarkának részleges kiegészítéséhez, a Bokályos ház rekonstrukciójához. A kert északi részén új kőtár épült.

I. A múzeum személyi állománya Szendrei Eszter néprajzos kinevezésével 1 fővel bővült. Az intézmény irányítása a megszokott rendben folyt, a korábbinál gyakoribb gazdasági- ügyviteli ellenőrzéssel, illetve leltározással.

II. Az OMF anyagi támogatásával 3 munkaterületen folytak régészeti ásatások: falkutatások a Vöröstorony homlokzatán, a belső várudvarban és a külső várfal nyugati szakaszán (Dankó Katalin). A néprajzi és az iparművészeti gyűjtemény tárgyvásárlások révén gyarapodott (Janó Ákos). 727 db régészeti tárgy került beletározásra. Az év folyamán a következő tudományos feldolgozások készültek el: *Janó Ákos*: Kísérlet Borsod-Abaúj-Zemplén megyei szabadtéri néprajzi múzeum szervezésére; Társadalmi és politikai tudatformák kiskunhalasi parasztsverselők műveiben, valamint Szőlő- és gyümölcsstermesztés a szanki homokon. *Dankó Katalin*: Sárospatak őstörténete; Sárospatak és környéke archaeológiai bibliográfiája.

III. Az adattár 64 tételben 1 221 oldallal gyarapodott, és másolatok készültek a fotótár régi negatívjairól 1–3 000 leltári számig. Befejeződött a néprajzi gyűjtemény teljes bútoranyagának fotózással egybekötött revíziója. A könyvtár 377 kötettel és 93 folyóirat-példánnyal növekedett.

IV. Megtörtént az állandó kiállítások anyagának műtárgyvédelmi ellenőrzése, illetve kezelése. Elvégezték az 1962. évi Görbe utcai ásatás leleteinek restaurálását, és folytatódott a néprajzi gyűjtemény fémananyagú tárgyainak tisztítása, konzerválása.

V. A múzeum A városfejlesztés két évszázada Sárospatakon címmel mutatott be időszaki kiállítást Budapesten és a sárospataki művelődési házban.

VI. A Rákóczi Múzeum tavasztól ősziig nyívatartó 12 kiállítását az év folyamán 149 600 fő látogatta meg. A vár továbbra is aktívan részt vesz a város kulturális és tudományos életében, többek között úgy is, hogy helyet biztosít városi rendezvényeknek (Bodroghközi konferencia, Helytörténeti Akadémia stb.).

VII. Az intézmény vezetése megfelelő kapcsolatot tartott a megyei múzeumi szervezettel. Szakmuzeológusai részt vettek az országos és regionális továbbképzéseken.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM – VISEGRÁD

Annak ellenére, hogy az ÁTB programból és a dunai vízlépcső építéséből adódó kutatási feladatok komoly erőpróbát jelentenek a múzeumnak, külső munkatársak bevonásával, számottevő előrelépés történt a – korábban joggal elmarasztalt – tudományos feldolgozás terén. Maradéktalanul sikerült teljesíteni a közművelődési programot. A vártnál lassabb ütemben folynak a belső múzeumi munkák.

I. Bár 1 fővel bővült az év folyamán a karbantartók száma, a fizetendő bérért folyamatosan a 4 állást betölteni nem lehet, ami permanens gondot okoz a szaporodó feladatok ellátásában.

II. A vár kutatása az ÁTB program pénzügyi keretének terhére folyt. Az alsóvárban a déli és az északi kaputoronytól a vízitoronyig lefutó várfalak felmérése és statikai vizsgálatokat célzó kutatószelvények feltárása történt meg. A fellegvárban – a Pilisi Parkerdőgazdaság egymillió Ft-os támogatásával – a várárok körzetének rendezése folyt. A palota területén – szintén ÁTB pénzen – tájékoztató kutatások történtek. Az északi szárnyban, a Fő u. 25. sz. alatti volt barokk kori pincerészen előkerült a 14. századi járófelület. A déli szárnyban az 50-es évek elején feltárt épületrész helyreállításához kapcsolódóan megtörtént a kétosztatú, kandelóval, illetve hypocaustummal fűtött terem újbóli kitisztítása. Elkészült a romok feletti részen a víz elleni védelmet szolgáló övárok. Az északi palotaszárny fölötti részen megtalálták a kővályús vízvezeték egyik szakaszát. Folytatódott a két palotaszárny közötti capella regia két évtizeddel korábbi kutatása is 1987-ben (Szóke Mátyás, külső munkatársak: Lővei Pál művészettörténész és Szekér György, Rédei László építésmérnök). Fontos tudományos eredmény: a Héjj Miklós által 1982-ben részben feltárt és eddig a palotához tartozónak vélt épületmaradványokat sikerült azonosítani a Zsigmond király által 1424-ben alapított obszerváns ferences kolostorral.

A régészek majd 8 hónapot kitevő feltáró munkája miatt a betervezett revízió csak igen kis részben történt meg. Ugyanez vonatkozik a leltározásra is. Külső munkatársként Bartosievicz László 851 állatcsontot leltározott be.

Előrelépés történt viszont a kőfaragványok rendezése terén. A fő u. 39. sz. épület pincéjében sikerült elhelyezni a különválogatott és felmért kőanyag egy részét. Folyamatban van tudományos feldolgozásuk.

Elkészült Szőke Máttyás Visegrád c. munkája a TKM Kiskönyvtára számára.

III. Folyamatosan történt az ásatások dokumentációjának átrajzolója. A restaurátorműhely megtisztított 20 512 db, konzervált 508 db, restaurált 19 régészeti, valamint konzervált 26 numizmatikai tárgyat. Figyelemre méltó eredmény: 18 Zsigmond-kori kályhacsempe restaurálása, illetve 1 teljes rekonstrukciója (Grósz Zsuzsa).

IV. 1987-ben rendezett időszakos kiállítások: *Salamontorony*: Tóth Sándor textilművész kiállítása, Harsy Ilona–Schäffer Judit kiállítása. Válogatás a dortmundi kiállítás anyagából. *Fogadóépület*: A csontművesség emlékei, Áprily Lajos emlékkiállítás.

V. Folytatódtak a korábban megkezdett múzeumpedagógiai előadások a helyi művelődési házzal, illetve a szentendrei PMKK-val, a szentendrei Ferenczy Múzeummal és Szabadtéri Múzeummal közös rendezésben.

A középkori mesterségek bemutatója, a visegrádi lovagi játékok és az általános iskolásoknak rendezett foglalkozások vonzottak nagyobb látogatóközönséget. A múzeumot 301 837 fő kereste fel, amely mintegy 15 ezerrel több az előző évinél.

VII. Az intézmény régész és restaurátor munkatársai részt vettek az országos szakmai konferenciákon, illetve rendezvényeken.

VIII. Az előző években már kialakított rend szerint folyt a gazdasági, illetve összintézményi munka belső ellenőrzése. Nem sikerült előrelépni a biztonsági berendezések beszerzése terén.

VÁRMÚZEUM – ESZTERGOM

A Vármúzeum első helyreállítási ütemeként elkészülő épületrész műszaki átadása – több hónapos késéssel – csak az év utolsó napjaiban kezdődött meg. Az OMF tervezésében decemberre elkészült a második ütem tanulmányterve. A kapusoros és a rondellához csatlakozó területek helyreállítása, illetve állagmegóvása objektív okok miatt – az OMF és a KMI közreműködésével – csak részben készült el. Az ÁTB-terv részeként megkezdődött az ún. Fehértorony külső falainak konzerválása. Saját erőből felújítási tevékenység folyt a királyi palota épületrészeiben, valamint a kiállítási célt szolgáló rondellában. A fentiekkel összefüggésben növekedtek a látogatóforgalom kulturált lebonyolításában. És

nem utolsósorban: hátráltatták a belső múzeumi munka maradéktalan teljesítését.

I. Bár folyamatos volt a kapcsolattartás az anyaintézmény és a filiálé vezetése között, az évi tapasztalatok alapján lehetőség szerint bővíteni kell a műszaki-mérnöki segítséget a Vármúzeum irányába.

II. Horváth István (Balassa Múzeum) közreműködésével a Kaszárnyaépület alatti udvar felőli kazamatában régévizsgáló feltárások folytak. Az első ütem kivitelezéséhez kapcsolódóan több helyütt kellett kisebb régészeti megfigyelő munkát végezni. Az év folyamán – az elképzeltnél kevesebb – mintegy 150 kőtöredék felmérése valósult meg. Továbbra is akut probléma a korábban feltárt őskori leletanyag leltározatlansága. Elmaradt a tisztaörvényi Árpád-kori leletek 1987-re történő előkészítő-feldolgozó munkája.

III. Főiskolai tanulmányai mellett a múzeum restaurátora 800 db régészeti tárgy tisztítását, 110 konzerválását, 25 restaurálását végezte el. Az áttelepülés elhúzódása miatt elmaradt a könyvtár rendezése, revíziója.

IV. A széles körű összefogással szervezett várjátékok rendezvénytársorozat nagy érdeklődést keltett. Nagyjában-egészében a tervezettek szerint kerültek megrendezésre a képzőművészeti bemutatók, köztük a 9. alkalommal megszervezett esztergomi alkotóművészek kiállítása. Újszerű bemutató volt a Pomázi Munkaterápiás Intézet képzőművészettel foglalkozó ápoltságainak bemutatkozása. Sorozatkezdő rendezvénynek is tekinthető a Hódmezővásárhely művészetét átfogó tárlat. A Vármúzeumot 1987-ben 183 391 fő látogatta meg.

KOSSUTH EMLÉKMÚZEUM – MONOK

A múzeum szakmai-igazgatási feladataival megbízott Janó Ákos kialakította a kis intézmény megnyugtató működési rendjét. Megtörtént a főépület és a melléképületek tetőszerkezetének teljes felújítása, illetve a homlokzat javítása. Elvégezték a villanyhálózat érintésvédelmi felülvizsgálatát. Az emlékkiállítás ablakait sötétítőfüggönyökkel, a helyiségeket új lámpatestekkel látták el.

I. Lassan-lassan a monoki a sárospataki fiókmúzeumának tekinthető. Ez biztosítja a korábbi nehézségek felszámolását és az emlékmúzeum megfelelő működtetését. Szendrei Eszter néprajzos muzeológus feladatköre a monoki múzeum gyűjteményanyagának szakszerű gyarapítására is kiterjed. Gazdasági ügyvitelét a Rákóczi múzeumi pénzügyi előadó látja el, a technikai és műtárgyvédelmi feladatokban is az „anyain-

tézmény” szakemberei vesznek részt. Új tárlatvezetőt, illetve augusztus-szeptemberben kisegítő tárlatvezetőt alkalmaznak.

Megtörtént a régi helytörténeti kiállítás lebontása, a muzeális, az adattári és az irattári anyag szétválasztása, továbbá fontos lépésként a teljes gyűjteményanyag szakszerű nyilvántartásba vétele (737 db).

III. Elvégezték a könyvtár teljes rendbetételét, amely jelenleg 950 db könyvből és 254 folyóiratból áll.

V. Az év folyamán a Kossuth emlékkiállítást a helyiségek átfestése miatt lebontották, majd újra rendezték. Egész évben látogatható volt A Sárospataki fafaragó c. bemutató. Megkezdődtek az előkészületek egy 1992-re esedékes helytörténeti kiállításra.

VI. A kis múzeumot 1089 tárlatvezetés mellett 21 474-en látogatták meg.

VII. A megbízott vállalkozók részéről helyszíni szemlék, felmérések történtek az épület teljes felújítási tervének elkészítéséhez.

KÁROLYI EMLÉKSZOBÁK

Nyitvatartása az épületben folyó rekonstrukciós munkálatok függvénye. A beszámolási időszak nagy részében látogatható volt. Részben ennek tudható be, hogy a korábbiaknál több, 4 519 fő tekintette meg a kiállítást.

VÉRTESSZŐLÓSI BEMUTATÓHELY

A karbantartási munkálatokat sikerült úgy elvégezni, hogy az évek óta megszokott április elsejével a látogatás megkezdődhetett. Az ismételt konzerválási munka a leletek elsötétedését eredményezi, ezért egyes in situ részeket fel kellett újítani. Az i. sz. lelőhelyen lévő védőépület előtti talajnévő a sok látogatótól annyira kikopott, hogy balesetveszélyes. Felújítása elodázhatatlan. Elfogadható az in situ hely kertészeti állapota. A jövőben magasabb felújítási összeget kell Vértesszőlósnek biztosítani. A látogatók száma 51 294 ezer fő, több mint az elmúlt évi. Sajnálatos, hogy a tatai gimnázium tanulói a tárlatvezetést ellátni nem tudják, nem is vállalják, ezért a jövőben más megoldást kell találni. Valószínűleg kisebb rendezvényeket kell tartanunk a videotechnika előtérbe állításával.

APPENDIX

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1987. évi bibliográfiája

A) Tudományos munkák

T. DOBOSI VIOLA-VÖRÖS ISTVÁN

- Chronological revision of the Pilisszántó Rock-Shelter II. *FolArch* 37, 1986, 25–45.

ORAVECZ HARGITA

- Az alföldi vonaldíszes kerámia leletei Alattyan-Kiskert lelőhelyen, *ArchÉrt* 112, 1985. 52–67.

KOREK JÓZSEF

- Szegvár-Tűzköves. A settlement of the Tisza Culture. In: *The Late Neolithic of the Tisza Region*. Szolnok 1987. 47–60.
- Szegvár-Tűzköves. A tiszai kultúra települése. In: *A Tisza-vidéke a késő neolitikumban*. Szolnok 1987. 17–22.

PATAY PÁL

- Beszámoló a Tiszaluc-sarkadi rézkori telep ásátásáról. *Herman Ottó Múzeum Közleményei* 24, 1986/87. 5–9.

KOVÁCS TIBOR

- Eredmények és tendenciák a múlt és a jelen bronzkorkutatásban. *ArchÉrt* 112, 1985. 127–137.
- Ein Beitrag zur Untersuchung der bronzezeitlichen Verbindungen zwischen Südtransdanubien und der unteren Dunagegend. *FolArch* 37, 1986. 99–115.
- Zsadány-Orosi puszta: ein alter Hortfund (Grabfund?) nach der Restaurierung. *ComArchHung* 1986. 27–48.

KOVÁCS TIBOR-PETRESS ÉVA-SZABÓ MIKLÓS (szerk.)

- *Corpus of Celtic Finds in Hungary*. Transdanubia I. Budapest, 1987.

KEMENCZEI TIBOR

- Zu den Beziehungen der slowakischen-ungarischen spätbronzezeitlichen Kulturen. In: Die Urnenfelderkulturen Mitteleuropas. Praha 1987. 335–353.
- Mitteleisenzeitliche Köcherbeschläge. *FolArch* 37, 1986. 117–136.

BRUDER KATALIN

- Gondolatok egy őskori balta famaradványai kapcsán. *Múzeumi Műtárgyvédelem* 16, 1987. 23–32.

TÓTH ENDRE

- A Dák királyság. Dacia római tartomány. In: Erdély története. Budapest 1987 (2. k.). 46–106.
- Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). *Südosteuropa Jb* 17, 1987. 251–264.

SOPRONI SÁNDOR

- Nachvalentinianische Festungen am Donaulimes. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms III. Stuttgart 1986. 409–416.
- Marinius Ursicinus magister. *FolArch* 37, 1986. 183–196.
- Szentendre a római korban. Szentendre 1987.

BEZECZKY TAMÁS

- Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia. *BAR International Series* 386, Oxford 1987.

BÍRÓ TIBORNÉ

- A keceli éremlelet. *Cumania* 9, 1986. 27–72.
- Celtic Coins of the Danube Region. *Göteborgs Numismatiska Förenings Smaskrifteer* Nr. 19. 446–498.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Frühsarmatenzeitlicher Grabfund aus Verese gyház. *FolArch* 37, 1986. 137–161.

GARAM ÉVA

- Der awarische Fundstoff im Karpatenbecken und seine Gliederung. *Südosteuropa Jb* 17, 1987. 191–202.

KISS ATTILA

- Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5–10. Jahrhundert. (Angaben zu den Vergleichsmöglichkeiten der schriftlichen und archäologischen Quellen.) *ActaArchHung* 38, 1986. 105–146.
- Das Weiterleben der Gepiden in der Awarzeit. *Südosteuropa Jb*. 17, 1987. 203–218.

- Beiträge zur Verbreitung frühmittelalterlichen Folienkreuze im Karpatenbecken. Arch. Korrespondenzblatt 17, 1987. 235–243.

GARAM ÉVA-KISS ATTILA

- Katalógus a Magyar Nemzeti Múzeum leleteiről. In: Germanen, Hunnen und Awaren c. kiállítás vezetője. Nürnberg 1987.

CS. SÓS ÁGNES

- Zalavár-Zalapart, Esztergályhorváti-Huszárvár. In: Régészeti kutatások a Kis-Balaton térségében, 1986. 14–15, 22–25.
- Die neueren Ausgrabungen von Mosaburg-Zalavár. In: Hungaro-Bulgarica I. Budapest 1986. 46–54, 178–181.

VÖRÖS ISTVÁN

- A Szerencs-Taktaföldvár későneolitikus telep állatcsontleletei. Natura Borsodiensis 1. Miskolc 1986. 98–124.
- A ritual red deer burial from the Celtic-Roman settlement at Szakály in Transdanubia. ActaArchHung 38, 1986. 31–40.
- Large mammalian faunal changes during in Late Upper Pleistocene and Early Holocene times in the Carpathian Basin. In: Pleistocene environment in Hungary. Budapest 1987. 81–101.
- The animal remains from the Roman Imperial Period of Kővágószőlős. JPMÉ 30–31, 1985–86. 243–247., Appendix.
- Animal remains from the funeral ceremonies in the Middle Copper Age cemetery at Tiszavalk-Tétes. FolArch 37, 1986. 75–97.
- et al. A Sopron-Krautacker vaskori telep és környezet rekonstrukciós vizsgálata II. ArchÉrt 112, 1985. 3–24.

ZOFFMANN ZSUZSA

- Das anthropologischen Material der Bestattung der aeneolitischen Kostolac-Gruppe von Hrtkovci-Gomolava. RVM 29, 1984–85. 37–40.
- Anthropological connections of the Lengyel Culture according to a generalized distance analysis. BBÁME 13, 1986. 171–179.

FODOR ISTVÁN

- Vosztocsnije paraleli pecsej vnye zsiliscs na drevnyevengerszkih poszelenijah. ActaArchHung 38, 1986. 185–193.
- Középkori építőáldozat Jászágon. ComArchHung 1986. 139–145.
- Az „Erdőn túli ország” históriája. (Erdély története három kötetben.) Életünk 24, 1987. 6. 580–592.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Az őrsur nemzetség Váralja faluja. In: Falvak, mezővárosok az Alföldön. Nagykőrös 1986. 85–104.
- Pamjatniki aszkizsoj kultury u. s. Rakamaz (Vengria). In: Problemy arheologii stepej Exrazii. Kemerovo 1984. 55–63.

RITÓÓK ÁGNES

- Két különleges középkori edénytöredék a Budai Várból. Fol-Arch 37, 1986. 225–235.

BICZÓ PIROSKA

- Adatok Bács-Kiskun megye középkori építészetéhez. In: Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében 2. Kecskemét 1986. 71–80.

LOVAG ZSUZSA

- De Reformatie in Hongarija – Tentoonstellingen Hongarije 3–23 juni 1987. De Nieuwe Kerk. Amsterdam 1987. 4–8.
- A koronakutatás vadhajításai. MűÉrt 35, 1986. 35–48.
- Fémművesség. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Budapest 1987. 251–261.

KOLBA JUDIT

- Die Fragen der Chronologie der profanen Goldschmiedekunst in 14. Jahrhundert. Alba Regia 22, 1985. 51–56.
- Ötvösség. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Budapest 1987. 369–375, 494–497, 638–643, 736–741.
- Műtárgyleírások. In: Művészet Zsigmond király korában – kiállítási katalógus. Budapest 1987. 414–417.

GEDAI ISTVÁN

- Die Rolle der ungarischen Goldmünzen im Mittelalter. Haller Münzblätter IV. Nr. 14–15. 274–283.
- Pénzverés. In: Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Budapest 1987. I. 241–246, II. 104–107.

CZEGLÉDY ILONA

- The results of the excavation of the castle of Diósgyőr. Alba Regia 22, 1985. 33–38.
- Siklós a Zsigmond-korban. In: Művészet Zsigmond király korában – kiállítási katalógus. Budapest 1987, 347–351.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- A régészeti műemlékek védelméről. In: A régészeti műemlékek védelme. Budapest 1987. 107–109.

GERELYES IBOLYA

- Adatok a sgraffitó díszes török kerámia keltezéséhez. Keletkutatás 1986 ősz. 69–84.
- A török hagyatéki leltárok művelődéstörténeti tanulságai. Keletkutatás 1987 tavasz. 83–93.
- Emlékkiállítások Buda török uralom alóli felszabadulásának 300. évfordulója tiszteletére. Keletkutatás 1987 tavasz. 151–153.

GERELYES IBOLYA–FELD ISTVÁN

- Hódoltságskori leletegyüttesek az ozorai várkastélyból. ComArchHung 1986. 161–182.

RÓZSA GYÖRGY

- Schlachtenbilder aus der Zeit der Befreiungsfeldzüge. Budapest, 1987.
- Látképanyag összeállítása. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei I–II. Budapest 1987.
- Városleírások. In: Klaus Stopp: Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten Band 12. Stuttgart 1987.
- Műtárgyleírások. In: Művészet Zsigmond király korában II. – kiállítási katalógus. Budapest 1987. 68.
- Hódoltság kori várostörténetünk képes forrásai. A Dilich-krónika vedutái. Keletkutatás 1987. 122–134.
- A Pyrker-ikonográfia képtípusai. In: Pyrker János Emlékkönyv. Budapest 1987. 301–333.

NÉMETH GÁBOR

- Szikszót ábrázoló rézkarcok a XVII. századból. Herman Ottó Múzeum Közleményei 24, 1986. 59–68.

NÉMETH ANNAMÁRLA–NÉMETH GÁBOR

- Az érsekújvári mészáros céh emlékei a Magyar Nemzeti Múzeumban. FolHist 13, 1987. 51–77.

SIMON PÉTER

- Özönvíz előtti lények a Nemzeti Múzeum régiséggyűjteményében (1848 tavasza és a Nemzeti Múzeum néhány pecsétnyomó ürügyén). FolHist 13, 1987. 91–122.

HAIDER EDIT–LENGYEL BEATRIX

- Teleki László gróf kávékészlete? Teleki és kora. Discussuiones Nogradiensis 3. Salgótarján 1987. 171–176.

DÓZSA KATALIN

- Mária királyné esküvői ruhája az újabb kutatások tükrében. FolHist 13, 1987. 7–31.

- Műtárgyleírások. In: Ferenc József és kora II. – kiállítási katalógus. Grafenegg 1987. 39, 189, 222–225.

SIPOS ENIKŐ

- Mária királyné díszruhájának restaurálása. MűvÉrt 34, 1985. 137, 144.
- Műtárgyleírások. In: Művészet Zsigmond király korában – kiállítási katalógus. Budapest 1987. II. 53, 82.

GÁT ESZTER

- Der Klavierbau in Pest und Buda 1817–1892. Festschrift van der Meer. Tutzing 1987. 143–186.
- Musiker und Instrumentenbauerzünfte in Ungarn. Per una Carta Europea del Restauero, Venetia 1985. Firenze 1987. 9–17.

TEMESVÁRY FÉRENC

- Fejezetek a Magyar Fegyvergyár történetéből VI. FolHist 13, 1987. 169–215.

B) Recenziók

BÓNIS ÉVA: Ch.W. Röhring, Untersuchungen zu den römischen Reisewagen. ArchÉrt 112, 1985. 147.

DOBOSI VIOLA: B. Feustel, Technik der Steinzeit. ComArchHung 1986, 183–184.

FODOR ISTVÁN: Szeged története. ArchÉrt 112, 1985. 296–297.

KEMENCZEI TIBOR: A. Jockenhövel, Die Rasiermesser. ActaArchHung 38, 1986. 317.

KISS ATTILA: H. Steuer, Frühgeschichtliche Sozialstrukturen in Mitteleuropa. ArchÉrt 112, 1985. 296–297.

MESTERHÁZY KÁROLY: László Gy.–Rácz I., A nagyszentmiklósi kincs. ComArchHung 1986. 190–191.

C) Muzeológiai, ismeretterjesztő és egyéb témájú írások

GARAM ÉVA

- A tiszafüredi temető kronológiai helyzete. In: 110 éves a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum. Szolnok, 1987. 13–14.

GÁT ESZTER

- Druschetzky: B-Dur partita. Hanglemezzismertető.

GEDAI ISTVÁN

- Historia bicia talerow na Wegrzech. Kiállítási leprelló. Warszawa 1987.

FODOR ISTVÁN

- A magyar nép megtelepedése a Kárpát-medencében és beilleszkedése az európai népek közösségébe. Honismeret 15, 1987. 4. 14–18.
- A történelmi tények alapján – Erdély történetéről. Alföld 38, 1987. 8. 26–29.

KOLBA JUDIT-NÉMETH ANNAMÁRIA

- Négy évszázad ékszerei. Kiállítási leprelló. Budapest 1987.

KOREK JÓZSEF

- Fülep Ferenc 1919–1986. FolArch 37, 1986. 7–10.
- Karáth József 1913–1985. FolArch 37, 1986. 21–23.
- Mit rejt a veszélyeztetett Duna-meder? Dunakanyar 1987, 56–58.

KÖRMÖCZI KATALIN

- Kiegészítés 1967. Kiállítási vezető. Budapest 1987.

KOVALOVSKJI JÚLIA

- Feldebrő, plébániatemplom. TKMK Budapest, 1987.

KOVÁCS TIBOR

- Néhány „általános szempont” az új középtávú régészeti terv kimunkálásához. ArchÉrt 112, 1985. 265–266.
- Bronzkori telep és temetők Tiszafüred határában. In: 110 éves a tiszafüredi Kiss Pál Múzeum. Szolnok 1987. 8–9.
- Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1984. évi tevékenységéről. ArchÉrt 112, 1985. 267.
- Beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1985. évi tevékenységéről. ArchÉrt 113, 1986. 137–138.
- Beszámoló a Magyar Nemzeti Múzeum 1984. évi munkájáról. FolHist 13, 1987. 217–249.
- Steppenvölker, Hunnen-Awaren-Magyaren. Kiállítási megnyitó. In: Kunstjahrbuch der Stadt Linz 1986. Wien–München 1987. 10–11.

LOVAG ZSUZSA

- Az ötvösök helyzete a középkori Magyarországon. Aurifex 87. Budapest 1987.

NAGY MIHÁLY

- Fülep Ferenc munkássága. FolArch 37, 1986. 11–19.

PATAY PÁL

– Szécsény. Útikönyv, 2. kiad. Budapest, 1987.

SOPRONI SÁNDOR

– Római kor. In: Százhalombatta története. Állandó kiállítás vezetője. Százhalombatta 1987. 13–17.

– The Roman Period. In: The History of Százhalombatta. A guide to the exhibition. Százhalombatta, 1987. 12–15.

RÖVIDÍTÉSEK

ActaArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt – Archaeologiai Értesítő

Arch. Korrespondenzblatt – Archäologisches Korrespondenzblatt

BAR – British Archaeological Reports

BBÁMÉ – Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve

ComArchHung – Communicationes Archaeologicae Hungariae

FolArch – Folia Archaeologica

FolHist – Folia Historica

JPMÉ – Janus Pannonius Múzeum Évkönyve

MűvÉrt – Művészettörténeti Értesítő

RVM – Rad Vojvodjanskih Muzeja

Südosteuropa Jb – Südosteuropa Jahrbuch

TKMK – Tája–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára

A Magyar Nemzeti Múzeum 1988. évi tevékenysége

Ha a realitásokra épülő éves tervhez viszonyítjuk, a Magyar Nemzeti Múzeum mintegy 90 százalékban megvalósította 1988. évi célkitűzéseit. A folyamatosan romló gazdasági helyzetben ez feltétlen pozitívumként könyvelhető el. Viszont továbbra is figyelmeztető tény, hogy a rendelkezésre álló felújítási összegek optimális felhasználása mellett is állandóan romlik az épület állaga, a Széchényi Könyvtár kiköltözése után felszabadult terület nagy részének tényleges hasznosítása még nem történhetett meg, s már jelenleg, de különösen hosszabb távon, több szempontból is aggasztó néhány raktárunk állapota. A halaszthatatlan felújítási munkálatok mellett, csupán a korona és a koronázási ékszerek végleges helyének kialakítása kezdődhetett meg a korábban kidolgozott nagyszabású rekonstrukciós terv részeként.

Államalapító királyunk halálának 950. évfordulója alkalmából „*Szent István képe a magyar történelemben*” címmel rendeztünk kiállítást és adtunk ki színvonalas albumot. Az intézmény több szakembere – Fodor István, Gedai István, Kralovánszky Alán, Lovag Zsuzsa – részt vett a Szent István Emlékbizottság munkájában. Átűtő közönségsikert aratott „*Az első kínai császár cseréphadserege*” című vendégkiállítás, amelyet két hónap alatt több mint 200 000 látogató tekintett meg. Az Artunionnal közösen – többoldalú szponzorálással – előkészített kiállításához színes képekkel illusztrált vezető, színes plakátot és posztert sikerült biztosítani, s nagy számban forgalmazni. A korábbi elképzeléseknek megfelelően itthon is bemutattuk, *Egy évezred ötvösremek* címmel, az Egyesült Államokban körutat tett kiállításunkat, míg a néhány éve már hazai szakmai és közönség sikert kiváltó *Magyar aranyéremverés története* című kiállítás Kelet- és Nyugat-Berlinben került felállításra. Mind a szakma, mind a közönség részéről egyértelműen pozitív fogadtatásban részesült a Magyar Nemzeti Galériával és a Iparművészeti Múzeummal közösen rendezett *Főúri díszgalériák, családi arcképek* című kiállítás, és jó keresztmetszetet

adott az utóbbi évek leletmentéseinek eredményéről a *Múlt és a jövő a Dunakanyarban* című bemutató.

A Magyar Nemzeti Múzeumnak 1988-ban 737 695, fliálálival együtt 1 346 282 látogatója volt.

Eredménynek tekinthetjük, hogy a romló körülmények ellenére – részben saját költségvetésből, részben a pályázatok útján megszerzett célhitelekkel – sikerült biztosítani a legfontosabb, illetve betervezett *tudományos munkákhoz* a pénzügyi háttérrel. Elkészült 95 kisebb-nagyobb terjedelmű szakmunka, megjelent 77 tudományos cikk, illetve könyv. Utóbbiak szerzői: Bónis Éva, Cs. Sós Ágnes, Czeglédy Ilona, Kemenczei Tibor, Simon Péter, Temesváry Ferenc.

A kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása című kutatási program támogatásával jelent meg a Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875) c. katalógus. A történelmi sorozat első kötetét Simon Péter szerkesztette.

Elkészült a Magyar Nemzeti Múzeumot bemutató, Corvina Kiadónál megjelenő „sokszerzős” könyv kézírata (szerkesztők: Fodor István, Lengyel Beatrix), s leadásra került a magyarországi őskori telepek leleteit közreadó új sorozat (*Inventaria Praehistorica Hungariae*) két kötete (szerkesztők: Kovács Tibor, Stanczik Ilona).

Az akuttá váló hazai kiadási nehézségek újabb negatív megnyilvánulása, hogy több periodikánk (*Folia Historica*, *Régészeti Füzetek* Ser. I. és II.) további központi kiadása nem biztosított, főhatóságunk, illetve a kiadó szóbeli tájékoztatása szerint. E téren a pillanatnyi egyensúly csupán annak köszönhető, hogy több tudományos munka kiadását – időlegesen – célhittel támogatásból meg tudjuk oldani. A jövőt illetően viszont fontos lenne az intézmény saját kiadási feltételeinek megteremtése.

Az év folyamán elkészült egy ún. magy doktori disszertáció (Gedai István), benyújtásra került két bölcsész doktori disszertáció (Nagy Mihály, Torbágyi Melinda), tudományok doktora címet szerzett Bónis Éva, megvédte bölcsész doktori értekezését Stanczik Ilona.

A fluktuációból eredő nehézségek ellenére sikerült elérni, hogy az intézmény őrésbiztonságának színvonala jó, az általános vagyonvédelem, illetve a kiemelt fontosságú műkincsek védelme megnyugtatóan megoldott. Az év folyamán több, az őrésbiztonságot, az örök szolgálati feyelmet, valamint képzettségük színvonalát javító szervezeti változtatás került bevezetésre, s elkészültek a napi operatív tevékenységet meghatározó új szolgálati okmányok. Előrelépés történt a polgári védelemmel összefüggő feladatok végrehajtása terén is: kiépült az intézmény polgári védelmi szervezete és kidolgoztuk a rendkívüli események idejére vonatkozó terveket.

I. VEZETÉS, IRÁNYÍTÁS, SZEMÉLYI HELYZET

A korábbi évek szintjét meghaladó fluktuáció következtében tudományos (Soproni Sándor, Rosonczy Ildikó), gazdasági, restaurátori (Jodál Ágnes, Eszenyi Ágnes) és adminisztratív feladatokat ellátó olyan munkatársak is távoztak intézményünkben, akik megfelelő pótlását még nem sikerült megoldani. Kimondva-kimondatlanul legtöbb esetben az alacsony bérszínvonal szerepet játszott a munkahely változtatásban. Feltűnően nagy számban távoztak el a polgári fegyveres őrseg állományából.

Az eddigiekhez hasonlóan a múzeum vezetősége az aktuális ügyeknek megfelelő gyakorisággal tartotta meg üléseit, négy osztályvezetői értekezletet tartottunk, a főigazgató és helyettesei az év kezdetén és ősszel az osztályokon értékelő-egyeztető megbeszéléseken vettek részt. Az évi plenáris munkaértekezletet februárban tartottuk, a Közgyűjté-nyei Főosztály vezetőjének részvételével. Az irányító tevékenységet nehezítette Korek József huzamosabb betegsége, s a tudományos titkár távol-léte, sokban segítettek viszont a belső ellenőr által végzett 6 tematikus vizsgálat tényszerű elemzései.

Az év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeum és fiilialéinak munkatársai közül az alábbiak részesültek kitüntetésben:

SZOCIALISTA KULTÚRÁÉRT: Dr. Abaházy Istvánné, Gát Eszter, Nagy Mihály, Szabó László

KIVÁLÓ MUNKÁÉRT: Kavajecz Andrásné, Mesterházy Károly, Mészöly Lászlóné, Parádi Nándor, Pákozdi Józsefné, Rózsa Béláné

MINISZTERI DICSÉRET: Gyurta Béla, Kralovánszky Mária, Lovas Istvánné, Sztrella Jánosné

KIVÁLÓ NÉPMŰVELŐ: T. Lovas Márta

Tudományos munkásságáért Kemenczei Tibor *Akadémiai Díjat* kapott, Kiss Attila pedig a *Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Kuzsinszky emlékérmét* vette át.

II. TUDOMÁNYOS MUNKA

A) Gyűjteményfejlesztés

ÁSATÁSOK

Az intézmény kiemelt feladatát, a Bős-nagymarosi Vízilépcső építéséhez kapcsolódó leletmentő feltárások koordinálását a szakmai igényeknek megfelelően ellátta. Folyamatos, jó kapcsolatot sikerült kialakítani a

hasonló tevékenységet végző nyitrai Régészeti Intézettel. Az eddigi eredményeket taglaló szlovákiai konferencia előadásai közös kiadványban fognak megjelenni. A magyarországi feltárásokról – Horváth István, Lovag Zsuzsa, Ritoók Ágnes irányításával – az ásatók által összeállított kiállítást a nyitrai kollégák is megtekintették az esztergomi Vízügyi Múzeumban.

1988-ban a Duna-kanyarban a következő ásatások folytak:

Szőny, római tábor (tatai múzeum munkatársai), Almásneszmély-Által ér, bronzkori objektumok (Petényi Sándor), Esztergom-Szentkirály, rézkori-kelta-római kori, Árpád-kori, későközépkori telep és temető (Kövecses Varga Etelka, Kelemen Márta, Lázár Sarolta, Kozma Géza, Biczó Piroska), Esztergom-Zsidó, Árpád-kori templom és temető (Molnár Erzsébet), Esztergom-Szentgyörgymező, kelta és Árpád-kori telep (Kelemen Márta, Lázár Sarolta), Esztergom-Sziget, kolostor (Lovag Zsuzsa), Visegrád-Lovasiskola, római kori erőd és sírok (Gróf Péter, Gróf Dániel), Visegrád-Várkert, Árpád-kori falu (Kovalovszki Júlia), Visegrád-Lepence, őskori és középkori telep (Gróf Péter, Gróf Dániel), Nagymaros-Belterület, Árpád-kori telep (Biczó Piroska), Helemba-sziget, bronzkori telep (Kozma Géza, Molnár Erzsébet, Ritoók Ágnes).

Saját költségvetésből, illetve egyéb támogatásból folytatódtak a több éve megkezdett nagyobb feltárások:

Tizaluc-Sarkad Puszta, rézkori telep (Patay Pál), Dombóvár-Alsóheténypuszta, római erőd (Tóth Endre), Kölked-Feketekapu, avar kori telep és temető (Kiss Attila), Zalavár, koraközépkori szláv központ (Cs. Sós Ágnes), Hajdúdorog, honfoglalás kori temető (Fodor István), Sáty, 10–13. századi település (Mesterházy Károly), Veresegyház, 10–13. századi falu (Mesterházy Károly).

Pilismaróton paleolit telepkutatást (Dobosi Viola), Székesfehérvárott a koraközépkori város kutatását végezték munkatársaink (Kralovanszky Alán), s bekapcsolódtak más intézmények feltárásaiba: Kajárpéc (Rezi Kató Gábor), Bogács (Szathmári Ildikó), Túrkeve (Stanczik Ilona), Zalalövő (Nagy Mihály), Ozora (Gerelyes Ibolya).

TÖRTÉNETI ÉS MŰVÉSZETTÖRTÉNETI GYŰJTEMÉNYEK

A forint értékromlása és az e téren is kedvezőtlen adózási feltételek miatt felerősödött a magánkézben lévő műtárgyak visszatartása. Minden korábinál kevesebb műtárgyat tudtak vásárolni gyűjteményeink. Közülük egy 18. századi hímmzett szoknya, egy arany kítűző-óra, a Károlyi-palotából

származó ülőgarnitúra, és egy, Kaesz Gyula tervei szerint készült bútoregyes érdemel említést.

Csak a numizmatikai gyűjtemény fejlesztése folyt megfelelő színvonalon, jórészt a duplumanyag értékesítéséből befolyt összeg, illetve cserék segítségével. Kiemelkedő értékű tárgyak: Regalianus denár, Károly Róbert ismeretlen típusú denára, II. Ferdinánd és Báthori Zsigmond 10 dukátosai. A kollekció gyarapodott a bíróságok és a vámhivatalok által elkobzott anyag, valamint a Magyar Nemzeti Banktól átvett 1988. évi emlékpénzek révén.

B) Nyilvántartás

1988-ban 15 447 egyedi műtárgy került bejelentésre gyűjteményeinkben. Az ötéves tervben megfogalmazottak szerint folyt a revízió a következő eredménnyel: *Régészeti Osztály*: őskor 1936–1950, őskor: 1883–1890, római kor: 1941–1951, népvándorlás kor: avar aranyleletek, 1891–1920. *Középkori Osztály*: honfoglalás kori gyűjtemény 1977-ig. *Éremtár*: az antik gyűjteményben 3 389, a közép- és újkori gyűjtemény 6 770, az emlékérem gyűjteményben 2 642 műtárgy revideálása történt meg. *Képcsarnok*: leltári revízió: Arckép 5 305, 105, kiállításra kölcsönzött grafikai lap teljes tudományos dokumentációja készült el és 577 mutatókarton ellenőrzése és besorolása történt meg. *Újkori Osztály*: befejeződött a szabadkőműves, a lakatosipari, az ipartörténeti és az újkori dokumentum gyűjtemény teljes revíziója, valamint 19–20. századi női ruháké.

Raktári körülményeink lényegesen nem változtak, térbeli bővülést jelentett a pinceraktárban egy 120 m²-es egység átadása, amely a régészeti kőanyag szakszerűbb elhelyezését tette lehetővé. Említést érdemel még, hogy elkészült az őskori nyersanyag gyűjtemény rendezése, és befejeződött a törökbálinti bútorraktár végleges rendjének kialakítása.

C) Tudományos feldolgozás

Munkatársaink tollából megjelent 77 tudományos publikáció, 31 muzeológiai és ismeretterjesztő cikk, 12 recenzió (1. Appendix). A folyamatosan jó színvonalú műhelymunkát bizonyító elkészült, illetve nyomdába adott kéziratok közül csak a nagyobb terjedelműeket emeljük ki:

VÖRÖS ISTVÁN:

- Az ugodi vár középkori állatcsont maradványai (56 o.)

TORBÁGYI MELINDA:

- A Kárpát-medence görög éremforgalma (250 o.)

GEDAI ISTVÁN:

- Bizánci pénzek szerepe a magyar pénzforgalomban és pénzverésben (190 o. – doktori disszertáció)

KOVALOVSZKI JÚLIA:

- Középkori emlékek a Helemba-szigeten (110 o.)

GERELYES IBOLYA:

- Török építkezések Gyulán (60 o.)

KOLBA JUDIT:

- Nicolas Salgo gyűjteményének katalógusa (134 o.)

NÉMETH GÁBOR:

- Mezővárosi önkormányzat és társadalmi meghatározói a XVI–XVII. századi Abaúj és Zemplén megyében (450 o.)

NÉMETH GÁBOR:

- Hegyaljai mezővárosok „törvényei” a XVII–XVIII. században (239 o.)

TEMESVÁRY FERENC:

- Fegyvergyár története IX. (96 o.)

A Magyar Nemzeti Múzeum 1988-ban megjelent tudományos kiadványai:

Folia Archaeologica XXXVIII.

Régészeti Füzetek Ser. I. No. 41.

Régészeti Füzetek Ser. II. No. 24.

Communicationes Archaeologica Hungariae 1987

Évezredek, évszázadok kincsei IV. és V.

Továbbra is a vártnál lassúbb ütemben készülnek a Magyar Nemzeti Múzeum által irányított, országos hatáskörű corpus-munkálatok kötetei. Ennek egyik oka feltétlenül a nagyobb feldolgozások kiadásának bizonytalanságából fakad. Ugyanakkor pozitívum, hogy a célhitelek segítségével hatalmas mennyiségű forrásanyag felvétele, a szakrajzok elkészítése történt meg ez évben is.

Meglehetősen nehezen terjed a számítógépes adattárolás kínálta lehetőségek hasznosítása a tudományos feldolgozásban. Intézményünkben is csak néhány egyéni kísérlet történt erre, több-kevesebb eredménnyel.

III. SEGÉDGYŰJTEMÉNYEK

A) Restaurálás

A központi restaurátori műhely 1987-ben megkezdett bővítése, illetve rekonstrukciója során befejeződött a három termes új egység berendezése, viszont a műhely másik részében a nagy munkaterem és az ún. galvano-helyiség szellőzőrendszerének építése 1989-re húzódik át.

Folyamatosan történik a többidényes feltárások leleteinek soronkövetkező restaurálása (Tiszalúc, Fehérvárcsurgó, Dombóvár-Alsóheténypuszta, Kölked, Zalavár, Doboz, Hajdúdorog, Veresegyház, Gyula), valamint a különböző korú raktári anyagok felülvizsgálata, illetve tisztítása-konzerválása-restaurálása. Hasonló tevékenység folyt az állandó kiállítás néhány egységében (pl. őskori és népvándorlás kori aranyak, taufszózott avar övdíszek) és megtörtént több mint kétszáz, időszakos kiállításokon szereplő középkori ötvöstárgy tisztítása.

A történeti gyűjteményekben mintegy félezer tárgy tisztítása, 1079 konzerválása és 45 restaurálása készült el, amelyek nagyobb számban a fegyver-, az ötvös-, a kerámia- és a szabadkőműves-gyűjteményből kerültek ki. Igen komoly munkát jelentett a nyírbátori stallum tisztítása és felületkezelése. Rekonstrukciós munkálatok, illetve szakember kiesés miatt elmaradt a tervezettől a textilrestaurálás, annak ellenére, hogy egy miseruha, egy frakk munkálatai és a heténypusztai textilek kezelése befejeződött.

Költségvetési hiány miatt elmarad az időszakos fegyvertári állagmegóvási munka, s a kívántnál kevesebbet tudunk külső restaurátorokkal dolgoztatni.

Az 1988. évi műtárgyvédelmi teljesítmény számszerű adatai az alábbiak:

	tisztított	konzervált	restaurált
régészet	2693	2063	698
képzőművészet	762		124
numizmatika	1709		
történet	1546	431	253
iparművészet	500	1079	47
	7210	3573	1122

B) Központi Régészeti Könyvtár

Az év folyamán a könyvtár 2 033 kötettel gyarapodott. Ebből 1 500 a könyv, 530 a folyóirat és 3 a dokumentáció. A növekedés számszerűen megfelel a „sokéves átlagnak”, de ez csak a csere-, illetve kötelespéldányok, valamint a jogdíjas könyvek mennyiségének szerencsés alakulása miatt alakult így. Mind aggasztóbb a feszültség a nyugati könyvek árának emelkedése és a költségvetési támogatás inflálódása között. A fejlesztésre fordítandó összeg emelése elodázhatatlan. A nehézségek ellenére sikerült eddig a hiányzó folyóiratok példányait visszamenőlegesen beszerezni (Aquitania: triesti helytörténeti régészeti folyóirat), s hasonlóra van remény egy-egy francia és jugoszláv sorozat esetében is. Megfelelő ütemben folyik a hiányzó kötetek xeroxpéldánnyal történő pótlása, és a dokumentáció jellegű anyag (pl. monográfiák, tanulmányok eredeti szövegei) bővítése.

Előrelépés történt a szakkönyvtár technikai felszerelésében; a Robotron típusú írógép megkönnyítette a katalóguscédulák sokszorosítását, a számítógéphez pedig elkészült az első program (cserekapcsolatok nyilvántartási rendszere). A következő lépés a kölcsönzések gépi nyilvántartása lesz.

Ez évben is folyt a folyóiratok raktári rendjének végleges kialakítása, s állaguk megőrzése érdekében nagymennyiségű könyvtámasz beszerzése történt meg.

C) Adattár

Az osztály munkatársai részt vettek az Ásatási Bizottság döntés- előkészítő munkájában (156 eset), s intézték a régészeti területek védésével kapcsolatos feladatokat (15 esetben), továbbá 11 kiszállásuk volt beruházási, illetve feltárási ügyekben.

A *segédgyűjteményekben* az alábbi munkák készültek el. Leltározás: régészeti dokumentáció (230 tétel), múzeumtörténeti anyag (37 tétel), fotóanyag (856 tétel). Mutatók készítése: régészeti 1031, múzeumtörténeti 71, fotó 329, fotónegatív 164. – 12 155 leltári tétel karton és mutató átnézésével befejeződött a középkori fotótári anyag revíziója; folytatódott az óskori fotók és a régészeti mutatók revideálása.

Befejeződött a Fettich-hagyaték leltározásra történő előkészítése, egyes anyagcsoportok átadása a Képcsarnoknak és a könyvtárnak. Megindukt a kiselejtezésre ítélt magyarországi légifotók költségmentes átvételének előkészítése.

Az év folyamán elkészült 112 darab tárgyrajz-térképtáblázat és 56 ásatási dokumentációs rajz, valamint a fotóműhelyben 2990 darab felvétel és 7600 kontakt másolat, illetve nagyítás.

IV. KIÁLLÍTÁSOK

Egy évezred ötvösremekei – I. 26–VI. 27.

Rendező: Kolba Judit, Németh Annamária

Az első kínai császár cseréphaserege – III. 8–V. 15.

Koordinátor: Fodor István, Nagy Mihály

Szent István képe a magyar történelemben – VIII. 19–XII. 31.

Rendező: Lovag Zsuzsa, Rózsa György

Főúri ősgalériák, családi arcképek – III. 18–VIII. 21. (A MNM, a MNG és az IM közös kiállítása a Magyar Nemzeti Galéria épületében.)

Rendező a MNM részéről: Cennerné Wilhelmb Gizella

Múlt és jövő a Dunakanyarban – V. 24–

(Esztergom, Vizügyi Múzeum épületében)

Rendező a MNM részéről: Lovag Zsuzsa, Ritoók Ágnes

Magyar aranypénzverés története – IX. 9–21. (Kelet- Berlin), XI. 5–6.

(Nyugat-Berlin) Rendező: Gedai István

Magyar Nemzeti Múzeum kincsei – Éremkincsek – IX. 30–XI. 16.

(Szekszárd, Balogh Ádám Múzeum)

Rendező: Bíró Tiborné, Gedai István, Héri Vera

V. KÖZMŰVELŐDÉS

Múzeumpedagógiai munka. Az 1987-ben meghirdetett 1848-as évfordulás játékban mintegy 3000 középiskolás vett részt. Ennek „Hadbahívó” füzetait a Magyar Nemzeti Múzeum, a Budapesti Történeti Múzeum és a Hadtörténeti Múzeum munkatársai készítették, s ők szervezték az országos játék lebonyolítását is. Táltos Kör néven indítottunk új múzeumi sorozatot, és meghirdettük a Szakköri órák 1988/89-es rendezvényeit. A történeti kiállításhoz kapcsolódó tematikus feladatlapok átdolgozása során elkészültek az Árpád-kori, a török kori és az 1848-as egységek. Öt-öt alkalommal került megrendezésre a múzeumkerti játszóház program, illetve a régészeti kiállításban az Ősi mesterségek című foglalkozás.

Módszertani tevékenység. A Történeti Játszóház módszerének terjesztése és továbbfejlesztése érdekében metodikai bemutatókat (Kazincbarcika, Tata), táboros találkozót és konzultációkat szerveztek népműve-

lőink, akik ezen túl több helyütt tartottak módszertani beszámolókat az intézményünkben folyó közművelődési tevékenység tapasztalatairól. 1988-ban is megrendeztük Püspökladányban a kéthetes Módszertani Tábor.

Egyéb programok. Az év folyamán munkatársaink hét Játszónapot szerveztek, 130 múzeumi órát és 163 vezetést tartottak. Munkatárs hiányában viszont elmaradtak a kötött időpontú idegen nyelvű vezetések. Rendszeresen tartotta összejöveteleit a TKM-Klub, és öt nyári hangversenyt tartottunk a múzeumkertben.

A Magyar Nemzeti Múzeum 1988-ban megjelent kiállítási ismeretterjesztő kiadványai:

- Az első kínai császár cseréphadserege – kiállítási katalógus (Írta: Miklós Pál)
- Szent István képe a magyar történelemben – kiállítási katalógus (Írta: Cennerné Wilhelmb Gizella)
- Egy évezred ötösremekei – kiállítási leporelló (Írta: Kolba Judit, Németh Annamária)

VI. NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK

Az intézmény munkatársai az év folyamán szocialista országban 166, tőkés országban 132 napot töltöttek (tudományos konferencia, tanulmányút, kiállításrendezés, műtárgykísérés stb.) az alábbi megoszlás szerint:

Bulgária: Bónis Éva, Fodor István, Torbágyi Melinda (12 nap), *Csehszlovákia:* Biczó Piroska, Gedai István, Kovalovszki Júlia, Kolba Judit, Lovag Zsuzsa, Rózsa György, Wollák Katalin (29 nap), *Lengyelország:* Báthy Géza (5 nap), *Német Demokratikus Köztársaság:* Dobosi Viola, Gedai István, Kiss Attila (23 nap), *Jugoszlávia:* Bruder Katalin, Gedai István, Kovács Tibor, Papp János, Zoffmann Zsuzsa (74 nap), *Szovjetunió:* Aczél Eszter (30 nap), *Ausztria:* Garam Éva, Fodor István, Kemenczei Tibor, Rózsa György (29 nap), *Dánia:* Gedai István (5 nap), *Franciaország:* Rózsa György (5 nap), *Görögország:* Nagy Mihály (6 nap), *Német Szövetségi Köztársaság:* Bónis Éva, Fodor István, Garam Éva, Gát Eszter, Gedai István, Kiss Attila, Mesterházy Károly, Németh Annamária (55 nap), *Olaszország:* Gát Eszter (5 nap) *Svájc:* Rezi Kató Gábor (14 nap), *Törökország:* Kiss Attila (10 nap), *USA:* Németh Annamária (9 nap).

Közülük 16-an tartottak előadást tudományos konferencián.

Részlegeinket, gyűjteményeinket 1988-ban 105 külföldi kutató látogatta meg, illetve tanulmányozta, akik összesen mintegy 267 napot töltöttek nálunk.

VII. TOVÁBBKÉPZÉS

Az országos szakmai továbbképzés keretében a Magyar Nemzeti Múzeum és a Móra Ferenc Múzeum közös rendezésében került sorra a Honfoglalás-honfoglalók című tudományos konferencia Szedgeden, amelynek előadásai külön kötetben fognak megjelenni.

Munkatársaink rendszeresen résztvesznek a hazai tudományos és muzeológiai konferenciákon, ahol közülük többen előadást is tartottak a beszámolási időszakban. Intézményi támogatással járt nyelvtanfolyamra Aczél Eszter (orosz), Bezeckzy Tamás, Gát Eszter, Vörös István, Berhidai Magdolna (angol), Németh Gábor, Bordás Judit (német), Szathmári Ildikó (francia).

Rezi Kató Gábor régész-térténelem szakos diplomát szerzett, s megkezdte tanulmányait az ELTE TTK programozó-matematikai szakjának esti tagozatán. Baghy László munkaügyi döntőbizottsági tanfolyamon vesz részt.

VIII. BELSŐ ELLENŐRZÉS

Az intézmény vezetősége néhány szűrőpróbaszerű ellenőrzést végzett a gyűjteményekben, illetve vizsgálta a ffilialék ügymenetét.

A részfoglalkozású belső ellenőr a következő tematikus vizsgálatokat végezte az év folyamán; társadalombiztosítási ellenőrzés, Éremtár: új szerzemények; Középkori és Újkori Osztály: az ötvösgyűjtemények összevonásának feltételei; Régészeti Osztály: leltári lemaradás vizsgálata; Restaurátor Osztály: létszám és elhelyezés kontrollja; Esztergom-Vármúzeum: általános és létszám vizsgálat; Sály-Lator-i ásátás helyszíni ellenőrzése.

IX. GAZDASÁGI MUNKA

Az év során bevezetett jövedelemadó, a bér-bruttósítás elkészítése, a hozzákapcsolódó kimutatások vezetése csak megfeszített munkával volt le-

hetséges, a további plusz feladatot jelentett, hogy a társadalombiztosítás területén több ízben történt módosítás.

A gépi könyvelésre történt áttérés előnyei még inkább csak perspektívikusan rajzolódtak ki, egyelőre inkább nehézséget, mint könnyítést jelentett a kezdeti időszak: az év jó részében könyvelő hiánnyal küszködő gazdasági osztálynak. Megtörtént a múzeumi anyag és fogóeszköz leltározás.

A gondnokság munkájában eszközölt változtatások jórészt pozitív eredménnyel jártak. Bevált a megelőző karbantartó munka eredménye, többszöri személycserék után stabilizálódott az intézmény takarító brigádja, megfelelő színvonalon működik a vendégház.

1988-ban a Magyar Nemzeti Múzeum – fiáláléival együtt – 70 137 000,- forinttal gazdálkodott az alábbi megoszlás szerint:

alapelőirányzat	55 296 000
pótelőirányzat	1 185 000
egyéb támogatás és bevétel	13 656 000

A tematikus felhasználás fontosabb tételei az anyaintézményben:

– munkabér	29 158 100
– nyilvántartás	53 000
– közművelődés	261 000
– ásatás	492 239
– gyűjteményfejlesztés	2 203 883
– restaurálás	1 229 326
– tud. feldolgozás	141 200 (célhitelek nélkül)
– ingatlanfenntartás	6 100 000

Az épület karbantartási, felújítási munkáinál a tervezettek megvalósítását erősen befolyásolta a forgalmi adó csökkentő hatása, illetve az építőipari és szakipari anyagok árának folyamatos emelkedése.

– Elkészült a Középkori Osztály teljes felújítása, megkezdődött a polgári fegyveres őrség körletének átalakítása, és a felvonó teljes rekonstrukciója.

– Felújítottuk a textilgyűjtemény elektromos hálózatát, folyamatos a régészeti kiállítás biztonsági berendezésének szükség szerinti cseréje.

– Elvégeztettük az épület párkánydíszeinek és a tympanon dom-borműveinek állag- és szerkezeti vizsgálatát, folytatódott az 1987-ben

megkezdett tetőjavítási bádogos és üveges munka, elkészült a tetőszerkezet lángmentességének felülvizsgálata.

– Befejeződött a vendégház kialakítása és elkészült az épület előcsarnokának belsőépítészeti átalakítási terve.

A teljességében itt nem ismertetett munkákra – intézményi költségvetésből és KMI átvállalás révén – összesen 21 021 986 forintot használtunk fel.

X. MUZEOLÓGIAI ÉS TUDOMÁNSZERVEZÉSI FELADATOK, OKTATÁS

A) Részvétel nemzetközi szervezetek, testületek munkájában, tagságok

- International Numismatic Commission: *Gedai István* (alelnök)
- Nemzetközi Szláv Régészeti Bizottság Építéstörténeti Bizottsága: *Kralovánszky Alán*
- Nemzetközi Régészeti Unió (UISPP) Állandó Tanácsa: *Korek József*
- Szláv Régészeti Kongresszusok Állandó Bizottsága: *Fodor István*
- Német Akadémia Régészeti Intézetének levelező tagja: *Bónis Éva, Kovács Tibor, Sós Ágnes*
- Stockholmi Baltisztikai Intézet tagja: *Fodor István*
- Magyar–Szovjet Történész Vegyesbizottság: *Gedai István*
- Magyar–Jugoszláv Történész Vegyesbizottság: *Fodor István*
- ICOM Magyar Nemzeti Bizottság: *Fodor István* (titkár), *Korek József, Kovács Tibor, Gát Eszter, Dózsa Katalin*
- Magyar UNESCO Bizottság Kulturális Albizottsága: *Kovács Tibor*
- INQUA Magyar Nemzeti Bizottság Ósrégészeti Albizottsága: *Dobosi Viola, Vörös István*
- ICFUC Magyar Nemzeti Bizottság: *Dienes István, Fodor István*
- Építéstörténeti Bizottság Magyar Bizottsága: *Kralovánszky Alán* (titkár)

B) Közreműködés, tagság hazai szervezetek, testületek irányításában

- Országos Múzeumi Tanács: *Korek József* (alelnök), *Gedai István* (főtitkár), *Kovács Tibor*
- Ásatási Bizottság: *Kralovánszky Alán* (titkár), *Fodor István*
- Korona Bizottság: *Fodor István* (elnök), *Lovag Zsuzsa*
- Királysír Bizottság: *Kralovánszky Alán* (titkár), *Korek József*
- MTA Tudományos Minősítő Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Régészeti Bizottság, illetve albizottságai: *Bónis Éva*, *Dienes István*, *Dobosi Viola*, *Fodor István*, *Garam Éva*, *Kemenczei Tibor*, *Korek József*, *Kovalovszki Júlia*, *Kralovánszky Alán*, *Vörös István*
- MTA Művészettörténeti Bizottság: *Rózsa György*
- MTA Antropológiai Bizottság: *Kovács Tibor*
- MTA Numizmatikai Albizottság: *Gedai István* (titkár), *Bíró Tiborné*
- VEAB Képzőművészettörténeti Munkabizottság: *Németh Gábor* (titkár)
- PAB Régészeti Munkacsoport: *Tóth Endre*
- Uralisztikai Bizottság: *Fodor István*
- Szent Jobb Bizottság: *Kralovánszky Alán*
- MTA Restaurátori Munkabizottság: *Bruder Katalin*
- Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat: *Kovács Tibor* (főtitkár), *Tóth Endre* (titkár)
- Kulturális és történelmi emlékeink ... kutatási főirány koordináló tanács: *Kovács Tibor* (társelnök)
- Hazafias Népfront Honismereti Bizottság: *Gedai István*
- Széchenyi Casino: *Fodor István* (elnök)
- Népművészeti Baráti Kör Képzőművészeti Tárló: *Fodor István*

C: Folyóirat-szerkesztés

ACTA HISTORIAE ARTIUM – *Rózsa György* (főszerkesztő)

ACTA ARCHAEOLOGICA – *Dienes István*

ACTA ANTIQUA ET ARCHAEOLOGICA – *Fodor István*

ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ – *Fodor István* (főszerkesztő), *Bónis Éva* (szerkesztő), *Nagy Mihály* (technikai szerkesztő), *Korek József*

COMMUNICATIONES ARCHAEOLOGICAE HUNGARIAE –
Kovács Tibor (főszerkesztő), Fodor István (szerkesztő), Garam
Éva (technikai szerkesztő)
NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY – Bíró Tiborné
NUMISMATIC LITERATURE – Gedai István
NEWSLETTER – Bíró Tiborné
COIN HOARD – Bíró Tiborné
NUMIZMATIKAI TÁRSULAT ÉVKÖNYVE – Torbágyi Melinda
BUDAPEST RÉGISÉGEI – Kralovánszky Alán
TANULMÁNYOK BUDAPEST MÚLTJÁBÓL – Kralovánszky Alán
MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK – Kovács Tibor (szerkesztő)
TÖRTÉNETI MÚZEUMI KÖZLEMÉNYEK – Simon Péter
HISTORIA – Kovács Tibor
FOLIA ARCHAEOLOGICA – Fodor István (főszerkesztő), Nagy
Mihály (technikai szerkesztő), Kemenczei Tibor, Kovalovszki
Júlia
FOLIA HISTORICA – Kovács Tibor (főszerkesztő), Haider Edit (tech-
nikai szerkesztő), Simon Péter, Rózsa György
RÉGÉSZETI FÜZETEK – Czeglédy Ilona (szerkesztő)
RÉGÉSZETI TOVÁBBKÉPZŐ FÜZETEK – Dobosi Viola (szer-
kesztő)

D) Egyetemi, főiskolai oktatás

Eötvös Loránd Tudományegyetem: Fodor István, Garam Éva, Gedai
István, Kemenczei Tibor, Korek József, Kovács Tibor, Rózsa György
József Attila Tudományegyetem: Fodor István, Lovag Zsuzsa
Budapesti Tanárképző Főiskola: Lovas Márta
Iparművészeti Főiskola: Dózsa Katalin

RÁKÓCZI MÚZEUM, SÁROSPATAK

Az ÁTB támogatás harmadik évében, befejeződött az udvar díszburko-
lattal történő borítása, a kútház romjának bemutatása, valamint a nyugati
bejárat kialakítása. A kiszolgáló épület déli oldalán felépült a kőfaragó-
műhely, amely biztosíthatja a pusztuló faragványok helyben történő res-
taurálását, másolatok készítését. Befejeződött a Vörös-torony leomlott
részének kiegészítése és a bokályos ház rekonstrukciója.

I. Két évtizedes színvonalas vezetői és szakmai tevékenység után az év végén nyugállományba vonult Janó Ákos. Rövid munkálkodás után megvált az Intézménytől Szendrei Eszter néprajzos.

II. Az OMF anyagi támogatásával Dankó Katalin és László Csaba folytatta a Vörös-torony kutatását; falkutatás, az ágyuterasz, a belső loggia feltárása, átvágás a várárok délnyugati részén. Régészeti feltárás folyt – a Városi Tanács segítségével – a keleti városfal védelmi rendszerénél. Szondázó ásátás történt az egykori habán telep helyén, tervásatás a Széldombon, a Pálóczi kúria lelőhelyén. A középkori városszerkezet vizsgálatahoz megkezdődött a pincék felmérése a tervező irányításával.

A hiedelemvilág kutatása témakörben Szendrei Eszter gyűjtött Monokon és Bodrogközben, a Tiszai II. vízilépcsőhöz kapcsolódó program keretében pedig jeles népi szokásokat, hiedelmeket gyűjtött Tiszafüreden.

A nyilvántartási munkák során több száz régészeti tárgy restaurálás utáni azonosítását végezték el, megtörtént a néprajzi gyűjtemény revíziója, a történeti anyagban pedig mintegy másfélszáz faragvány felmérése és leltárbavétele készült el. Folytatódott az építészeti kötőrédek szám-bavétele.

Megjelent tudományos munkák: *Janó Ákos*: Sárospatak és vidéke helytörténeti és néprajzi irodalma. Miskolc 1988; Kísérlet a Borsod-Abaúj-Zemplén megye szabadtéri néprajzi múzeum létesítésére. HOMÉ 25–26.

Elkészült tudományos munkák: *Dankó Katalin*: Patak középkori településtörténete (bölcészdoktori disszertáció); Pataki ferences kolostor kutatása.

III. A segédgyűjtemények gyarapodása 1988-ban a következők szerint alakult. *Adattár*: 146 tétel, 951 oldal, mutatókardonokkal. *Fotótár*: 1300 fekete-fehér negatív, 29 színes negatív. *Könyvtár*: 210 önálló és 60 folyóirat kötet.

IV. Megtörtént az évi ásatási leletek tisztítása, régészeti fémanyag újramegoldása. A néprajzi gyűjteményben a revízióval kapcsolatos konzerválás, tisztítás folyt. Az OMF befejezte a habán kályhacsempék restaurálását. Befejeződött a földművelési kiállítás teljes felújítása.

V. Új kiállítás ez évben nem készült; a Rákóczi kiállítás első terme egy reneszánsz kályha rekonstrukciójával gazdagodott.

VI. Az intézmény helyet adott egy barokk témájú konferenciának, a múzeumi hónapban három előadást szervezett; munkatársai 505 tárlatvezetést tartottak. 1988-ban a múzeumot 128 617 fő látogatta meg.

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM, VISEGRÁD

Hasonlóan a korábbi évekhez az intézmény tevékenységét alapvetően meghatározták az ÁTB támogatással készülő állagmegóvásokból és a vízi lépcső építéséből fakadó feladatok.

I. A múzeum munkáját nehezíti, hogy több munkatárs van jelenleg GYED-en; egy régésszel – Búzás Gergely – bővült a szakember állomány.

II. A *Fellegvárbán* megkezdődött a várároknak ezen a szakaszán a középkorban átvezető híd helyének feltárása. Az *alsóvárban* a külső déli kaputoronytól a víztoronyig lefutó várfal helyreállításához kapcsolódó kisebb ásatás folyt. A *palota* déli szárnyában befejeződött a felső két szint kutatása, tisztázódott az épületszárny alaprajza. A palota északi felében az L alakú szárny feltárása indult meg. Rekonstrukciót elősegítő kisebb ásatás folyt a *Ferences kolostorban*.

A leletmentések és a tervásatások miatt lassúb ütemben folyt a régészeti anyag revíziója; az 1972–1982 közötti időszak készült el. Jelentősebb előrelépés történt viszont a palota kőfaragványainak rendezésében. 310 fényképpel és felmérési rajzzal kiegészített lefrókarton készült el, befejeződött a zárterkély kőanyagának felmérése.

Az év folyamán a következő szakcikkék készültek el: *Gróh Dániel*: A Visegrád-Lepencei ásatások későbronzkori kutatásának eredménye; A sertéskultusz a későbronzkorban; *Gróf Péter*: A Visegrád-Lepencén 1987-ben végzett ásatások eredményei; *Szöke Mátyás*: Visegrád műemlékei.

III. A csökkent létszámmal működő restaurátori műhely tételesen az alábbi munkát végezte: *mosás*: az 1987–88. évi várkerti ásatás embertani anyaga, vízilépcső-ásatások 1988. évi leletei; *mechanikus tisztítás*: 4928 fémtárgy az alsóvári ásatásokból, mintegy 600 kerámia az 1987. évi vízilépcső-ásatásokból; *konzerválás*: 540 kerámia (Lepence), 416 fém (Alsóvár, Lepence, Duna-meder), 10 érem; *restaurálás*: 20 óskori edény (Lepence), 1 üveg (palota); *rekonstrukció*: 18 Zsigmond-kori kályhacsempe (palota).

IV. Kiállítások. *Salamontorony*: Magyarok a Sao Paulo-i Biennálén, Magyarország a faenzai nemzetközi kerámia kiállításon, Berki Viola művészete. *Fogadóépület*: Visegrád újratelepülésének 3000. évfordulója.

V. A közművelődési tevékenység kialakított szerkezetén belül 1988-ban előtérbe kerültek a jóértelmű anyagi haszonnal járó, kifejezetten idegenforgalmi célú rendezvények. Jelentősebb programok: Régi német zene Magyarországon (4 alkalommal, kiállításához kapcsolódva), Középkori mesterségek bemutatója (6 alkalommal), Középkori ostromgépek és bajvívás bemutatója (14 alkalommal). – A Ferenczy Múzeummal és a Szabadtéri Néprajzi Múzeummal közösen, nyolc, ún. múzeumpedagógiai

gógiai foglalkozást rendezett a múzeum, amelynek munkatársai több alkalommal tartottak ismeretterjesztő előadást a helyi TIT-tel együttműködve.

A látogatók száma 252 766 fő volt (Királyi palota és kőtár: 141 076, Salamontorony: 111 690), majd ötven ezerrel kevesebb mint az elmúlt évben.

VII. Gróh Dániel megkezdte tanulmányait a BMÉ Építészettörténeti Intézetének műemlékvédelmi szakmérnöki továbbképzésén.

VIII. Az új pénzügyi elszámolási rendre történő átállás különösebb nehézség nélkül történt. Továbbra is komoly gondot jelent, hogy a múzeum épületei nincsenek ellátva műszaki- biztonsági berendezésekkel!

IX. Az intézmény éves költségvetése 3 987 600, ebből költségvetési támogatás 3 633 600, bevételi előirányzat 354 000 forint volt; utóbbinál a túlteljesítés 328 600 forintot tett ki.

VÁRMÚZEUM, ESZTERGOM

Az intézmény életében fontos változást hozott, hogy mintegy évtizedes, lassú ütemű építés után, *elkészült az ún. kiszolgáló épületgyűttes*. Az új előcsarnok és irodai egység lehetővé teszi a látogatók kulturált kiszolgálását, a közművelődési tevékenység színvonalának fejlesztését, a belső múzeumi munka javítását. A vár rekonstrukciójának első ütemében elkészült rész 250 m²-rel bővíti a múzeumi épületgyűttest. Az év folyamán – elsősorban saját költségvetésből, s részben a helyi tanács támogatásával – sikerült a múzeum közvetlen környezetét is rendezni.

A Vármúzeum állagmegóvási munkálatai során elkészült az ún. Fehér torony falazatának helyreállítása, a torony párkányának újjáépítése. Csak részben fejeződtek be a terasz szigetelési munkálatai, viszont megkezdődött a kaszárnya épület alatti pince állagmegóvása, ahova a kőanyag döntő többsége kerül majd.

1988-ban elkészült a kis román kori palota helyreállításának tanulmányterve és a kapuszoros, illetve közvetlen környékének rekonstrukciójához a kiviteli terv.

I. Az intézmény kapcsolatai a fenntartást, működtetést és rekonstrukciót segítő-felügyelő szervezetekkel megfelelő. A Vármúzeumban került megrendezésre az országos jelentőségű Szent István ünnepség, a kormány tagjainak részvételével.

II. Horváth István irányításával folytatódtak a régészeti feltárások: kaszárnya épület alatti pince, a vár szegélyező falainak és a várterasz egy részének (XV–XVI. századi palota kiszolgáló egységének) kutatása folyt

ez évben. – Sajnos változatlanul vontatottan halad a kőtári anyag feldolgozása, s elmaradtak a betervezett leltározások. –

III. A restaurátori műhely, átalakítás miatt, tényleges munkát csak a második félévben tudott végezni. Megtörtént a könyvtár átköltözése és revíziója; ez évi gyarapodás 50 kötet volt.

IV. Változatlan sikerrel folyt a nyári Várjátékok program, a helyi tanács, a KDIB és az Expressz Iroda közreműködésével, mintegy 4 000 résztvevővel. A palotában és a vár szabadtéri területein több hangverseny volt. A Rondellá-ban rendezett kiállítások a következők voltak: Oswald Kollreider (tiroli főiskola), Horizont alkotócsoport, V. Országos Fotóbiennálé.

A Vármúzeumot 1988-ban: 117 022 fő látogatta meg.

VÉRTESSZŐLÓSI BEMUTATÓHELY

Az aktuális karbantartási munkák megfelelő színvonalon folytak. Az ideai tapasztalatok szerint szükséges a bemutatóhely propagandájának színesítése.

1988-ban 45 193 volt a látogatók száma, mintegy hatezerrel kevesebb az előző évinél.

KOSSUTH MÚZEUM, MONOK

Az emlékmúzeum működtetését Janó Ákos irányította, s állandó alkalmazottai mellett a Rákóczi Múzeum munkatársai is segítettek. Gaál Péter irányításával elkészült az épület helyreállítási terve. Az év folyamán a teljes tárgyi anyag kezelése megtörtént.

Látogatók száma: 19 745 fő.

KÁROLYI EMLÉKSZOBÁK

Az épületben folyó felújítási munkálatok miatt augusztus közepétől november közepéig a látogatás szünetelt. Az Őszirózsás Forradalom 70. évfordulója tiszteletére, részben felújítva, működtetjük újra a kiállítást, amelyet 1988-ban 2 957 látogató keresett fel.

APPENDIX

A Magyar Nemzeti Múzeum munkatársainak 1988. évi bibliográfiája

A) TUDOMÁNYOS MUNKÁK

T. DOBOSI VIOLA–VÖRÖS ISTVÁN:

- The Pilisszántó I. Rock-shelter Revision. *FolArch* 38, 1987. 7–64.

ZOFFMANN ZSUZSA

- Das anthropologische Material des kupferzeitlichen Gräberfeldes von Tiszavalk-Tetes. *FolArch* 37, 1986. 47–74.
- Antropološka obrada skeleta sa lokaliteta Vizic-Golokut. – Anthropological analysis of a Starcevo skeleton from Vizic-Golokut. *RVM* 30, 1986–87. 29–31.
- Das anthropologische Material des spätneolitischen Gräberfeldes von Htrkovci-Gomolava. *RVM* 30, 1986–87, 43–69.
- A badeni kultura embertani leleteinek vizsgálata a Penrose-féle analízis segítségével. *Anthropológiai Közlemények* 31, 1987–88. 121–137.
- Antropološki ostaci iz kruznog grupnog groba latenskog naselja Gomolave. – Anthropological remains from the circular grave from the La Tène settlement. *Gomolava 2. Novi Sad- Beograd* 1988. 59–65, 187.

VÖRÖS ISTVÁN

- The Middle Pleistocene large mammal remains from the Lipowa Cave at Hronec (Slovakia). *Fragm. Min. et Pal.* 13, 1987. 111–122.
- Complete Pleistocen Red Deer (*Cervus elaphus* L.) antlers in the Carpathian Basin. *Fragm. Min. et Pal.* 13. 1987. 123–128.
- An Aurochs (*Bos primigenius* Boj.) skeleton from the Mesolithic peat-bogs at Kecel-Rózsaberek. *FolArch* 38, 1987. 65–88.

- A Tiszaluc-sarkadi rézkori település állatsontleletei (Előzetes jelentés). *FolArch* 38, 1987. 121–127.
- Későbronzkori állatáldozat a várkastély területén. In: Jelentés az ozorai várkastély és környékén 1981–85-ben végzett régészeti kutatásokról. *BÁMÉ* 14, 1988. 271–273, 288–294.
- Knochenfunde aus dem 9–12. Jh. auf der Insel Kövecses von Mosaburg-Zalavár. In: Cs. Sós, Á., Zalavár-Kövecses – Ausgrabungen 1976–78. *RégFüz Ser. II. No. 24.* 1984. Budapest 1988. 111–137.
- Egy 15. századi ház állatsontlelete Vácott. *ArchÉrt* 113, 1986. 255–256.

VÖRÖS ISTVÁN-JÁNOSSY DÉNES

- Die mittelpleistozäne Fauna der Höhle des Hungária-Berges bei Dorog (Gerecse Gebirge, Ungarn). *Fragm. Min. et Pal.* 10, 1987. 97–110.

PATAY PÁL

- Über die Tracht der kupferzeitlichen Goldanhänger. *SlovArch* 36, 1988. 169–173.
- Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen von Tiszaluc. *Simpozijum*, Ruma 1986. *Gomolava 2.* Novi Sad 1988. 151–153.

KOVÁCS TIBOR

- Die bronzezeitliche Siedlung von Süttő – eine kurze Übersicht. *SlovArch* 36, 1988. 119–132.
- Die topographische und chronologische Stelle der Szeremle-Kultur in der Bronzezeit des südlichen Karpatenbeckens. *Simpozijum*, Ruma 1986. *Gomolava 2.* Novi Sad 1988. 155–167.

KEMENCZEI TIBOR

- A békéscsabai aranylemez. *FolArch* 38, 1987. 141–153.
- Koravaskori sírletek Dél-Borsodban. *HOMÉ* 25–26, 1986. 91–105.
- Die Schwerter in Ungarn I. *Prähistorische Bronzefunde* IV, 11. München 1988.

BÓNIS ÉVA-SELLYE IBOLYA

- Römerzeitlicher emaillierter Pferdegeschirrbeschlagn aus Visegrád. *FolArch* 38, 1987. 155–170.
- Római kori emailmunkák. *Évezredek, évszázadok kincsei V.* Budapest 1988.

TÓTH ENDRE

- Az alsóhetényi 4. századi erőd és temető kutatása, 1981–1986. Eredmények és vitás kérdések. ArchÉrt 114–115, 1987–1988. 22–61.
- Zur Urbanisierung Pannoniens. Municipium Volgum. FolArch 37, 1986. 163–181.

TORBÁGYI MELINDA

- Greek Colonial Coins in Intercisa. Numismatica e Antichita Classiche Quaderni Ticinesi, Lugano 17, 1988. 269–286.

BÍRÓ TIBORNÉ-LÁNYI VERONIKA

- Fundmünzenbericht 1983. ActaArchHung 39, 1987. 69–92.

KISS ATTILA

- Herrscher des Karpatenbeckens im 5–6. Jh. aus archäologischer Sicht. Anzeiger des Germanischen Nationalmuseums 1987. 57–68.
- Frühmittelalterliche byzantinische Schwerter im Karpatenbecken. ActaArchHung. 39, 1987. 193–210.
- Über ein Insigne des Gepidenkönigs Omharus von Apahida. FolArch 38, 1987. 193–218.

GARAM ÉVA

- Die Awaren. In: Die Bajuwaren. Rosenheim-Mattsee 1988. 404–409. – Kiállítási katalógus.

CS. SÓS ÁGNES

- Zalavár-Kövecses, Ausgrabungen 1976–78. RégFüz Ser II. No. 24. Budapest 1984.
- Zalavár-Mosaburg, das befestigte Herrschaft und Kulturzentrum des 9. Jahrhunderts in Pannonien. Cirilo-Methodievski Studii 4, 1987. 148–159.
- Neuere archäologische Angaben zu Frage der Kirchen von Mosaburg-Zalavár des 9. Jahrhunderts. In: Szlávok-protobulgárok-Bizánc, Szeged 1986. 79–94.

MESTERHÁZY KÁROLY

- Korai avar részleges lovastemetkezések Ártándról és Biharke-resztesről. FolArch 38, 1987. 219–245.
- Das Dorf Váralja des Geschlechtes Örsur. Trudi Pjátogo Mezdunarodnogo Kongressza Szlavjanszkoi Archeologii, Kiev 1985. Tom I. Moszkva 1987. 158–163.

GEDAI ISTVÁN

- The role of the Carpathian Basin in the Byzantine coinage of the 8th–11th centuries. In: *Commentationes Numismaticae* 1988. Hamburg 1988. 29–36.
- A magyar pénzverés előzményei. In: *Visegrád 1335*. Budapest 1988. 37–43.
- István király pénzeinek szerepe a gazdasági életben. In: *Szent István és kora*. Budapest 1988. 103–107.
- Az Árpád-kori magyar pénzverés bizánci vonatkozásai. In: *Szentpéteri József: Bizánc és Közép-Európa népei a 7–12. században*. Századok 121, 1987. 723–724.
- Adatok a magyarországi garasverés kezdetéhez. *HOMÉ* 25–26, 1986–1987. 203–209.
- A Rezi-Gyöngyösi sírlelet érmei. *Zalai Gyűjtemény* 26. Zalaegerszeg 1987. 78–81.
- Előszó. – A XVI–XVII. századi magyar pénzverés és nemesfém-bányászat. *DMÉ* 1986. 595.
- Numismatics in Hungary. *Numismatic Digest*. Indian Institute of Research in Numismatic Studies. 9, 1987. 122–124.
- Kolnaje novca na području Panonske nizine u srednjem vijeku. *Numizmatika*, Zagreb 1988. 54–57.

FODOR ISTVÁN

- A permi népek kialakulásával kapcsolatos újabb régészeti kutatásokról. In: *Urálisztikai tanulmányok* 2. Budapest 1988. 139–146.
- A népvándorlás és honfoglalás kora Erdélyben. (Az Erdély története alapján.) In: *Tanulmányok Erdély történetéről*. Debrecen 1988. 45–53, 264–265.
- Kazárok és kabarok. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Budapest 1988. 61–105.
- On the contacts of Hungarians with the Baltic area in the 9th–11th centuries. (From an archaeologist's point of view.) *Hungarian Studies* II/2. Budapest 1986. 217–226.
- Előszó az új kiadáshoz. In: *László Gyula. A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest 1988. I–VIII.
- Válasz László Gyula és Róna-Tas András bírálatára. *JAMÉ* 21–23, 1978–1980. 129–144.
- Nyekatorie obscsije cserti szlavjanszkih i vengerszkih poszele-nyij rannego szrednyevkovja. In: *Trudi Pjatogo Mezsdunarod-*

nogo Kongressza Szlavjanszkoi Arheologii. Tom I. Kijev 1987. 109–113.

- Lehettek-e kun sírszobrok Magyarországon. In: A Jászkunság kutatása 1985. Szolnok 1987. 3–10.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- Szent István király székesfehérvári sírjának és kultuszhelyének kérdése. In: Szent István és kora. Budapest 1988. 166–172.

LOVAG ZSUZSA

- Műtárgyleírások. In: Főúri ősgalériák... 125–130.

CZEGLÉDY ILONA

- A diósgyőri vár. Budapest 1988.
- Kurtyáni pálos kolostor. HOMÉ 25–26, 1988. 211–228.

KOVALOVSZKI JÚLIA

- A kanizsai várásatás. Budapest 1988.

GERELYES IBOLYA

- A várkastély a török korban. In: Jelentés az ozorai várkastélyban és környékén 1981–1985-ben végzett régészeti kutatásokról. BÁMÉ 14, 1988. 277–280.
- Sgraffito-díszes török kerámia az ozorai várkastélyból. FOLArch 38, 1987. 247–261.

RÓZSA GYÖRGY

- Családi galériák útja közgyűjteménybe. In: Főúri ősgalériák... 41–43.
- Városképleírások. In: Klaus Stopp, Die Handwerkskundschaften mit Ortsansichten. (Beschreibender Katalog der Arbeitsstatte wandernder Handwerksesellen.) Bond 13. Stuttgart 1988.
- Az árnyékrajzokról. In: Tolnai Gábor, Árnyból szőtt lelkek. Hoffmann Edith sziluetttjei. Budapest 1988. 83–88.

CENNERNÉ WILHELM B GIZELLA

- A portré és a magyar nemesi társadalom. – Műtárgyleírások. In: Főúri ősgalériák... 26–34, 52–121.

NÉMETH GÁBOR

- Sárospataki céhszervezetek és céhfliliációk a Hegyalja kézműiparában a XVI–XVII. században. HOMÉ 24–25, 1988. 293–305.

SIMON PÉTER

- Barsi József, Utazás ismeretlen állomás felé, 1849–1856 és Berzsenyi Lénárd rajzai. Budapest 1988.
- Előszó. Életrajzok. In: Három nemzedék... 9–32, etc.

- Vas megyei paraszttmozgalmak 1848 tavaszán és nyarán. Savaria 15, 1981. Szombathely 1988. 393–408.

GÁT ESZTER

- Aus der Sicht des Chemikers: Reinigung der Metallblasinstrumente. Tagungsbericht Berlin – Nationaler Museumsart der DDR. Berlin 1988. 21–35.
- Műtárgyleírások. In: Főúri ősgalériák... 132–134.
- Műtárgyleírások: órák, hangszerek. In: Három nemzedék...

DÓZSA KATALIN

- Textfliák. In: A budapesti Zsidó Múzeum. Budapest, 1988. 157–185.

DÓZSA KATALIN–PAPP ZSUZSA

- Műtárgyleírások: textfliák. In: Három nemzedék...

HAIDER EDIT

- Műtárgyleírások: kerámia, üveg- és emléktárgyak. In: Három nemzedék...

KÖRMÖCZI KATALIN

- Műtárgyleírások: bútor. In: Három nemzedék...

T. NÉMETH ANNAMÁRIA

- Műtárgyleírások: ötvösség. In: Három nemzedék...

ROSONCZY ILDIKÓ

- Az 1848-as szabadságharc orosz szemmel. A magyarországi hadjárat 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. Bibliotheca Historica sorozat Budapest, Európa 1988.
- Műtárgyleírások: pecsétnyomók. In: Három nemzedék...

TEMESVÁRY FERENC

- A Magyar Nemzeti Múzeum tűzifegyver-gyűjteménye. Budapest 1988.
- Pistolen, Feuerwaffen des Ungarischen Nationalmuseums. Budapest 1988.
- Műtárgyleírások: fegyverek. In: Három nemzedék...

TEMESVÁRY FERENC–LUGOSI JÓZSEF

- Kardok. Budapest 1988.

SIPOS ENIKÓ

- New finds of silk fabrics in Hungary. CIETA Bulletin 65, 1987–1988.

BÁTHY GÉZA

- Restaurálás és korrózióvédelem. Korróziós Figyelő 28, 1988. 143–144.

B) RECENZIÓK

DOBOSI VIOLA

- Excavaciones Arqueologicas en Espana. ArchÉrt 112, 1985. 145-146.
- Geyh, M. A., Einführung in die Methoden der physikalischen und chemischen Altersbestimmung. ArchÉrt 112, 1985. 300.
- Schneider, B., Les industries lithiques du paléolithique superieur. ArchÉrt 113, 1986. 296-297.
- Feustel, R., Technik der Steinzeit. ComArchHung 1986. 183-184.

GARAM ÉVA

- Werner, J., Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archäologie der Awarenzeit im mittleren Donauraum. Bonner Jahrbücher 187, 1987. 854-857.

KEMENCZEI TIBOR

- Krämer, W., Die Vollgriffschwerter in Österreich. ActaArchHung 39, 1987. 364.

KISS ATTILA

- Kaltofen, A., Studien zur Chronologie der Völkerwanderungszeit in südöstlichen Mitteleuropa. ArchÉrt 113, 1986. 299.
- Die Germanen. Geschichte und Kultur der germanischen Stämme in Mitteleuropa. ArchÉrt 113, 1986. 144-145.
- Régészeti topográfiák. Tudomány 4, 1988/3. 17-18.

CS. SÓS ÁGNES

- Horedt, K., Moresti. Bd. 2. Germania 66, 1988. 290-294.

SIMON PÉTER

- Vári László, Márton Áron a lelkiismeret apostola. Magyar Hírek. 1989/1.
- Szántó György Tibor, Idegen kezek. Magyar Hírek. 1989/3.

C) MUZEOLÓGIAI, ISMERETTERJESZTŐ ÉS EGYÉB TÉMÁJÚ ÍRÁSOK

ACZÉL ESZTER

- Nincsenek titkaink. Múzsák 1988/1. 33-35.

CS. SÓS ÁGNES

- Salamon Ágnes, 1923-1986. ArchÉrt 113, 1986. 262-263.

CENNERNÉ WILHELMB GIZELLA

- Évszázadok Szent István ábrázolásai. Életünk 1988. 761–766.

DÓZSA KATALIN

- Farsang idő – Szupercsárdás hajnalig. Budapest 1988/2. 35–38.

FODOR ISTVÁN

- Beköszöntő. In: Az első kínai császár cseréphadserege. Budapest 1988. – Kiállítási katalógus.
- Good Morning, Europe. In: Background to Hungary. Budapest 1988. 7–8.
- Kínai agyagkatonák. Tudomány 4, 1988/4. 27–29.
- Finnugor vagy Bolgár-török? (A magyarok eredetéről és vándorlásáról.) In: Magyarok a Kárpát-medencében. História könyvek. Budapest 1988. 12–14.
- Ungrofinszki ili balgaro-tjurszki? Prozorec – Ablak (Szófiai Magyar Intézet) 2, 1986/3. 14–16.

GÁT ESZTER

- Beethoven zongorája. – Lemez kísérszöveg. Budapest 1988.
- Teufelsdorfer contra Staufer. Muzsika 1988/9. 22–25.

GEDAI ISTVÁN

- Gondolatok Szent István királyról 1988-ban. Honismeret XVI., 1988/4. 9–10.
- Az első magyar királyné, Gizella. Élet és Tudomány XLIII, 1988. No. 29. 1238.
- Kőműves István emlékére. Népfront XXXIII, 1988. No. 3. 61.
- Lajos Huszár. Compte Rendu 34, 1987. 29–30.

KISS ATTILA

- Szabó János Győző, 1929–1986. ArchÉrt 113, 1986. 263–264.

KOLBA JUDIT

- Magyar ötvösremek a Amerikában. Művészet 1988/10. 11–15.

KOREK JÓZSEF

- A Magyar muzeológia alapjai. Budapest 1988.
- Lelet- és műemlékmentés a Dunakanyarban. Természet Világa 1988/8. 362–366.
- Banner János és Hódmezővásárhely. Juss. I.1. 1988. 5–10.
- Pulszky Ferenc, a régész. In: Pulszky Károly, in memoriam. Budapest 1988. 44–47. – Kiállítási Katalógus.
- Huszár Lajos, 1906–1987. ArchÉrt 114–115, 1987–1988, 121–122.

KOVÁCS TIBOR

- Főtitkári beszámoló a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 1986. évi tevékenységéről. ArchÉrt 114–115, 1987–1988. 129.

KRALOVÁNSZKY ALÁN

- Székesfehérvár. Királyi bazilika I. 11–13. század. TKMK 310. Budapest, 1988.
- Székesfehérvár. Királyi bazilika II. 14–20. század. TKMK 309. Budapest 1988.
- Üdvözllet a székesfehérvári augusztusoknak. Fehérvár 1988. VI–II. 3.

LOVAG ZSUZSA

- Múlt és jövő a Dunakanyarban. Esztergom 1988. – Kiállítási vezető.
- The Cathedral Treasury of Esztergom. The New Hungarian Quarterly XXIX, 1988. No. 110. 199–203.

SIMON PÉTER

- Széchenyi István és a békés kiegyenlítés. In: Magyarok a Kárpát-medencében. História könyvek. Budapest 1988. 133–137.
- Újra itt a Nagyiván. Magyar Hírek 1988. május 6.
- Szalay László. Eseménynaptár, FSZEK, 1988/2. 9–13.
- Eötvös József báró. Eseménynaptár. FSZEK, 1988/3. 15–20.
- Rómer Flóris. Eseménynaptár. FSZEK, 1988/4. 31–35.

TÓTH ENDRE

- Szent István és Gizella miseruhája. Életünk 1988. augusztus. 739–750.

RÖVIDÍTÉSEK

Acta ArchHung – Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae

ArchÉrt – Archaeológiai Értesítő

BÁMÉ – A szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve

ComArchHung – Communicationes Archaeologiae Hungariae

DMÉ – A debreceni Déri Múzeum Évkönyve

FolArch – Folia Archaeologica

Főúri ősgalériák... Főúri ősgalériák, családi arcképek a Magyar Történelmi Képcsarnokból. Kiállítási katalógus. Szerk.: Búzási Enikő. Budapest 1988.

FSZEK – A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Közleményei

Három nemzedék... – Három nemzedék ereklyetárgyai a Magyar Nemzeti Múzeumban (1823–1875) katalógus. Szerk.: Simon Péter. Budapest 1988.

HOMÉ – A Herman Ottó Múzeum Évkönyve

JAMÉ – A Jósa András Múzeum Évkönyve

RégFüz – Régészeti Füzetek

RVM – Rad Vojvodanskih Muzeja

Slovárch – Slovenská Archeologia

TKMK – Tájak Korok Múzeumok Kiskönyvtára

BASICS Beatrix, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa

E SZÁMUNK SZERZŐI

- BASICS Beatrix**, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa
CENNERNÉ, WILHELMB Gizella, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa
HERMANN Róbert, a Hadtörténeti Múzeum tudományos munkatársa
KOVÁCS Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgató-helyettese
KÖRMÖCZI Katalin, a Magyar Nemzeti Múzeum osztályvezetője
LOEDING, Dominique restaurátor, Landesmuseum Kassel
SIPOS Enikő, a Magyar Nemzeti Múzeum főrestaurátora
TEMESVÁRY Ferenc, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa

Felelős kiadó: Dr. Fodor István, főigazgató
Megjelent 15,5 (A/5) ív terjedelemben
Magyar Nemzeti Múzeum Nyomda, Budapest (93/91.)

